

JA I TOŻSAMOŚĆ
A DOBROSTAN PSYCHICZNY

Aleksandra Pilarska

JA I TOŻSAMOŚĆ
A DOBROSTAN PSYCHICZNY

Poznań 2012

KOMITET NAUKOWY SERII WYDAWNICZEJ
DOKTORATY WYDZIAŁU NAUK SPOŁECZNYCH UAM
Jerzy Brzeziński, Zbigniew Drozdowicz (przewodniczący),
Rafał Drozdowski, Piotr Orlik, Jacek Sójka

RECENZENT
Prof. dr hab. Piotr Oleś

PROJEKT OKŁADKI
Adriana Staniszevska

REDAKCJA
Adriana Staniszevska

KOREKTA
Michał Staniszevski
Adriana Staniszevska

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Wydziału Nauk Społecznych UAM 2012

Publikacja finansowana z funduszu Instytutu Psychologii UAM,
przy częściowym dofinansowaniu Dziekana WNS

ISBN 978-83-62243-84-6

WYDAWNICTWO NAUKOWE WYDZIAŁU NAUK SPOŁECZNYCH
UNIwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
60-569 Poznań, ul. Szamarzewskiego 89c

DRUK: ZAKŁAD GRAFICZNY UAM
61-712 Poznań, ul. Wieniawskiego 1

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

CZĘŚĆ I

TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ

ROZDZIAŁ I: Ja i konstrukt Ja	15
Wprowadzenie	15
1. Pojęcie Ja	15
2. Ja niezależne i Ja współzależne	20
3. Regulacyjne znaczenie niezależności i współzależności Ja	27
3.1. Ja niezależne i Ja współzależne a cechy funkcjonowania poznawczego, emocjonalnego i motywacyjnego	27
ROZDZIAŁ II: Ja a właściwości tożsamości	35
Wprowadzenie	35
1. Pojęcie tożsamości i struktury tożsamości	36
2. Status tożsamości	43
3. Niezależność i współzależność Ja a właściwości tożsamości	48
3.1. Ja niezależne i Ja współzależne a struktura tożsamości	51
3.2. Ja niezależne i Ja współzależne a status tożsamości	55
ROZDZIAŁ III: Ja i tożsamość a dobrostan	61
Wprowadzenie	61
1. Niezależność i współzależność Ja a dobrostan	62
2. Struktura tożsamości a dobrostan	68
3. Status tożsamości a dobrostan	73
4. Wnioski z literatury	78

CZĘŚĆ II
METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

ROZDZIAŁ IV: Problem i metoda badań	83
Wprowadzenie	83
1. Problemy badawcze	83
2. Definicje i operacjonalizacja zmiennych	86
3. Narzędzia badawcze	86
3.1. Konstrukt Ja	87
3.2. Struktura tożsamości	90
3.3. Status tożsamości	91
3.4. Subiektywny dobrostan	92
4. Dobór i charakterystyka badanej grupy	94
4.1. Zasady doboru badanej grupy	94
4.2. Opis badanej grupy	95
5. Model statystyczny badania	95
ROZDZIAŁ V: Prezentacja najważniejszych wyników badań	97
Wprowadzenie	97
1. Statystyki opisowe i różnice płciowe	97
1.1. Analiza opisowa zmiennych niezależnych	97
1.2. Analiza opisowa zmiennych zależnych	102
2. Analiza zależności między właściwościami tożsamości a subiektywnym dobrostanem	103
3. Analiza zależności między właściwościami tożsamości, typem Ja a subiektywnym dobrostanem	117
ROZDZIAŁ VI: Wnioski i dyskusja	137
ZAKOŃCZENIE	159
BIBLIOGRAFIA	161

WSTĘP

Pojęcie tożsamości odnosi się do fundamentalnych zjawisk ludzkiej osobowości – wskazuje na względnie trwałe i odrębne od innych „bycie sobą”, umiejscawia jednostkę w czasie i przestrzeni, dając poczucie „bycia tym samym, mimo zmian”, określa jej społeczne identyfikacje, stanowiąc o poczuciu „bycia przynależnym i tożsamym z innymi”. Ujmując człowieka w relacji do siebie samego oraz w stosunku do innych ludzi, tożsamość stanowi nadrzędny regulator psychospołecznego funkcjonowania jednostki (np. Erikson, 1997, 2004; Brzezińska, 2000; Serafini i Adams, 2002; Kubacka-Jasiecka, 2008).

Większość tradycyjnych psychologicznych ujęć tożsamości wskazuje, iż proces rozwoju w swym normatywnym przebiegu prowadzi do ukształtowania skonsolidowanej tożsamości opartej na tych (głównie wewnętrznych) atrybutach jednostki, które mają dla niej fundamentalne znaczenie (np. Erikson, 1968, 1997; Schachter, 2002). Fakt uformowania odrębnej, zintegrowanej, niepowtarzalnej i stabilnej tożsamości traktowany jest jako krytyczny dla dalszego rozwoju jednostki, będący swoistą „cezurą psychospołecznej dojrzałości człowieka” (Straś-Romanowska, 2008, s. 21). Naruszenie odrębności, specyficzności, ciągłości czy spójności tożsamości uznaje się za mające zdecydowanie negatywny wpływ na emocjonalny dobrostan jednostki (np. Grzegołowska-Klarkowska, 1988; Vignoles, Chrysochoou i Breakwell, 2000; Kubacka-Jasiecka, 2008). Tego rodzaju ujęcia tożsamości wpisują się w szerszą tendencję do traktowania dążenia do spójności, indywidualności, wyodrębnienia siebie ze społecznego tła czy umacniania samooceny jako podstawowych przejawów Ja i istotnych wskaźników efektywnej adaptacji oraz zdrowia psychicznego (np. Lecky, 1945, za: Swann, 1990; Wylie, 1857, za: Grzegołowska-Klarkowska, 1988; Bailey, 1970, za: Mandrosz-Wróblewska, 1988a; Jarymowicz i Codol, 1979, za: Jarymowicz i Kwiatkowska, 1988; Swann, Rentfrow i Guinn, 2002).

Nowsze doniesienia, kładące nacisk na gwałtowność i intensywność przeobrażeń społeczno-kulturowych, prezentują zgoła odmienne poglądy na rozwój tożsamości i jej adaptacyjne funkcje. Uznając, że kształtowanie tożsamości u współczesnego człowieka przyjmuje swoisty charakter, teoretycy i badacze sugerują konieczność ponownego rozpatrzenia przynajmniej niektórych z dotychczasowych ustaleń w tym obszarze. Ów nowy model tożsamości opisuje „zmieniającego się człowieka w zmieniającym się świecie” (Harwas-Napierała, 2007, s. 21), który by sprostać światu relatywizmu, wielowymiarowości, możliwości i dynamicznych przemian, kształtuje złożoną tożsamość, o płynnej i zależnej od okoliczności strukturze. Taka właśnie wieloraka czy palimpsestowa tożsamość jest, zdaniem wielu badaczy, warunkiem funkcjonowania w aktualnej rzeczywistości (np. Hall, 1996; Hermans, 2003, za: Batory, 2008; Suarez-Orozco, 2004; Wnuk-Lipiński, 2004, za: Kotlarska-Michalska, 2007; Killeya-Jones, 2005; Straś-Romanowska, 2008). Wskazywane wyżej tendencje w zakresie zjawisk tożsamościowych odpowiadają równoległym zmianom w spojrzeniu na Ja. Akcentowanie pluralizmu (polifonii, multifrenii, kontekstualności czy polipsychizmu) jako kryterium adaptacyjności Ja stanowi tu odpowiedź na „patologiczną pseudojedność”, która upowszechniła się jako model zdrowia (np. Gergen, 1968, za: Harter i in., 1997; Linville, 1987; Mc-Adams, 1996; Watkins i Watkins, 1997, za: Suszek, 2005; Trzebińska i Dowgiert, 2005; Ross, 2008).

Empiryczne próby weryfikacji założeń leżących u podstaw tak tradycyjnych, jak i współczesnych ujęć tożsamości czy Ja oraz ich związków ze stanami emocjonalnymi i psychologicznym przystosowaniem nie pozwalają na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków, podtrzymując trwającą od lat dyskusję w tym obszarze. Czy współczesne przemiany kontekstu ekologicznego doprowadziły do przekształcenia normatywnych oczekiwań dotyczących kierunków i efektów procesów formowania tożsamości? Czy zmienności, płynności, niespójności tożsamości i/lub Ja przysługuje atrybut adaptacyjności czy dezadaptacyjności? W jakich okolicznościach pojawiają się dążenia do podkreślenia własnej indywidualności i stałości, a w jakich tendencje te są hamowane? Wreszcie, czy dynamika przemian treściowych i strukturalnych komponentów Ja znajduje swoje bezpośrednie odzwierciedlenie we właściwościach tożsamości (i odwrotnie)? Te i wiele podobnych pytań nie doczekały się jeszcze ostatecznego rozstrzygnięcia.

Zupełnie nową perspektywę na psychologiczne rozważania zmierzające do ustalenia modelu rozwoju tożsamości i jej funkcji otwiera podejście uznające istnienie dwóch odmiennych typów definiowania siebie. Sugeruje ono, że większość dotychczasowych ujęć Ja czy tożsamości może być wynikiem uniwersalizacji specyficznego, lecz nie jedyne go sposobu pojmowania siebie przez człowieka. Dokładniej rzecz ujmując, ujęcia te opierają się głównie na

konceptualizacji pojęcia Ja jako prywatnego, odseparowanego od ról i relacji społecznych oraz definiowanego przez dyspozycje, cechy, zdolności czy cele (Markus i Kitayama, 1991). Tymczasem tego rodzaju niezależna wizja Ja nie ma charakteru generalnego – dana jednostka może bowiem definiować samą siebie w terminach znaczących, bliskich relacji i w ten sposób konstruować swoje Ja jako współzależne. W ignorowaniu relacyjnego zróżnicowania konstruktów Ja można upatrywać przyczyn sprzeczności danych empirycznych i ich niejasnych interpretacji.

Od czasu przełomowej pracy Markus i Kitayamy (1991)¹ zgromadzono szereg danych potwierdzających zasadność oraz implikacje wyróżnienia niezależnego i współzależnego sposobu pojmowania siebie. Uznając Ja za centralną strukturę poznawczą jednostki, zaś tożsamość za rdzeń tej reprezentacji, ważkich konsekwencji zróżnicowania konstruktów Ja należy spodziewać się także w obszarze zjawisk tożsamościowych. Uwikłanie Ja w realizację określonych celów (związanych z utrzymaniem niezależności i potwierdzeniem wewnętrznych atrybutów w przypadku konstruktów Ja niezależnego oraz nawiązaniem i podtrzymaniem znaczących relacji w przypadku konstruktów Ja współzależnego) winno znaleźć swoje odzwierciedlenie w procesach związanych z formowaniem tożsamości oraz w jej strukturze. Mimo teoretycznej zasadności poszukiwania tożsamościowych korelatów różnych typów konstruktów Ja oraz ich związków z przystosowaniem, okazuje się, że badania w tym zakresie są podejmowane stosunkowo rzadko. Przegląd literatury (analiza m.in. baz danych EBSCO, Wirtualnej Bazy Nauki) dostarcza niewiele danych na temat ich wzajemnych związków. Części z nich bliżej jest do teoretycznych rozważań – ich autorzy albo nie podjęli się kompletnej empirycznej weryfikacji sformułowanych założeń, albo zaniechali dokładniejszej analizy natury związku konstruktów Ja z tożsamością i w dalszej kolejności z dobrostanem (dotyczy to w szczególności prac Markus i Oyserman, 1989; Markus i Kitayamy, 1991). Pozostałe zaś należy uznać za wyniki szczegółowe (np. Frank, Pirsch i Wright, 1990; Cross, Bacon i Morris, 2000; Kühnen i Hannover, 2000; Madson i Trafimow, 2001; Cross, Gore i Morris, 2003; de Bouter i van Knippenberg, 2003; Wiekens i Stapel, 2008) – budowane na ich podstawie wyjaśnienia mają więc z konieczności niewielki zasięg.

Próba integracji ustaleń teoretycznych oraz doniesień empirycznych w obszarze związków tożsamości z dobrostanem, ukazanie ich na tle relacyjnego (Ja – Inni) zróżnicowania konstruktów Ja, a następnie weryfikacja zbudowanego na podstawie analizy literatury i będących jej wynikiem refleksji modelu adaptacyjnej wartości struktury tożsamości w ramach jej interakcji z konstruktem Ja jest celem naukowym prezentowanych w niniejszej książce rozważań i badań.

---

¹ Do 2002 r. praca Markus i Kitayamy była cytowana w blisko tysiącu innych publikacji (Okazaki, 2002).

Książka składa się z części teoretycznej i empirycznej, zawierających po trzy rozdziały. Rozdziały części teoretycznej poświęcone są kolejno problematyce: Ja i konstruktów Ja, tożsamości oraz ich związkom z poczuciem dobrostanu. Rozdział I wprowadza w problematykę konstruktów Ja – wskazuje na genezę pojęcia oraz doniosłe implikacje wyróżnienia niezależnego i współzależnego sposobu pojmowania siebie. Szczególne znaczenie w rozdziale II przypada prezentacji autorskiego ujęcia struktury tożsamości, które stanowi podstawowe ramy teoretyczne prowadzonych rozważań. Rozdział ten przywołuje także wiele doniesień z badań zrealizowanych w paradygmacie statusów tożsamości oraz przybliży wzajemne relacje pomiędzy właściwościami tożsamości a konstruktami Ja. Rozdział III jest prezentacją poglądów na tożsamościowe i związane z konstruktami Ja uwarunkowania dobrostanu. Postulaty dotyczące dalszych analiz, tak teoretycznych, jak i badawczych, są zawarte w kończących część teoretyczną wnioskach, stanowiących podsumowanie całości przedstawionych rozważań.

Część empiryczna prezentuje plan własnych badań, weryfikujących postulowane w części teoretycznej zależności między właściwościami tożsamości, typem konstruktów Ja a subiektywnym dobrostanem. Mieszczą się w niej metodologiczne założenia przeprowadzonych badań, charakterystyka narzędzi badawczych oraz opis przebiegu kolejnych etapów postępowania badawczego. W rozdziale IV przedstawiono problemy badawcze oraz metodę badań, natomiast w rozdziale V ujęto analizę otrzymanych rezultatów badawczych. Rozdział VI stanowi dyskusję wyników oraz łączy wnioski płynące z badań i sygnalizuje problemy wymagające dalszych, odrębnych studiów.

* * *

Prezentowane w niniejszej książce rozważania teoretyczne oraz badania stanowią integralną część rozprawy doktorskiej, obronionej w 2011 r. w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Badania te są zarazem częścią projektu badawczego finansowanego przez grant promotorski MNiSzW NN106 029038.

W sposób szczególny pragnę podziękować Pani Profesor dr hab. Annie Suchańskiej, która będąc promotorem rozprawy i moim Mistrzem, nieustannie inspirowała i twórczo towarzyszyła mi w poszukiwaniach, zmaganiach i odkryciach. Podziękowania kieruję również do Recenzentów rozprawy doktorskiej, Pani Profesor dr hab. Elżbiety Hornowskiej oraz Pana Profesora dr. hab. Piotra Olesia, za wnikliwą i partnerską lekturę rozprawy, a także za wszystkie sugestie i uwagi polemiczne. Dziekanowi Wydziału Nauk Społecznych UAM, Panu Profesorowi dr. hab. Zbigniewowi Drozdowiczowi, oraz Dyrektorowi Instytutu Psychologii, Panu Profesorowi dr. hab. Jerzemu Brzezińskiemu, dziękuję za umożliwienie publikacji książki w Wydawnictwie Wydziału Nauk Społecznych

---

oraz finansowe wsparcie publikacji. Dziękuję także pracownikom Zakładu Psychologii Osobowości za wspólne dyskusje i koleżeńską pomoc. Podziękowania składam również dr Marzennie Zakrzewskiej oraz mgr. Pawłowi Klece za konsultacje merytoryczne w zakresie metodologii. Doktorantom Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dziękuję za pomoc okazaną mi w trakcie przeprowadzania badań.

Pragnę podziękować moim najbliższym i Rodzicom, bez których wsparcia i troski nic nie byłoby możliwe.

CZEŚĆ I

TEORETYCZNE PODSTAWY BADAŃ

ROZDZIAŁ I

JA I KONSTRUKT JA

Wprowadzenie

Pojęcie Ja stanowi niezbędne narzędzie pojęciowe psychologii. Bez niego nie byłoby możliwe analizowanie problemów, które z uwagi na swój przedmiot psychologia musi podejmować. Jako nadrzędny regulator rozmaitych procesów poznawczych, emocjonalnych, motywacyjnych i behawioralnych (np. Markus, 1977; Reykowski, 1980; Oyserman, 2001) zajmuje ono centralne miejsce w większości teorii psychologicznych. Popularność Ja czyni je kłopotliwym o tyle, że trudno w sposób precyzyjny odpowiedzieć na pytanie, czym owo Ja jest. James (1890) określił Ja jako „najbardziej tajemniczą zagadkę, z którą powinna się uporać psychologia” (s. 330)¹. Niejasności potęgują się jeszcze bardziej, gdy weźmiemy pod uwagę wielość pojęć (np. *self-schemata*, *self-concept*, *self-view*, *self-image*) stosowanych do opisu fenomenów związanych lub utożsamianych z Ja.

Na przestrzeni ostatnich lat obserwujemy wiele zmian zachodzących w poglądach psychologów na temat pojęcia Ja. Najbardziej znamienne jest zastępowanie postrzegania Ja jako zwartej, monolitycznej całości ujmowaniem go jako struktury rozproszonej i kontekstualnej (Markus i Wurf, 1987).

1. Pojęcie Ja

Parafrazując słowa Pisma Świętego, można powiedzieć, że „na początku był James”, więc każda psychologiczna analiza Ja musi zaczynać się od jego wkładu.

---

¹ Calkins (1915) stanowczo stwierdza, że Ja jest niedefiniowalne. Zdefiniować znaczy bowiem tyle, co przypisać coś do klasy mu podobnych, wskazując jednocześnie cechy, które owo coś odróżniają od innych elementów danej klasy. A ponieważ Ja jest jedyne w swoim rodzaju (*sui generis*), nie poddaje się definiowaniu.

Dla Jamesa (1890) Ja stanowi niekwestionowany, elementarny i uniwersalny fakt życia psychicznego oraz fundamentalną jednostkę naukowej analizy psychicznego funkcjonowania człowieka. Ja ma tu dwoistą naturę – składa się z podmiotu poznającego (czystego ego), czyli *I*, oraz obiektu poznania (Ja empirycznego), określanego mianem *Me*. Ja jest więc jednocześnie podmiotem doświadczającym, strumieniem świadomości, w którym jednostka doznaje, spostrzega, myśli, oraz sumą różnych wyobrażeń Ja (wszystkiego, co osoba może nazwać własnym). Analizując Ja w całej złożoności, jak pisze James (1890), trzeba wziąć pod uwagę jego trzy aspekty: składniki, czyli Ja materialne, społeczne oraz najbardziej „wewnętrzne” Ja duchowe, uczucia z nimi związane oraz działania motywowane ochroną i umacnianiem składników. Czyste ego jest – według Jamesa – strumieniem wrażeń, którego ważnym elementem jest myśl oszczędzająca. Działa ona jako część rozpoznająca i przechowująca przeszłe, uświadomione fakty, a zarazem będąca odpowiedzialną za jedność i spójność świadomości.

Pomimo uzasadnionej konieczności i celowości analizy problematyki Ja podmiotowego zagadnienie relacji podmiotowych i przedmiotowych aspektów Ja okazuje się problematyczne dla teoretyków i badaczy. Sposoby rozwiązania tego problemu są różne (por. koncepcja *proprium* Allporta, 1988, za: Gasiul, 1992; metafora komputera Greenwalda i Pratkanisa, 1984), przy czym zdaje się dominować rozdzielanie obu postaci Ja (ustalenie odrębności ego i self, por. Symonds, 1951; Bühler, 1962, za: Gasiul, 1992; Spitz, 1962, za: Gasiul, 1992) lub negowanie sensowności jego rozstrzygnięcia na gruncie psychologii (uznanie, że stanowi problem filozofii).

Współcześnie rozważania nad Ja prowadzone są głównie na gruncie psychologii o charakterze poznawczym, która zaniedbując kwestie Ja podmiotowego (zgodnie z założeniem, że człowiek nie ma bezpośredniego dostępu do własnych procesów mentalnych, a jedynie do ich efektów), akcent kładzie na strukturę, uwarunkowania i funkcje Ja przedmiotowego. Postulowane przez badaczy o orientacji poznawczej strukturalno-funkcjonalne ujęcie Ja zakłada, że stanowi ono jakąś formę poznawczej reprezentacji własnej osoby, która powstaje w wyniku doświadczeń dotyczących własnej osoby i zajmuje centralne miejsce *psyche* czy osobowości (por. Allport, 1961, za: Greenwald i Pratkanis, 1984). Wśród postulowanych przez badaczy form owych poznawczych reprezentacji znajdują się:

1. Ja jako teoria, którą ludzie mają na własny temat, zbiór znacząco powiązanych przekonań i ocen odnoszących się do Ja (Epstein, 1973; Kihlstrom i Klein, 1994);

2. Ja jako struktura pamięciowa, system autoschematów, będących poznawczymi generalizacjami na temat własnej osoby, które zawierają specyficzne dla jednostki informacje o jej przeszłych doświadczeniach i osobistych charakterystykach (Markus, 1977);

3. Ja jako sieć asocjacyjna, w której Ja jest powiązane ze specyficznymi dla jednostki reprezentacjami zdarzeń (wiedza epizodyczna) lub osobistymi charakterystykami (wiedza semantyczna) (Bower i Gilligan, 1979, za: Greenwald i Pratkanis, 1984; Kihlstrom i Cantor, 1984);

4. Ja jako poznawczy prototyp lub kategoria poznawcza o wewnętrznej hierarchicznej strukturze, której elementami są takie właściwości deskryptywne jak cechy, wartości czy wspomnienia uporządkowane wraz ze wzrastającym stopniem konkretności, dystynktywności i specyficzności (Rogers, 1981, za: Greenwald i Pratkanis, 1984; Kihlstrom i Cantor, 1984);

5. Ja jako wielowymiarowa przestrzeń, w której lokuje się jednostka zależnie od właściwej jej relatywnej mocy deskryptywnej określonych cech (wymiar horyzontalny) oraz jej kompetencji w zakresie danej cechy (wymiar wertrykalny) (Breckler i Greenwald, 1982, za: Greenwald i Pratkanis, 1984);

6. Ja jako złożona, centralna struktura poznawcza, której zawartość jest specyficzna dla jednostki, stanowiąca obiekt afektywnego odniesienia (schemat postaw) (Greenwald i Pratkanis, 1984);

7. Ja jako ogół samowiedzy jednostki, czyli te „informacje człowieka o własnej osobie, które są reprezentowane w jego świadomości” (Kozielecki, 1986, s. 43). Informacje te mogą mieć postać wyobrażeń lub sądów i dzielą się na trzy grupy składników centralnych: składających się na Ja realne sądów opisowych i wartościujących oraz tworzących Ja idealne sądów dotyczących standardów osobistych;

8. Ja jako schemat narracyjny organizujący wiedzę o sobie zgodnie z formułą: cel – przeszkoda – przezwyciężenie – wynik (Trzebiński, 1992, za: Zaborowski, 1994). Schemat ów charakteryzuje osobę w roli niepowtarzalnego aktora realizującego określony ciąg zachowań w konkretnym miejscu, czasie i układzie społecznym;

9. Ja jako wiedza zawarta w bardzo wielu magazynach, dotycząca tak Ja, jak i innych obiektów, rozrzucona po wszystkich częściach systemu pamięci (Wyer, 2007).

Podsumowując przywołane wyżej konceptualizacje, Ja można najogólniej zdefiniować jako strukturę wiedzy obejmującą takie elementy, jak przekonania jednostki na temat jej atrybutów (posiadanych przez nią cech, zdolności, preferencji oraz pełnionych przez nią ról społecznych) wraz z towarzyszącymi im samoocenami, a także wartości i cele, które uznaje ona za własne, zorganizowane w postaci schematów (teorii, reprezentacji).

Wczesne ujęcia Ja zakładały, że stanowi ono swego rodzaju zwartą, monolityczną i stabilną całość, a wysiłki badawcze koncentrowały się przede wszystkim na jednym jego aspekcie – samoocenie (np. Allport, 1961; za: Suszek, 2005; Maslow, 1970/1990; Rogers, 2002). Przekonanie, że człowiek posiada jedno centralne Ja, stanowiło spuściznę substancjalistycznej tradycji filozoficznej,

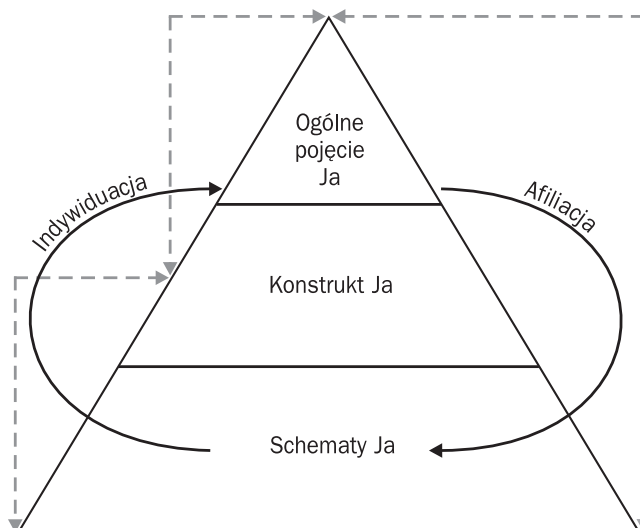
zakładającej istnienie niematerialnej duszy, kierującej i organizującej zachowanie człowieka (Danziger, 1997, za: Suszek, 2005). Znamionną cechą tej perspektywy była tendencja do traktowania jednorodności i stałości Ja jako stanu podstawowego, zaś niejednorodności i zmienności jako dewiacji (Suszek, 2005, 2007). Współcześni teoretycy i badacze psychologii przyjmują odmienny punkt widzenia. Traktując pojęcie jednolitego Ja jako „relikt minionej epoki” (Rowan i Cooper, 2008, s. 11), uznają je za strukturę wieloaspektową i dynamiczną². Zjawisko wielości Ja rozwijają w swoich pracach m.in. Fenigstein, Scheier i Buss (*private, public selves*, 1975); Greenwald i Pratkanis (*diffuse, private, public, collective selves*, 1984); Kihlstrom i Cantor (*context-specific selves*, 1984); Markus i Kunda (*possible, good, bad, hoped-for, feared, not-me, ideal, ought selves*, 1986); Neisser (*ecological, interpersonal, conceptual, extended, private selves*, 1988, 1991, 1992, za: Kihlstrom i Klein, 1994); Triandis (*private, public, collective selves*, 1989), Higgins (*actual, ideal, ought selves*, 1987) czy Zaborowski (Ja obronne, indywidualne, zewnętrzne, refleksyjne, 1994).

Podkreślaną w przywołanych koncepcjach złożoność Ja można opisywać zarówno w wymiarze strukturalnym, jak i treściowym. Strukturalne różnicowanie Ja odnosi się do formalnych charakterystyk sposobu zorganizowania treści. Podstawowymi cechami strukturalnymi Ja są jego złożoność (*self-complexity*) (Linville, 1987), szufladkowanie (*self-concept compartmentalization*) (Showers, 1992), różnicowanie (*self-concept differentiation*) (Donahue, Robins, Roberts i John, 1993), integracja (*integration*) (Donahue i in., 1993), rozbieżność (*self-discrepancy*) (Higgins, 1987) oraz klarowność (*self-concept clarity*) (Campbell i in., 1996). Treściowe różnicowanie Ja odzwierciedla się w różnorodności możliwych koncepcji siebie, stanowiących uświadamiane w danej chwili fragmenty czy wersje własnego Ja³. Tego rodzaju aktualna konstelacja Ja bywa często określana mianem roboczego pojęcia Ja (Markus i Kunda, 1986) lub Ja fenomenologicznego (Gasiul, 1992; Wojciszke i Doliński, 2008).

Koncepcja wielorakiego Ja szybko zyskała główną pozycję w teoretycznych analizach, a liczne badania empiryczne doprowadziły do wyodrębnienia w strukturze Ja wielu subsystemów o różnych funkcjach regulacyjnych i obszarach zachowań, do których się odnoszą. Należy przy tym podkreślić, że ujmowanie Ja jako konglomeratu różnych Ja nie zmienia faktu, iż z perspekty-

² Traktowanie Ja jako fenomenu o pluralistycznej naturze nie jest spostrzeżeniem nowym. Zwrócił na nie uwagę już James (1890), wskazując, że tak wiele społecznych Ja ma jednostka, jak wiele jest osób, które rozpoznają ją w określony sposób.

³ Większość badaczy postrzega Ja jako fenomen, w przeważającej mierze, dostępny introspekcji. Aczkolwiek, jak wskazują np. Markus i Wurf (1987), nie wszystkie elementy Ja muszą być świadome. Niedostępne świadomości (wtórnie) pozostają schematy silnie ugruntowane i uruchamiane w sposób automatyczny oraz te, które nie mają charakteru dyskursywnego (reprezentacje niewerbalne). Ja jest zatem pojęciem szerszym niż samowiedza (por. także Epstein, 1973, 2001).

Rysunek 1. Model organizacji Ja

Źródło: opracowanie własne.

wy osoby Ja „sprawia wrażenie” jednolitego systemu. Jak zauważają Rowan i Cooper (2008), jednostka jest kimś, kto wychodzi na spotkanie swojego świata za pośrednictwem wielu pojęć Ja, a jednocześnie zachowuje znaczącą spójność nie tylko na poziomie poszczególnych części, ale i całego systemu⁴. O jednostce można zatem myśleć zarówno jako o wielości różnych Ja, jak również jako o jedności – specyficznej dla niej konstelacji wzajemnie przenikających się podsystemów Ja, którym można nadać hierarchię. Na szczycie owej hierarchii znajduje się najbardziej ogólna i abstrakcyjna reprezentacja Ja, zaś niższe poziomy zajmują rozmaite podsystemy Ja, obejmujące węższe lub szersze dziedziny funkcjonowania i przyjmujące charakter ogólny lub bardziej szczegółowy (Rogers, 1982, za: Gasiul, 1992; Kihlstrom i Cantor, 1984; Marsh i Shavelson, 1985; Markus i Wurf, 1987; Mandrosz-Wróblewska, 1988b; Kihlstrom i Klein, 1994; Rosenberg, Schoenbach, Schooler i Rosenberg, 1995; Hattie, 2004). Sposób zhierarchizowania Ja oraz centralność jego poszczególnych

⁴ W istocie większość ujęć Ja wskazuje na dążenie do spójności jako podstawowy motyw Ja, a dynamiczne napięcie między rozbieżnością a integracją jako element procesu organizowania się Ja (Greenwald i Pratkanis, 1984; Markus i Wurf, 1987). Sposób spełniania się dążenia do spójności bywa wyjaśniany poprzez analogię Ja do: a) teorii siebie, której wartość opisowa i predykcyjna zależy od logicznej spójności poszczególnych postulatów; b) ochronnego szkieletu formowanego drogą nieświadomego wzmacniania własnej wartości (poprzez zniekształcenia procesów spostrzegania i oceny siebie); c) systemu samoregulującego funkcjonującego na bazie schematów modułowych powiązanych redukującymi rozbieżności sprzężeniami zwrotnymi; d) narracji, której koherencja decyduje o jej przydatności i adekwatności (van Halen, 2002).

podsystemów ulega dynamicznym przemianom w zależności od dominującego dążenia, motywu związanego z Ja lub kontekstu sytuacyjnego (np. Gasiul, 1992). Jednymi z ważniejszych motywów organizujących podsystemy Ja są dążenia do indywidualizacji i afiliacji, leżące u podstaw niezależnego i współzależnego konstruktów Ja (por. rys. 1⁵).

2. Ja niezależne i Ja współzależne

Pojęcie konstruktów Ja wydaje się mieć przynajmniej trzy tradycje. Z jednej strony stanowi próbę powiązania kulturowego wymiaru indywidualizmu-kolektywizmu z osobowością, z drugiej – wpisuje się w burzliwe w ostatnich dekadach dyskusje dotyczące złożoności Ja, wreszcie – odzwierciedla i akcentuje uniwersalność i podstawowy charakter dwóch dążeń – do indywidualizacji⁶ i afiliacji. Dla problematyki pracy istotne są dwie ostatnie perspektywy. W odniesieniu do pierwszej należy podkreślić, że choć część badaczy traktuje cały wymiar indywidualizmu-kolektywizmu jako zmienną podlegającą prawu różnic indywidualnych (często określając ją mianem idiocetryzmu-allocentryzmu, por. Triandis, 1989) lub jako metacechę (wówczas jednostki uznane za indywidualistyczne są postrzegane jako „cechowe” w tym sensie, że cechy odgrywają tu ważniejszą rolę w koncepcji Ja, charakterystykach jednostki, wyjaśnianiu przyczynowym czy przewidywaniu zachowań, por. Rhee, Uleman, Lee i Roman, 1995; Church, 2000), większość jest zgodna, że nie jest uprawnione przenoszenie wymiaru kultury na jednostkowy poziom analizy. Dymensja indywidualizmu-kolektywizmu nie jest zmienną psychologiczną określającą specyfikę funkcjonowania jednostki, lecz złożonym zjawiskiem wyrażającym elementy subiektywne danej kultury. Zatem, mimo że sposób pojmowania siebie bywa ujmowany jako definicyjny atrybut wymiaru indywidualizmu-kolektywizmu, przydatność samej dymensji ogranicza się do dostarczania ram dla porównań międzykulturowych (Cohen, 2007; Bocheńska, 2008; Urban, 2008).

⁵ Skoro konstrukt Ja oznacza sposób pojmowania własnego Ja w relacji do innych osób oraz będący jego efektem obraz Ja jako niezależnego lub współzależnego z innymi, należałoby go traktować jako funkcjonalnie podrzędny (pochodny) wobec Ja, lecz nadrzędny wobec poszczególnych charakterystyk indywidualnych, które Ja organizuje. Ten sposób rozumienia konstruktów Ja zakłada swego rodzaju trójpoziomą organizację Ja – poziom najwyższy zajmuje tu Ja (lub w ujęciu części autorów – koncepcja Ja), na poziomie niższym znajdują się konstrukty (koncepcje) Ja niezależnego oraz współzależnego, natomiast poziom najniższy tworzą rozmaite właściwości jednostki (przekonania, cechy, wartości, umiejętności, preferencje itd.). Te z owych treści, które odnoszą się do relacji z innymi ludźmi, mogą mieć charakter bardziej niezależny lub bardziej współzależny i w konsekwencji – być powiązane odpowiednio z Ja niezależnym lub współzależnym (por. Trafimow, Triandis i Goto, 1991). Elementy owego układu (organizacji) Ja pozostają ze sobą jednocześnie we wzajemnych relacjach.

⁶ Pojęcie indywidualizacji jest w całej książce używane w znaczeniu, jakie nadają mu Franz i White (1985).

W najszerszym rozumieniu pojęcie konstrukt Ja⁷ odnosi się do sposobu pojmowania przez jednostkę własnego Ja w relacji do innych osób oraz do będącego efektem tego pojmowania obrazu (wizji) Ja jako bytu w istocie niezależnego i odrębnego lub współzależnego z innymi i nigdy do końca niewyodrębnionego z kontekstu społecznego. Konstrukt Ja stanowi zatem pewną „konstelację myśli, uczuć i działań odnoszących się do charakteru relacji jednostki z innymi ludźmi i jej Ja jako oddzielnego od innych ludzi” (Singelis, 1994, s. 581). U źródeł rozróżnienia na niezależny i współzależny konstrukt Ja leży odmiennosc motywów i celów odnoszących się do charakteru relacji łączących jednostkę z jej społecznym otoczeniem oraz jej miejsca w owym otoczeniu.

Rozważania dotyczące niezależnego i współzależnego konstrukt Ja znajdują mniej lub bardziej wyraziste odzwierciedlenie w pracach większości psychologów podejmujących problematykę osobowości. Punktem wyjścia tych rozważań jest uznanie za podstawowe dwóch dążeń: do indywidualizacji i afiliacji. Wśród propozycji oddających istotę współistnienia owych dążeń, a tym samym istotę podziału konstruktów Ja, znajdują się⁸:

1. jedność z innymi (*union with others*) oraz egoistyczne szczęście (*egoistic happiness*) w ujęciu Freuda (1930, 1961, za: Guisinger i Blatt, 1994);
2. oddanie (*surrender; homonomy*) oraz autonomia (*autonomy*) w ujęciu Angyala (1951, za: Gasiul, 2006);
3. przyleganie, niesamodzielnosc (*ocnophilic*) oraz unikanie (*philobatic*) w ujęciu Balinta (1959, za: Guisinger i Blatt, 1994);
4. bliskość (*communion*) oraz sprawstwo (*agency*) w ujęciu Bakana (1966, za: Hurley, 1998);
5. wspólnota (*togetherness*) oraz indywidualność (*individuality*) w ujęciu Bowena (1966, za: Guisinger i Blatt, 1994);
6. miłość i przynależność (*love and belongingness*) oraz samoaktualizacja (*self-actualization*) w ujęciu Maslowa (1970/1990);
7. współzależność (*interdependence*, wymiar opisany na krańcach dominacji i emancypacji) oraz afiliacja (*affiliation*, wymiar opisany na krańcach miłości i ataku) w podejściu interpersonalnym Benjamin (1974, 1996);

⁷ Określenie *self-construal*, z pewną dozą indyferencji, bywa stosowane w literaturze zamiennie z pojęciem Ja (*self*) lub utożsamiane z pojęciem koncepcji Ja (*self-concept*), schematu Ja (*self-schema*) czy obrazu Ja (*self-view*). Także w polskiej literaturze nie ma zgody co do tłumaczenia terminu *self-construal*, dla którego można znaleźć takie odpowiedniki, jak „sposób spełniania się Ja” (Gasiul, 2006), „samokonstruowanie” (Błońska, 2008), „schemat Ja” (Głuchowska, 2005) czy „sposób pojmowania siebie” (Bocheńska, 2008). W niniejszej pracy na oznaczenie *self-construal* używany jest termin „konstrukt Ja”, a gdy mowa o odmiennych typach konstrukt Ja stosowane są zamiennie sformułowania: konstrukt Ja niezależnego (współzależnego) lub po prostu Ja niezależne (współzależne).

⁸ Kwestie wzajemnych relacji i rozwojowego znaczenia motywów indywidualizacyjnych i afiliacyjnych są szeroko dyskutowane w pracach Blatta (np. Blatt i Blass, 1996; Blatt, 2008).

8. konieczne powiązanie (*necessary connectedness*) oraz nieunikniona separacja (*inevitable separation*) w ujęciu Shora i Sanville (1978, za: Blatt, 1990);

9. przywiązanie (*attachment*) oraz eksploracja (*exploration*) w ujęciu Ainsworth (1979);

10. afiliacja i intymność (*affiliation or intimacy*) oraz władza i osiągnięcia (*power or achievement*) w ujęciu McAdamsa (1982) i McClellanda (1985);

11. przywiązanie (*attachment*) oraz indywidualizacja (*individuation*) w ujęciu Franz i White (1985);

12. powiązanie interpersonalne (*interpersonal relatedness*) oraz definiowanie Ja (*self-definition*) w ujęciu Stewart i Malley (1987, za: Guisinger i Blatt, 1994);

13. niezależność (*independence*) oraz współzależność (*interdependence*) w ujęciu Markus i Kitayamy (1991);

14. dążenie do wzajemności (*mutualistic urges*) oraz dążenie do indywidualności (*individualistic urges*) w ujęciu Slavina i Kriegmana (1992, za: Guisinger i Blatt, 1994);

15. potrzeba więzi z innymi (*need for others*) oraz potrzeba poczucia indywidualności i tożsamości (*need for identity*) w ujęciu Fromma (1993);

16. wzmocnienie Ja (*self-enhancement*) oraz jedność z innymi (*contact or union with others*) w ujęciu Hermansa (1999);

17. współzależność (*interdependence, interrelatedness*) oraz podmiotowość (*agency, individuation*) w ujęciu Imamoğlu (2003);

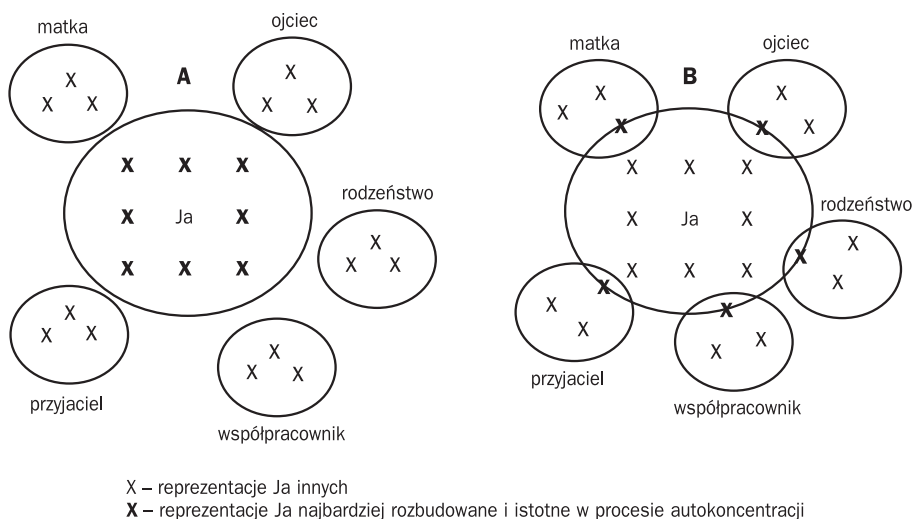
18. przywiązanie (*attachment*) oraz separacja (*separation*) w ujęciu Bowlby'ego (2007) oraz Teoriach Relacji z Obiektem⁹.

O ile w przywołanych wyżej koncepcjach, niezależnie od ich specyficznych postulatów oraz użytych pojęć, nie kwestionuje się współistnienia w człowieku orientacji indywidualizacyjnej oraz afiliacyjnej, o tyle sposób określania relacji między owymi orientacjami nastrocza trudności. Przegląd literatury wskazuje, że można mówić o dwóch głównych perspektywach. Z jednej strony indywidualizacja i afiliacja bywają traktowane jako przeciwne bieguny jednego wymiaru (np. Triandis, 1989; Blatt, 1990; Markus i Kitayama, 1991). Co więcej, wymiarowi temu nadaje się często sens genetyczny, traktując indywidualizację jako osiągnięcie rozwoju i synonim dojrzałości, zaś niezależny typ Ja jako

---

⁹ Choć większość teoretyków akcentuje znaczenie potrzeby afiliacji i indywidualizacji, nie wszyscy hipotezę o ich istnieniu poddawali empirycznej weryfikacji, stąd założenie to miało przez długi czas charakter jedynie spekulatywny. Dopiero badania prowadzone przez Baumeistera i Leary'ego (1995), Assora, Kaplan i Rotha (2002), Carvallo i Gabriel (2006) oraz zrealizowane w nurcie teorii samodeterminacji przez Deci'ego, Ryana i współpracowników (np. 2000, 2011) pozwalają uznać dążenie do afiliacji i indywidualizacji za podstawowe i uniwersalne potrzeby człowieka.

jego idealną postać (Baumeister i Leary, 1995; por. Gilligan, 2003)¹⁰. Z drugiej strony, indywidualację i afiliację postrzega się jako podstawowe, uniwersalne, niezależne (dialektyczne lub komplementarne) ludzkie potrzeby i motywacje (np. Ryan, 1991, za: Imamoğlu, 2003; Guisinger i Blatt, 1994; Adams, 1998; Gabriel i Gardner, 1999; Yamada i Singelis, 1999; Imamoğlu, 2003; Oyserman, Lee, 2007; Madson i Trafimow, 2001; Li, 2002)¹¹. Wydaje się, że ta właśnie perspektywa dominuje w nowszych pracach i zyskuje poparcie w badaniach empirycznych.

Rysunek 2. Modele niezależnego (A) i współzależnego (B) konstruktua Ja

Źródło: Markus i Kitayama, 1991, s. 226.

Osiągnięcie niezależności od innych oraz odkrycie i wyrażenie swoich unikalnych atrybutów jest nadrzędnym celem jednostki w przypadku konstruktua Ja niezależnego. Natomiast w odniesieniu do konstruktua Ja współzależnego celem tym jest utrzymanie współzależności oraz odkrycie swego miejsca w sieci relacji społecznych. Realizacja celów związanych z niezależnością wymaga od jednostki konstruowania siebie jako indywiduum, którego zachowania są zorganizowane i osiągają sens przede wszystkim poprzez odniesienie do osobistego, wewnętrznego repertuaru myśli, uczuć oraz działań, nie zaś poprzez odwołanie

¹⁰ Konstrukt Ja niezależnego bywa określany mianem wzorcowego Ja wykreowanego przez tzw. psychologię głównego nurtu, uprawianą głównie na gruncie kultury Zachodu.

¹¹ Zdaniem Imamoğlu (2003; Imamoğlu i Karakitapoğlu-Aygün, 2007), dążenia do dyferencjacji (aktualizacji i skutecznej realizacji swego indywidualnego potencjału) oraz integracji (tworzenia więzi z innymi) stanowią komplementarne procesy równoważące się systemu, które przebiegają na różnych płaszczyznach – negocjowanie integracji odbywa się głównie na płaszczyźnie interpersonalnej, podczas gdy dyferencjacja dotyczy płaszczyzny intrapsychicznej.

do myśli, uczuć i działań innych. Z kolei doświadczanie współzależności pociąga za sobą postrzeganie swoich zachowań jako zdeterminowanych, zależnych i w dużej mierze organizowanych przez zakładane przez jednostkę myśli, uczucia i działania tych, z którymi pozostaje ona w relacji. Współzależne Ja staje się pełne i nabiera sensu poprzez osadzenie w odpowiednich społecznych relacjach (Markus i Kitayama, 1991; Baumeister, 1998, za: Gabriel i Gardner, 1999) (por. rys. 2).

Charakterystyczne właściwości konstruktów Ja niezależnego i współzależnego prezentuje tab. 1.

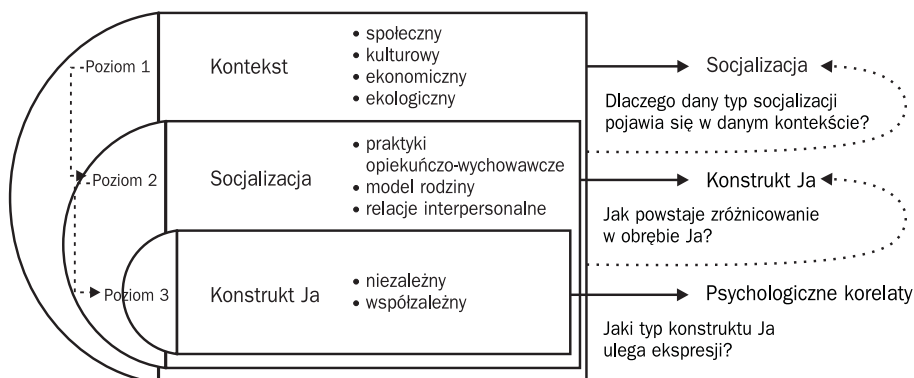
Tabela 1. Charakterystyka niezależnego i współzależnego konstruktów Ja

Wymiar	Konstrukt Ja niezależnego	Konstrukt Ja współzależnego
Struktura	Niepowtarzalna, o wyraźnych granicach; jednolita i stabilna.	Mało wyrazista i rozmyta; elastyczna i zmienna.
Istotne właściwości	Wewnętrzne, prywatne (zdolności, myśli, uczucia, preferencje), określane mianem pojęć czy koncepcji rdzennych, znaczących tożsamości lub autoschematów.	Zewnętrzne, publiczne (status, role, relacje).
Standard regulacji	Wewnętrzne atrybuty.	Sytuacyjnie usankcjonowane standardy relacyjne.
Zadania i cele	Wyjątkowość, autonomia, ekspresja siebie, realizacja celów osobistych.	Przynależność, dopasowanie do otoczenia, realizacja cudzych/wspólnych celów.
Znaczenie innych	Ewaluacja Ja – inni ludzie jako źródło porównań społecznych, ocen odzwierciedlonych czy informacji zwrotnych, które mogą być wykorzystane do weryfikacji i afirmacji rdziennej części własnego Ja.	Definiowanie Ja – lokalizacja własnej osoby w większych jednostkach społecznych jako środek samookreślenia.
Podstawy samooceny	Zdolność wyrażania siebie i potwierdzania wewnętrznych atrybutów.	Zdolność przystosowania i wypełnienia obowiązków i oczekiwań, bycia częścią rozmaitych transakcji interpersonalnych i podtrzymywania ich harmonijnego przebiegu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Markus i Oyserman, 1989; Markus i Kitayama, 1991; Singelis, 1994.

Ponieważ sposób ujmowania siebie przez jednostkę jest osiągnięciem interpersonalnym, a każda koncepcja siebie jest w jakiś sposób uzgadniana społecznie, relatywne znaczenie, jakie realizacja celów indywidualnych i afiliacyjnych ma dla jednostki (a tym samym typ dominującego konstruktów Ja), zależy w dużym stopniu od wpływów społeczno-kulturowych (np. Oyserman i Packer, 1996; Adams, 1998). Źródłem tych wpływów jest zarówno najbliższe otoczenie jednostki (wpływ zapośredniczony przez indywidualną historię

transakcji interpersonalnych, praktyki opiekuńcze i socjalizacyjne, oczekiwania wobec poci, role społeczne, status społeczny i ekonomiczny; por. Triandis, 1989; Adams, 1998; Imamoğlu, 2003), jak i krąg kulturowy, którego jest ona uczestnikiem (wpływ zapośredniczony przez wartości, wierzenia, postawy, autodefinicje, normy, praktyki czy role podzielane przez członków danej kultury i zorganizowane wokół pewnych centralnych tematów¹²; por. Triandis, 1989; Markus i Kitayama, 1991, 2003; Triandis i Suh, 2002) (por. rys. 3)¹³.

Rysunek 3. Model społeczno-kulturowego uwarunkowania rozwoju niezależnego i współzależnego Ja

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Smith, Bond i Kâğıtçibaşı, 2006.

Uznanie, że społeczne otoczenie i kultura wywierają formujący i ukierunkowujący wpływ na procesy konstruowania własnego Ja sprawia, że konstrukt Ja staje się tą strukturą, która integruje społeczny i jednostkowy poziom funkcjonowania. Z jednej strony przysługują mu – w sensie psychologicznym – centralne funkcje regulacyjne, z drugiej zaś – oddaje specyfikę i odmienność społecznych i kulturowych uwarunkowań (por. Bocheńska, 2008). Należy przy tym podkreślić, że konstrukt Ja, opisywany w kategoriach niezależności lub

¹² Zbiór tego rodzaju dymensji wyrażających to, co kulturowo specyficzne, jest określany mianem syndromu kulturowego (Markus i Hamedani, 2007).

¹³ Przykładem wczesnych oddziaływań rodzicielskich, które mogą akcentować motywów indywidualnych lub afiliacyjnych, są opisywane przez Bornsteina i współpracowników (1991, 1992) zachowania matek zajmujących się swoimi kilkumiesięcznymi dziećmi. Badacze zaobserwowali m.in., że matki z różnych krajów przypisywały odmienne znaczenie różnym rodzajom stymulacji, którym ponadto towarzyszył inny przekaz werbalny. Amerykanki i Francuzki większe znaczenie przypisywały zabawom dzieci z przedmiotami niż z nimi samymi, a w swoich komentarzach koncentrowały się na przekazywaniu informacji i faktów (np. *Piłka jest czerwona*), natomiast Japonki dążyły do tego, by stymulacja pochodziła zarówno od otoczenia, jak i od nich samych, zaś w ich komentarzach dominowały elementy emocjonalne i towarzyszyły im nacechowane emocjonalnie, niewerbalne wokalizacje (np. *Piłka sprawia, że jesteś szczęśliwy*) (za: Bee, 2004; szerzej na ten temat por. Keller i Demuth, 2004; Kitayama, Duffy i Uchida, 2007).

współzależności, nie stanowi sztywnej i niezmiennej właściwości jednostki, lecz cechą plastyczną i podatną na wpływ aktualnych motywów bądź wymagań sytuacji. Dowiodły tego badania m.in. Trafimowa i współpracowników (1991, 1996), Brewer i Gardner (1996), Gardner, Gabriel i Lee (1999) oraz Wiekens i Stapela (2008) oparte na paradygmacie torowania. Okazuje się, że zmiany konstruktów Ja (torowanie niezależności lub współzależności) łączą się ze zmianami charakteru szeregu procesów psychicznych obejmujących sfery funkcjonowania poznawczego, emocjonalnego i motywacyjnego. Co więcej, otrzymane wyniki odzwierciedlają efekty obserwowane w warunkach naturalnych między osobami angażującymi się w odmienne konteksty kulturowe. Sugeruje to, że opisywane przez psychologów kulturowych różnice w psychospołecznym funkcjonowaniu członków różnych kultur są w znacznej mierze konsekwencją różnic w posiadanych przez nich konstruktach Ja.

Uniwersalność i niezależność motywów indywidualnych i afiliacyjnych oznacza, że w stopniu, w jakim jednostka dzieli cele związane zarówno z autonomią, jak i przynależnością, jest ona zdolna do elastycznego definiowania siebie jako bardziej niezależnej lub współzależnej (Gardner i in., 1999). Każda jednostka ma zatem do dyspozycji zarówno konstrukt Ja niezależnego, jak i Ja współzależnego, choć dostępność każdego z tych konstruktów jest specyficzna dla jednostki (Singelis, 1994; Trafimow i in., 1991; Oyserman i Lee, 2007). Współistnienie u każdej jednostki obu typów konstruktów Ja pozwala dyskutować cztery ich konfiguracje: a) dobrze rozwinięty konstrukt Ja niezależnego i Ja współzależnego (równowaga); b) dominacja konstruktów Ja niezależnego (słaby konstrukt Ja współzależnego); c) dominacja konstruktów Ja współzależnego (słaby konstrukt Ja niezależnego); d) słabo rozwinięty konstrukt Ja niezależnego i Ja współzależnego (Singelis, 1994; Yamada i Singelis, 1999; Imamoğlu i Karakitapoğlu-Aygün, 2006, 2007).

Model czterech typów Ja wspierają wyniki badań tych autorów, którzy kwestionują opozycyjność dążeń indywidualnych i afiliacyjnych (Ryan i Lynch, 1998, za: Ryan i Deci, 2006; Li, 2002; Oyserman, Coon i Kimmelmeier, 2002; Imamoğlu, 2003; Imamoğlu i Karakitapoğlu-Aygün, 2007), doniesienia teoretyków i badaczy podejmujących zagadnienia teorii przywiązania (Ainsworth, 1979; Bowlby, 2007), teorii samodeterminacji (Deci i Ryan, 2000), jak również wiele innych koncepcji, w których akcentuje się fundamentalny charakter zarówno dążenia do niezależności, jak i do więzi z innymi ludźmi. Jednocześnie jednak przedmiotem badań empirycznych zwykle staje się model dychotomiczny, uwzględniający jedynie dominację konstruktów Ja niezależnego oraz dominację Ja współzależnego.

3. Regulacyjne znaczenie niezależności i współzależności Ja

Rzeczywistość teorii i badań psychologicznych na przestrzeni ostatnich dekad przyczyniła się do wzrostu postrzegania Ja jako znaczącego regulatora wielu aspektów ludzkiego funkcjonowania (np. Reykowski, 1980; Kihlstrom i Cantor, 1984; Breckler i Greenwald, 1986; Markus i Wurf, 1987; Baumeister, 2004). Z uwagi na centralne miejsce, jakie Ja zajmuje w systemie poznawczym, oraz szeroki zakres powiązań, jaki ma z innymi elementami tego systemu, przysługuje mu szczególnie wysoki stopień wpływu na przebieg procesów psychicznych – Ja kieruje procesami percepcji, pamięci oraz przetwarzania informacji dotyczących samego siebie i innych ludzi, w równie znacznym stopniu Ja łączy się z doświadczeniami emocjonalnymi jednostki, wreszcie – Ja jest źródłem motywów i celów, które kierują zachowaniem. Wprowadzenie perspektywy konstruktów Ja pozwala nie tylko lepiej określić sposób, w jaki Ja reguluje funkcjonowanie jednostki, ale też poddaje w wątpliwość uniwersalny wymiar wielu aspektów procesów psychologicznych, w tym procesów związanych z formowaniem i doświadczaniem własnej tożsamości.

3.1. Ja niezależne i Ja współzależne a cechy funkcjonowania poznawczego, emocjonalnego i motywacyjnego

Zdaniem Markus i Kitayamy (1991), konstrukty Ja niezależnego i współzależnego można traktować jako elementy repertuaru schematów odnoszących się do Ja, wykorzystywanych do oceny, organizacji i regulacji doświadczeń oraz działań jednostki. Tak jak inne schematy, stanowią one generalizację przeszłych doświadczeń i jednocześnie wzorzec (swoiste rusztowanie) dla doświadczeń teraźniejszych i przyszłych. Każdorazowo więc, gdy zadanie, zdarzenie lub sytuacja dotyczy Ja, charakter uruchamianych wówczas procesów (poznawczych, motywacyjnych i emocjonalnych) jest konsekwencją jego natury. Konstrukty Ja stanowią jedne z najbardziej ogólnych i posiadających najszerszy zasięg schematów Ja. Wykorzystują one i organizują bardziej specyficzne schematy samoregulacji, z tego też powodu organizacja i efekty wielu dotyczących Ja procesów zasadniczo zależą od tego, czy owe procesy mają swoje źródło w niezależnym czy współzależnym konstrukcie Ja. Podsumowanie wynikających z niezależności lub współzależności konstruktów Ja odmienności w naturze procesów poznawczych, emocjonalnych i motywacyjnych uruchamianych w momencie aktywizacji struktury Ja prezentuje tab. 2.

Tabela 2. Znaczenie niezależności i współzależności konstruktu Ja dla procesów poznawczych, emocjonalnych i motywacyjnych – przegląd badań*

Autorzy	Konstrukt Ja niezależnego	Konstrukt Ja współzależnego
Kim i Sharkey (1995)	Troska o bezpośredniość i klarowność w komunikacji interpersonalnej.	Troska o uczucia partnera i unikanie negatywnych ocen w komunikacji interpersonalnej.
Trafimow i Finlay (1996)	Sklonność do zachowań zgodnych z wewnętrzną postawą.	Sklonność do zachowań zgodnych z akceptowanymi normami.
Niedenthal i Beike (1997); Spassova i Lee (2008)	Wyższy poziom abstrakcyjności autocharakterystyk (i innych reprezentacji poznawczych).	Niższy poziom abstrakcyjności autocharakterystyk (wyższa specyficzność i konkretność).
Ybarra i Trafimow (1998)	Większe regulacyjne znaczenie osobistej oceny danego zachowania (<i>attitude</i>).	Większe regulacyjne znaczenie opinii, jaką, zdaniem jednostki, mogą mieć na temat danego zachowania znaczący inni (<i>subjective norm</i>).
Gardner i in. (1999)	Wyższy poziom aprobaty dla wartości indywidualistycznych.	Wyższy poziom aprobaty dla wartości kolektywistycznych.
Gardner, Pennington i Bessenoff (1999, za: Lee, Aaker i Gardner, 2000)	–	Sklonność do regulacji zachowań zgodnie ze standardami zewnętrznymi (standardy idealne i powinnościowe innych ludzi); wyższy poziom dystresu w sytuacji postrzeganej rozbieżności między aktualnym a powinnościowym Ja.
Cross i in. (2000)	–	Wyższe poczucie wpływu znaczących innych na siebie oraz uwzględniania ich opinii przy podejmowaniu decyzji; wyższy stopień ujawniania siebie w relacji i wyższe poczucie zobowiązania wobec partnera relacji.
Kitayama, Markus i Kurokawa (2000)	Wyższy poziom emocji niewiążących (<i>disengage emotions</i>), tj. poczucie dumy, wyższości; niższy poziom emocji wiążących; Przewaga pozytywnych stanów emocjonalnych nad negatywnymi.	Wyższy poziom emocji wiążących (<i>engage emotions</i>), tj. poczucie szacunku, wspólnoty; niższy poziom emocji niewiążących.
Lee i in. (2000); Leikas, Lonnqvist, Verkasalo i Lindeman (2009)	Wyższy poziom dążenia do pozytywnych stanów emocjonalnych (<i>promotion focus</i>); niższy poziom emocji wiążących z odprężeniem i niepokojem; wyższy poziom emocji wiążących ze szczęściem i zniechęceniem (przycięciem).	Wyższy poziom unikania negatywnych stanów emocjonalnych (<i>prevention focus</i>); niższy poziom emocji wiążących ze szczęściem i zniechęceniem (przycięciem); wyższy poziom emocji wiążących z odprężeniem (uspokojeniem) i niepokojem.

Aaker i Lee (2001)	Lepsza pamięć informacji prezentowanych w trybie promowania (<i>promotion focus</i>); wyższa ocena obiektów/działań zgodnych ze strategią promowania.	Lepsza pamięć informacji prezentowanych w trybie zapobiegania (<i>prevention focus</i>); wyższa ocena obiektów/działań zgodnych ze strategią zapobiegania.
Elliot, Chirkov, Kim i Sheldon (2001); Takagi (2002)	Wyższy poziom dążenia do pozytywnych stanów emocjonalnych (<i>approach orientation</i>); niższy poziom unikania negatywnych stanów emocjonalnych.	Wyższy poziom unikania negatywnych stanów emocjonalnych (<i>avoidance orientation</i>).
Stapel i Koomen (2001, za: Wiekens i Stapel, 2008); Woike i Matic (2004)	Sklonność do dyferencjacji (<i>differentiation mindset</i>) – podkreślenia własnej specyficzności i porównań akcentujących różnice Ja – inni; skłonność do poznawczej dyferencjacji (w skrajnych warunkach dysocjacji) w obliczu stresujących wydarzeń.	Sklonność do integracji (<i>integration mindset</i>) – podkreślenia podobieństwa Ja – inni, asymilacji innych w obręb Ja; skłonność do poznawczej integracji w obliczu stresujących wydarzeń.
Kühnen i Oyserman (2002); Hannover, Birkner i Pöhlmann (2006); Konrath, Bushman i Grove (2009)	Szybsze przetwarzanie informacji oderwanych od kontekstu (<i>decontextualized</i>); niższy poziom zależności od kontekstu (<i>context-dependency</i>).	Szybsze przetwarzanie informacji kontekstowych (<i>contextualized</i>), koncentracja na relacjach między obiektami i otoczeniu, w którym są prezentowane; wyższy poziom zależności od kontekstu.
Cross, Morris i Gore (2002)	–	Wyższy stopień postrzeganego podobieństwa między sobą i bliskimi w zakresie zdolności, wartości i cech; Bardziej pozytywne niejawne skojarzenia z pojęciami dotyczącymi relacji oraz bogatsze powiązania sieci poznawczych obejmujących relacyjne pojęcia.
Kim, Kasser i Lee (2003)	Wyższy poziom koncentracji na aspiracjach osobistych (<i>intrinsic aspirations</i>); niższy poziom koncentracji na aspiracjach zewnętrznych (<i>extrinsic aspirations</i>).	Niższy poziom koncentracji na aspiracjach osobistych oraz samoakceptacji; wyższy poziom koncentracji na społecznym rozpoznaniu; wyższe poczucie wspólnoty z innymi ludźmi.
Seeley i Gardner (2003)	Szybsze wyczerpywanie się ego (<i>ego-depletion</i>) w procesach samoregulacji.	Wolniejsze wyczerpywanie się ego w procesach samoregulacji.
Uchida (2003, za: Norasakkunkit, 2003)	Wyższa tendencja do podwyższania samooceny (<i>self-enhancement</i>).	Wyższa tendencja do zaniżania samooceny (<i>self-criticism</i>).
Imamoglu (2003)	Wyższa potrzeba poznania (<i>need for cognition</i>).	Wyższe poczucie bycia kochanym i akceptowanym; wyższy poziom zadowolenia z siebie i satysfakcji z życia rodzinnego.

Autorzy	Konstrukt ja niezależnego	Konstrukt Ja współzależnego
de Bouter i van Knippenberg (2003); van Baaren, Horgan, Chartrand i Dijkmans (2004, za: Wiekens i Stapel, 2008)	Koncentracja na pojedynczych elementach w procesach przetwarzania informacji; zahamowanie mimikry (synchronizacji własnych zachowań z zachowaniami partnera interakcji).	Koncentracja na relacjach między elementami w procesach przetwarzania informacji; skłonność do mimikry społecznej.
Holland, Roeder, van Baaren, Brandt i Hannover (2004)	Wyższy stopień dystansu interpersonalnego.	Wyższy stopień bliskości w kontakcie interpersonalnym.
Hsu (2004)	Wyższe poczucie kompetencji komunikacyjnej; niższy poziom obaw związanych z publicznym zabieraniem głosu.	–
Gardner, Gabriel i Dean (2004, za: Oysermann i Lee, 2007)	Wyższy poziom orientacji ku celom osobistym; wyższy poziom zadowolenia, gdy własny poziom wykonania był wysoki (a poziom grupy niski).	Wyższy poziom orientacji ku celom grupy odniesienia; wyższy poziom zadowolenia, gdy poziom wykonania grupy był wysoki (a poziom własny niski).
Olvermann, Metz-Göckel, Hannover i Pöhlmann (2004, za: Hannover i Kühnen, 2004)	Wyższa motywacja osiągnięć (<i>achievement motive</i>).	Wyższa motywacja afiliacyjna (<i>affiliation motive</i>).
Berkel i Constantine (2005)	–	Wyższe znaczenie harmonii w bliskich relacjach dla satysfakcji z życia.
Sinclair i Fehr (2005)	Wyższy poziom aktywnych strategii rozwiązywania konfliktów w relacjach.	Wyższy poziom pasywnych strategii rozwiązywania konfliktów w relacjach.
Hamilton i Biehal (2005, za: Lee i Semin, 2009)	Wyższa gotowość do podejmowania ryzyka.	Silniejsze dążenie do unikania ryzyka i zachowania <i>status quo</i> .
Hannover i in. (2006)	Wyższa dostępność wiedzy odnoszącej się do wewnętrznych atrybutów.	Wyższa dostępność wiedzy odnoszącej się do znaczących innych lub relacji między jednostką a znaczącymi innymi.

Pöhlmann i Hannover (2006)	Wyższe poczucie bliskości z osobami ważnymi z uwagi na obrane cele i rozważane działania.	Wyższe poczucie bliskości z osobami ważnymi z uwagi na wspólną przynależność grupową.
Downie, Koestner, Horberg i Haga (2006)	Wyższy poziom motywów wewnętrznych i uwewnętrzniczonych (przez identyfikację); niższy poziom motywów introyektowanych; większe postępy w realizacji celów.	Wyższy poziom motywów uwewnętrzniczonych przez introyekcję; wyższe natężenie konfliktu między celami; wyższy stopień trudności z implementacją planów; częstsze niepowodzenia w realizacji celów.
Ashman (2006)	Niższy poziom kontroli drugiego rzędu (<i>secondary control</i>); wyższy poziom kontroli pierwszego rzędu (<i>primary control</i>).	Wyższy poziom kontroli drugiego rzędu; niższy poziom kontroli pierwszego rzędu.
Rudy, Sheldon, Awong i Tan (2007)	Wyższy poziom indywidualnej i inkluzywnej (<i>inclusive</i>) autonomii; wyższy poziom niezależnej (<i>individual autonomous</i>) motywacji (osiągnięć szkolnych).	Niższy poziom indywidualnej i inkluzywnej autonomii; wyższy poziom zależnej (<i>inclusive controlled</i>) motywacji (osiągnięć szkolnych).
Kim, Grimm i Markman (2007)	Niższa wrażliwość na informacje kontekstowe we wnioskowaniu przyczynowym; skłonność do formowania zależności o charakterze bezwarunkowym (niedocenie prawdziwości zdarzeń alternatywnych).	Wyższa wrażliwość na informacje kontekstowe we wnioskowaniu przyczynowym; skłonność do formowania wniosków o charakterze warunkowym (<i>conditionalization</i>) (przeocenie prawdopodobieństwa zdarzeń alternatywnych).
Pöhlmann, Carranza, Hannover i Iyengar (2007)	Wyraźne różnice w ocenie rezultatów działań wybranych samodzielnie (ocena wyższa) lub przez innych (ocena niższa); wyraźne różnice w ocenie rezultatów działań wybranych samodzielnie dla siebie (ocena wyższa) lub dla innych (ocena niższa).	Mniej wyraźne różnice w ocenie rezultatów działań wybranych samodzielnie (ocena wyższa) lub przez innych (ocena niższa); mniej wyraźne różnice w ocenie rezultatów działań wybranych samodzielnie dla siebie (ocena wyższa) lub dla innych (ocena niższa).
DeCicco i Stroink (2007)	–	Niska tolerancja na niejednoznaczność (postrzeganie niejasnych sytuacji w kategoriach zagrożenia).
Imamoğlu i Imamoğlu (2007)	–	Wyższy poziom bezpiecznego przywiązania (ogólnego oraz w relacjach: rodzinnych, rówieśniczych i romantycznych).
Wiekens i Stapel (2008)	Słabsze dążenie do akceptacji, podporządkowywania i stowarzyszenia się, silniejsze dążenie do bycia w samotności; skłonność do myślenia dywergencyjnego.	Silniejsze dążenie do akceptacji, podporządkowywania i stowarzyszenia się, słabsze dążenie do bycia w samotności; zahamowanie myślenia dywergencyjnego.

Autorzy	Konstrukt Ja niezależnego	Konstruk Ja współzależnego
Lu (2008); Konrath i in. (2009); Jørgensen i Grimstad (2011)	Sklonność do myślenia analitycznego; wyższy poziom pozytywnych emocji związanych z ego (<i>ego-focused positive emotions</i>); wyższy poziom motywacji osiągnięć osobistych (<i>individually oriented achievement motivation</i>).	Sklonność do myślenia holistycznego; większa podatność na zniekształcenia poznawcze; wyższy poziom motywacji osiągnięć społecznych (<i>socially oriented achievement motivation</i>).
Gebauer, Riketta, Broemer i Maio (2008)	–	Wyższa motywacja prospołeczna, zarówno oparta na społecznych normach (<i>pressure</i>), jak i na dążeniu do przyjemności (<i>pleasure</i>).
van Horen, Pöhlmann, Koeppen i Hannover (2008)	Większe znaczenie celów w ogóle (zarówno osobistych, jak i społecznych).	Większe znaczenie celów społecznych w porównaniu z osobistymi.
Chen, Bond, Chan, Tang i Buchtel (2009)	Niższa skłonność do zachowań wyrażających skromność.	Wyższa skłonność do zachowań wyrażających skromność – unikanie bycia obiektem uwagi i zainteresowania innych, wyrażanie troski o innych i podkreślanie ich znaczenia (<i>other-enhancement</i>).
Lalwani i Shavitt (2009)	Większe znaczenie celów autoprezentacyjnych związanych z byciem inteligentnym, zdolnym, samowystarczalnym.	Większe znaczenie celów autoprezentacyjnych związanych z byciem poprawnym, społecznie wrażliwym.
Suh, Diener i Upegraff (2009)	Większe znaczenie doświadczeń emocjonalnych w oszacowaniach satysfakcji z życia.	Większe znaczenie akceptacji i ocen płynących od znaczących innych w oszacowaniach satysfakcji z życia.
Konrath, Grynberg, Corneille, Hammig i Luminet (2011)	Niższy poziom aleksytymii.	Wyższy poziom aleksytymii (trudności w identyfikowaniu i artykulacji stanów emocjonalnych).

* w tabeli ujęto wyniki tych badań, w których dokonywany był bezpośredni pomiar niezależności i/lub współzależności Ja.

Źródło: opracowanie własne.

Specyfikę poznawczego, emocjonalnego i motywacyjnego funkcjonowania osób o różnych typach konstruktów Ja dopełnia ich zróżnicowanie w obszarze charakterystyk osobowościowych. Ja współzależne koreluje dodatnio m.in. z ugodowością, sumiennością, ekstrawersją, empatią, wrażliwością i odpowiedzialnością społeczną, wrażliwością na odrzucenie, podatnością na zawstydzenie, ekspresywnością i zależnością od pola, ujemnie natomiast z makiawelizmem czy otwartością na doświadczenie (Triandis i Suh, 2002; Cross i in., 2000; Kühnen, Hannover i Schubert, 2001; Hsu, 2004; Tsai, Knutson i Fung, 2006; Locke i Christensen, 2007; Levinson, Langer i Rodebaugh, 2010). Ja niezależne z kolei łączy dodatnia korelacja z dominacją, narcyzmem, ekstrawersją, otwartością na doświadczenie i sumiennością, ujemna zaś z neurotyzmem czy lękiem przed negatywną oceną (Kwan, Bond i Singelis, 1997; Hsu, 2004; Tsai i in., 2006; Konrath i in., 2009; Levinson i in., 2010).

ROZDZIAŁ II

JA A WŁAŚCIWOŚCI TOŻSAMOŚCI

Wprowadzenie

Uchwycenie fenomenu tożsamości¹ nie jest zadaniem łatwym. Trudność w wypracowaniu spójnego podejścia do zjawiska tożsamości na gruncie psychologii znajduje swoje odzwierciedlenie w mnogości pojęć stosowanych z pojęciem tożsamości zamiennie, nazbyt często bez należytej dbałości o ich zróżnicowanie. Wśród wielu terminów używanych na określenie zjawisk tożsamościowych można odnaleźć takie pojęcia, jak self, ego, jaźń, Ja, schemat Ja czy koncepcja Ja (np. James, 1890; Markus, 1977; Kihlstrom, Beer i Klein, 2003; Erikson, 2004). Nie brak również niezgodności w poglądach na podmiotowy (fenomenologiczny) i przedmiotowy (poznawczy) wymiar tożsamości, przy czym niejasności dotyczą zarówno ich wzajemnych relacji, jak i tego, który z nich powinien być przedmiotem badań psychologicznych (np. Jarymowicz i Szustrowa, 1980; Koziński, 1986; Bikont, 1988; Sokolik, 1996; Majczyna, 2000; Erikson, 2004; Oleś, 2008). Wreszcie, trudności nasterczą rozstrzygnięcie statusu tożsamości – czy stanowi ona nabytą z czasem i względnie stałą charakterystykę osoby, czy też jest procesem ciągłego stawania się sobą (np. James, 1890; Marcia, 1966; Hall, 1996; Jarymowicz, 2000; Erikson, 2004).

Choć poglądy różnych autorów na kwestie tego, czym jest tożsamość, różnią się od siebie, większość z nich jest zgodna co do tego, że poznawczą bazą tożsamości stanowi Ja jednostki (np. James, 1890; Markus, 1985, za: Grzelak i Jarymowicz, 2002; Mandrosz-Wróblewska, 1988b; Erikson, 2004). Trafnie

---

¹ W literaturze psychologicznej kategorią tożsamości po raz pierwszy posłużył się Tausk w 1919 r., odnosząc ją do powszechnie obserwowalnego faktu, iż ludzie doświadczają siebie samych zarówno jako względnie stałych, jak i zmieniających się w ciągu życia (za: Majczyna, 2000).

ujmuje tę kwestię Mellibruda (2008): „analizując strukturę psychologicznego funkcjonowania człowieka, możemy rozpoznać takie miejsce w psychice czy osobowości, w którym przede wszystkim rozgrywają się zjawiska i problemy tożsamości. Miejsce to, w różnych koncepcjach teoretycznych nazywane jest – Ja, Jaźń, Self, Ego, struktura Ja itp., czasem mówi się o obrazie własnej osoby” oraz Oleś (2008), podkreślając, że „opracowanie tożsamości implikuje uprzednie wytworzenie koncepcji siebie” (s. 45), w innym zaś miejscu, że „tożsamość stanowi ekstrakt z koncepcji siebie” (s. 50)².

1. Pojęcie tożsamości i struktury tożsamości

Na gruncie psychologii tożsamość jest najczęściej definiowana przez odwołanie do systemu poczuć, reprezentacji poznawczych, orientacji (głównie o charakterze aksjologicznym) czy historii życia (por. Oleś, 2008). Wśród propozycji opisujących fenomen tożsamości można znaleźć takie, które ujmują ją jako:

1. „poczucie własnego istnienia jako jednostki [...], poczucie posiadania własnego „ja” [...] poczucie, że się jest, i kim się jest” (Sokolik, 1996, s. 10);

2. „złożony, wielowymiarowy sąd osobisty”, na który składają się sądy (opisowe, wartościujące i dotyczące standardów osobistych) dystynktywne, czyli takie, których przedmiotem są cechy najbardziej dla jednostki charakterystyczne oraz sądy centralne odnoszące się do cech, którym osoba przypisuje największe znaczenie (Kozielecki, 1986, ss. 329-330);

3. „zbiór samookreśleń”, na który składają się cechy relewantne, czyli takie, których utrata wiązałaby się dla podmiotu z poczuciem, że nie jest już tą samą osobą (Bikont, 1988, s. 29);

4. „zarówno strukturę, jak i proces. Jako struktura poznawcza stanowi wewnętrzne ramy odniesienia dla interpretacji doświadczeń i informacji dotyczących Ja oraz generuje odpowiedzi na pytania o znaczenie, wartość czy cel życia. Jako proces, tożsamość kieruje i zarządza zasobami wykorzystywanymi do radzenia sobie i przystosowania do codziennego życia” (Berzonsky, 2004, s. 304);

5. sumę znaczących identyfikacji i ról jednostki, przekształconych w „unikatową i sensowną koherentną całość”, będącą rezultatem pracy ego, polega-

---

² Taki sposób ujęcia tożsamości prezentuje już James (1890), dla którego stanowi ona efekt konfliktu między różnymi Ja tej samej osoby oraz niemożności utrzymania i umacniania wszystkich Ja jednocześnie. W wyniku tego jednostka jest zmuszona do rezygnacji z pewnych Ja i tłumienia ich na rzecz tych, które (z konieczności lub w rezultacie świadomego wyboru) będą urzeczywistniane. Podobne założenie czyni Markus (1985, za: Grzelak i Jarymowicz, 2002), traktując tożsamość jako prototyp Ja powstały w wyniku wyabstrahowania i zintegrowania różnych wizji siebie, czy choćby Erikson (2002), dla którego tożsamość stanowi zbiór selektywnie zaakcentowanych, znaczących identyfikacji i ról jednostki.

jącej na selektywnym akcentowaniu tych obrazów self, które harmonizują z ofertami ról dostarczonymi przez społeczne otoczenie (Erikson, 2004, ss. 109, 143-145)³;

6. „związek jednostki z jedynymi w swoim rodzaju wartościami stworzonymi przez jedyną w swym rodzaju historię narodu. [...] Jest to tożsamość czegoś, co tkwi w samej istocie jednostki z niezbędnym aspektem wewnętrznej koherencji rozważanej grupy” (Freud, 1956, za: Erikson, 2004, s. 98);

7. „wewnętrzną, skonstruowaną przez jednostkę, dynamiczną organizację dążeń, zdolności, przekonań i indywidualnej historii życia” (Marcia, 1980, s. 159);

8. „zinternalizowaną, rozwijającą się opowieść o życiu [osobisty mit – A. P.], która integruje zrekonstruowaną przeszłość, postrzeganą terażniejszość i antycypowaną przyszłość, dając poczucie jedności i celowości życia” (np. McAdams, 1996, za: Puchalska-Wasył i Oleś, 2008, s. 248).

Proponowane przeze mnie ujęcie tożsamości w znacznym stopniu koresponduje z przywołanymi wyżej. Zakłada ono, iż tożsamość jest względnie trwałą właściwością jednostki, przyjmującą postać dynamicznej organizacji treści o własnej osobie, które uważa ona za najbardziej dla siebie charakterystyczne. Treści te są możliwe do uświadomienia i zwerbalizowania, a subiektywne przeżycia, jakie im towarzyszą, znajdują wyraz w szeregu poczuć tożsamościowych (wewnętrznej treści, wyjątkowości, odrębności, spójności, ciągłości w czasie oraz własnej wartości).

Na gruncie psychologii można odnaleźć dwie zasadnicze perspektywy rozpatrywania tożsamości, będące konsekwencją ustanowienia przez Jamesa (1890, por. rozdział I) dwoistej natury Ja. Są to: perspektywa podmiotowa, w której tożsamość jest traktowana jako powtarzające się sposoby przeżywania samego siebie (mówi się tu o poczuciu lub poczuciach tożsamości), oraz perspektywa przedmiotowa, zgodnie z którą tożsamość stanowi zorganizowany i względnie trwały system przekonań na własny temat (używa się tu pojęcia tożsamości na oznaczenie pewnej treści danego przedmiotu). Mimo że oba ujęcia (tożsamości i poczucia tożsamości) wydają się splatać w jedną całość, stanowią one *de facto*

³ Erikson (2004), podejmując problematykę tożsamości, pisze, że pojęcie to będzie się „odnosić albo do świadomego poczucia jednostkowej tożsamości, albo do nieświadomego dążenia do ciągłości osobistego charakteru, albo też będzie stanowić kryterium bezgłośnych poczynań syntezy ego i ostatecznie będzie służyć podtrzymywaniu wewnętrznej solidarności z tożsamością i ideałami grupy” (s. 98). Przywołana w tekście definicja odnosi się do tożsamości self, przy czym tożsamości self nie można rozpatrywać w oderwaniu od tożsamości ego – tożsamość ma aspekt ego i aspekt self, „jest częścią ego, w tym znaczeniu, że reprezentuje jego syntetyzującą funkcję” (s. 145). Erikson wprowadza również pojęcie tożsamości osobowej, która opiera się na „bezpośrednim postrzeganiu swej niezmienności i ciągłości w czasie oraz jednoczesnym postrzeganiem faktu, że inni rozpoznają tę niezmienność i ciągłość” (s. 20). Tożsamość w tym rozumieniu jest więc zjawiskiem komunikowalnym innym ludziom.

odrębne dystynkcje pojęciowe, z których każda ma swój zakres. Określenie owego zakresu okazuje się jednak problematyczne, skutkując pojęciowym zamętem. Sam James (1890) konsekwentnie akcentował rozróżnienie pomiędzy tożsamością rozumianą przedmiotowo a poczuciem tożsamości, do opisu tego ostatniego używając pojęcia charakterystycznego „ciepła” i intymności, płynącego z odczuwania tych części materialnego, społecznego i duchowego Ja, które składają się na obecne Ja. Także przeszłym Ja i wspomnieniom o nich towarzyszy poczucie ciepła oraz intymności i na ich podstawie zostają one skojarzone z Ja obecnym. Podobieństwo sposobów pojawiania się i odczuwania Ja oraz niezmienność zawartości pamięci jest, zdaniem Jamesa (1890), podstawą poczucia tożsamości (por. Turopolski, 1999).

Nawiązania i rozwinięcia myśli Jamesa można odnaleźć m.in. u Epsteina (2001, 2003) czy Lewisa i Ferrariego (2001)⁴. Ściśle ze sobą związane, lecz nie tożsame w znaczeniu pozostają pojęcia tożsamości i poczucia tożsamości u Jarymowicz (1984; Jarymowicz i Szustrowa, 1980; Jarymowicz i Kwiatkowska, 1988). Definiuje ona tożsamość jako wizję własnej osoby wyznaczoną przez cechy dystynktywne, czyli specyficznie własne, odróżniające własną osobę od innych ludzi. Poczucie tożsamości, rozumiane jako przeświadczenia jednostki o tym „kim jest, jakie są cechy charakterystyczne jej fizyczności i funkcjonowania” (Jarymowicz i Szustrowa, 1980, s. 441), jest tu warunkowane istnieniem w świadomości podmiotu sądów o jego własnej specyficzności. Należałoby je zatem uznać za wtórne względem tożsamości. Podobny pogląd wyraża Straś-Romanowska (2008), określając tożsamość podmiotową jako rozwojowo późniejszą warstwę tożsamości. Brak wyraźnego rozróżnienia pomiędzy tożsamością a poczuciem tożsamości obecny jest w pracy Kozielskiego (1986). Definiuje on poczucie tożsamości jako „świadomość własnej odrębności, niezmienności, ciągłości i spójności” (s. 329), a w innym miejscu, podobnie jak tożsamość przedmiotową, jako „złożony, wielowymiarowy składnik samowiedzy” (s. 332). Wymieniane przez Kozielskiego kategorie poczucia tożsamości są w całości oparte na właściwościach samowiedzy. Część autorów zdaje się w ogóle rezygnować z pojęcia tożsamości na rzecz poczucia tożsamości, chcąc zaakcentować jej wewnątrzpsychiczny i świadomościowy charakter. Stanowisko takie zajmuje Sokolik (1996), której zdaniem o tożsamości jednostki wnioskujemy przede wszystkim na podstawie relacji o jej stanie subiektywnym. Poczucie tożsamości, rozumiane jako poczucie indywidualnego istnienia, jest zjawiskiem złożonym, na które składają się poczucie odrębności od otoczenia, ciągłości w czasie, wewnętrznej spójności i wewnętrznej treści. Tak rozumianego poczucia tożsamości nie można zredukować do jednego tylko wymiaru. Jak pisze Sokolik: „dopiero spełnienie wszystkich warunków określilibyśmy jako

⁴ W ujęciach wskazanych autorów tożsamość w wymiarze podmiotowym obejmuje przede wszystkim doświadczenia o charakterze afektywnym.

subiektywnie niezaburzone poczucie tożsamości” (s. 11). Pojęcia tożsamości i poczucia tożsamości nie znalazły ścisłego określenia teoretycznego także w rozważaniach Eriksona (2004, por. też przypis 3).

Zgodnie z przyjętą przeze mnie perspektywą tożsamość ma zarówno aspekt podmiotowy, jak i przedmiotowy – stanowi rezultat stałej interakcji i integrowania poczuć i treści na własny temat. W perspektywie rozwojowej aspekt podmiotowy tożsamości – w znaczeniu całościowych poczuć tożsamościowych, danych automatycznie i cechujących się subiektywną oczywistością⁵ – pojawia się jako pierwszy. Pozostaje zatem pierwotny wobec tożsamości przedmiotowej (Maslow, 1970/1990, za: Grzelak i Jarymowicz, 2002). Ta ostatnia jest pochodną świadomego przetwarzania informacji na własny temat, autoanalizy i autorefleksji (por. Jarymowicz i Szustrowa, 1980; Grzelak i Jarymowicz, 2002; Grzegorek, 2008). Należałoby jednocześnie założyć, iż wraz z doskonaleniem się funkcji refleksyjnej samoświadomości coraz większa rola w procesach autoidentyfikacji przypada elementom treściowym – aktywne samopoznanie i samoobserwacja włączają niewyartykułowane obszary doświadczania siebie w system samowiedzy jednostki⁶, czego efektem jest stała reorganizacja i rozbudowa tożsamości przedmiotowej (por. Zaborowski, 1989; Oleś, 2008). Dialektyczna relacja między obecnymi w świadomości jednostki treściowymi reprezentacjami jej przeżyć a powtarzającymi się sposobami doznawania siebie decyduje o charakterze owej kondycji psychicznej, która tworzy fenomen tożsamości⁷.

Treściami tożsamości są rozmaite przekonania i sądy jednostki o posiadanych przezeń atrybutach (psychologicznych: cechach, zdolnościach oraz aksjologicznych: wartościach, ideałach), które uznaje ona za szczególnie ważne i których utrata wiązałaby się z poczuciem, że nie jest się już tą samą osobą (cechy centralne, relewantne, schematowe, krytyczne, dystynktywne; por. Markus, 1977; Kozielski, 1986; Jarymowicz i Kwiatkowska, 1988; Bikont, 1988). W procesie wyodrębniania treści centralnych istotne znaczenie wydają się mieć trzy kryteria: globalność, zdolność odróżniająca i subiektywna ważność danego atrybutu⁸. Globalność dotyczy stopnia, w jakim dany atrybut stanowi generalizację (swoiste podsumowanie czy wniosek) na temat własnej osoby.

⁵ Tego rodzaju globalne, nieredukowalne i subiektywnie niepodważalne poczucia bywają określane mianem poczuć synkretycznych (Grzegorek, 2008).

⁶ Należałoby przyjąć, że na podmiotowy aspekt tożsamości składają się także pochodne pozaświadomych procesów automatycznych, przebiegających wewnątrz jednostki i niedostępnych introspekcji lub rozpoznawalne jedynie za pomocą analiz, oraz sposoby zachowania się zauważalne przez innych (Erikson, 2004; Oleś, 2008).

⁷ Ta wzajemna relacja odpowiada fundamentalnej dwoistości Ja oraz interakcjom między Ja przedmiotowym i Ja podmiotowym (James, 1890).

⁸ Kryteria te nawiązują do akcentowanych m.in. przez Markus istotnych czynników formowania się schematów (1977; por. Mandrosz-Wróblewska, 1988b) czy kryteriów organizacji treści tożsamości wskazywanych przez Breakwell (2010).

Globalnymi określimy te atrybuty, które w przypadku danej osoby okazują się najbardziej przydatne w procesach wyjaśniania, kategoryzacji i/ lub ewaluacji jej zachowań. Z kolei zdolność odróżniająca odnosi się do stopnia, w jakim dany atrybut wyróżnia jednostkę na tle innych osób. Pozostaje zatem tym, co determinuje przydatność różnych atrybutów jednostkowych w procesach porównań z innymi⁹. Ostatnie kryterium – subiektywna ważność – akcentuje to, że tożsamość stanowi osobisty i autonomiczny projekt jednostki. W obrębie treści tożsamościowych mogą się zatem znajdować atrybuty o peryferyjnym znaczeniu, jeśli weźmiemy pod uwagę dwa pierwsze kryteria (w ograniczonym stopniu deskryptywne czy odróżniające), zarazem jednak w szczególnie sposób bliskie samej jednostce, najpewniej takie, o których sądzi, że ją ukształtowały (por. Oleś, 2008).

Podsumowując, można wyobrazić sobie, że przy próbie odpowiedzi na centralne pytanie tożsamościowe: „Kim jestem?” jednostka konstruuje auto-definicję tak, aby dać jak najpełniejszy obraz swojej osoby (kryterium globalności), dać obraz swojej osoby pozwalający na jej względnie łatwą identyfikację ze społecznego otoczenia (kryterium zdolności odróżniającej) oraz dać obraz swojej osoby we własnych oczach (kryterium subiektywnej ważności). Trwałość tożsamości jest funkcją trwałości owych istotnych atrybutów lub zasad ich selekcji, trzeba jednak podkreślić, że tożsamość nigdy nie jest czymś danym raz na zawsze, lecz rozwija się i zmienia na przestrzeni czasu, podlegając cyklicznym przeformułowaniu w obliczu zdarzeń naruszających równowagę w jej obrębie, zwłaszcza tych, które towarzyszą kolejnym osiągnięciom rozwoju biopsychospołecznego (Marcia, 2002a; Erikson, 1997).

Obok elementu treściowego kluczowym w opisie zjawiska tożsamości jest jej aspekt strukturalny, a więc formalne charakterystyki organizacji treści tożsamościowych. Zgodnie z prezentowanym przeze mnie ujęciem, strukturę tożsamości osoby można scharakteryzować ze względu na następujące – uznane przez wielu autorów za definicyjne – wymiary:

- wymiar dostępności treści, którego biegunami są: wysoka wyrazistość i łatwość przywoływania treści na własny temat oraz niska wyrazistość i trudność przywoływania treści, łączący się z poczuciem wewnętrznej treści;
- wymiar specyficzności treści, którego biegunami są: wysoka specyficzność oraz niska specyficzność treści, łączący się z poczuciem wyjątkowości (niepowtarzalności);

---

⁹ Dla przykładu Markus (1980) przywołuje wyniki badań, w których okazało się, że dzieci o rudych włosach (zwykle nieliczne w grupie) są zdecydowanie bardziej skłonne do podkreślenia swego koloru włosów (za: Mandrosz-Wróblewska, 1988b). Na kluczowe znaczenie zdolności odróżniającej wskazuje także przywołane przez Vignoles i współpracowników (2000) stwierdzenie Saussure'a (b.r.): „Jeśli mam wytłumaczyć komuś, czym jest strumień, muszę powiedzieć mu, jaka jest różnica między strumieniem a rzeką, strumieniem a strumykiem itd.” (s. 340).

- wymiar wyodrębnienia treści, którego biegunami są: stałość oraz płynność wyodrębnienia treści (dotyczących Ja vs. nie-Ja), łączący się z poczuciem własnej odrębności i granic;
- wymiar spójności treści, którego biegunami są: wysoka spójność oraz niska spójność treści, łączący się z poczuciem spójności;
- wymiar stabilności treści, którego biegunami są: niezmienność oraz zmienność treści, łączący się z poczuciem ciągłości w czasie;
- wymiar wartościowania treści, którego biegunami są: pozytywne oraz negatywne wartościowanie treści, łączący się z poczuciem własnej wartości.

Rozwijając kwestię genezy proponowanych przez mnie strukturalnych wymiarów tożsamości, można wskazać trzy ich zasadnicze źródła. Pierwsze stanowią obserwacje kliniczne pacjentów psychotycznych z zaburzeniami tożsamości (np. Sokolik, 1996), kolejne nawiązują do tez Eriksona (np. 1968; 2004) i kontynuatorów jego myśli (por. Marcia, 1966; Mallory, 1989), ostatnie zaś pozostaje efektem analizy zakresu semantycznego pojęć wykorzystywanych do opisu struktury tożsamości w literaturze psychologicznej – odnajdujemy wśród nich takie terminy, jak:

- poczucie ciągłości (np. Zaborowski, 1989; Maslow, 1970/1990; Jarymowicz, 2000; Vignoles, Regalia, Manzi, Golledge i Scabini, 2006; Kozielecki, 2007; Oleś, 2008; Straś-Romanowska, 2008);
- poczucie wewnętrznej stałości (np. Berzonsky, 2005; Giddens, 2007; Straś-Romanowska, 2008);
- poczucie otwartości (np. Giddens, 2007);
- poczucie unikalności (np. Maslow, 1970/1990; Jarymowicz, 2000; Baumeister i Muraven, 1996; Kozielecki, 2007; Oleś, 2008);
- poczucie odrębności (np. Zaborowski, 1989; Jarymowicz, 2000; Vignoles i in., 2006; Kozielecki, 2007; Oleś, 2008; Straś-Romanowska, 2008);
- poczucie wewnętrznej jednorodności (np. Greenwald i Pratkanis, 1984; Mandrosz-Wróblewska, 1988a; Jarymowicz, 2000; Campbell, Assanand i Di Paula, 2004; Killeya-Jones, 2005);
- poczucie wewnętrznej integracji (np. Maslow, 1970/1990; Mandrosz-Wróblewska, 1988a; Jarymowicz, 2000; Campbell i in., 2004; Killeya-Jones, 2005; Straś-Romanowska, 2008);
- poczucie wewnętrznej jedności (np. Berzonsky, 2005; Kozielecki, 2007);
- poczucie własnej wartości (np. Vignoles i in., 2006; Kozielecki, 2007; Oleś, 2008);
- poczucie godności (np. Vignoles i in., 2006; Kozielecki, 2007; Giddens, 2007);
- poczucie skuteczności (np. Obuchowski, 2000; Vignoles i in., 2006; Oleś, 2008);

- poczucie zgodności z sobą (np. Mandrosz-Wróblewska, 1988a; Obuchowski, 2000; Vignoles i in., 2006; Oleś, 2008);
- pewność co do własnej osoby (np. Greenwald i Pratkanis, 1988; Campbell, 1990; Giddens, 2007).

Pojęcie struktury tożsamości nie doczekało się dotąd satysfakcjonującej oraz pełnej operacjonalizacji. W badaniach, w których problematyka ta jest podejmowana, dominuje perspektywa przedmiotowa, a spójność, stabilność czy odrębność tożsamości (te aspekty strukturalne najczęściej stanowią przedmiot zainteresowania badaczy) obliczane są często ze wzoru matematycznego¹⁰. Dla przykładu spójność oraz stabilność¹¹ tożsamości szacowane są przez stopień podobieństwa samoopisów (powtarzalności autocharakterystyk) w różnych kontekstach (np. Reich, 2000; van Hoof i Raaijmakers, 2002; Dunkel, 2005). Z kolei odrębność jest określana przez stopień podobieństwa charakterystyk przypisywanych sobie i innym ludziom lub przez stosunek cech uznanych za różnicujące do cech dzielonych z innymi (np. Braun, 1988; Mandrosz-Wróblewska, 1988b). Prócz oczywistego pomijania perspektywy podmiotowej (subiektywnych poczuciu) zastrzeżenia budzą także inne kwestie. Po pierwsze, trudno oprzeć się wrażeniu, że pojęcia spójności, stabilności czy odrębności tożsamości pozostają w tych ujęciach „niedoreprezentowane”. Spójności oraz stabilności tożsamości nie należy bowiem redukować do prostej identyczności. Sam Erikson (2004) podkreślał, iż siła ego tkwi w zdolności do syntezy różnorodnych obrazów siebie, a tożsamość (ego) rozwija się z integracji wszystkich identyfikacji, będącej czymś więcej niż prostą ich sumą. Podobnie odrębność nie wydaje się być tożsama z niepodobieństwem. Dana osoba może wszak uznawać samą siebie za podobną do innych osób, mając jednocześnie wyraźną świadomość własnych granic. Wątpliwości budzi także kwestia rozróżnienia między tożsamością a koncepcją siebie (czy ogólniej – Ja). Nie jest bowiem jasne, co jest przedmiotem badania w przywołanych metodach. Jak wskazuje Oleś (2008), koncepcja siebie „może zawierać wiele rozmaitych charakterystyk, o różnym stopniu subiektywnej ważności, niekoniecznie spójnych”, zaś tożsamość zawiera „tylko te elementy koncepcji siebie, które są subiektywnie ważne i są traktowane przez osobę jako identyfikatory Ja” (s. 50). Tymczasem kryterium subiektywnej ważności charakterystyk jest w badaniach zazwyczaj

¹⁰ W innych ujęciach, np. koncepcji statusów tożsamości Marcii (1966) czy koncepcji stylów tożsamości Berzonsky'ego (np. 2003; 2004), założenia dotyczące strukturalnych aspektów tożsamości mają charakter domniemany.

¹¹ W literaturze spójność i stabilność tożsamości ujmowane są często wspólnym terminem ciągłości czasowo-przestrzennej (*temporal-spatial continuity*) i szacowane przy użyciu tych samych metod, zazwyczaj opartych na zbieżności samoopisów w rozmaitych rolach czy kontekstach. Zakłada się bowiem, że integracja znaczących obrazów siebie (spójność przestrzena) z konieczności dotyka wymiaru czasowego, gdyż ich spełnianie się ma miejsce w różnych momentach czasowych (van Hoof, 1999; van Hoof i Raaijmakers, 2002).

pomijane – w metodzie Mandrosz-Wróblewskiej (1988b) nawet lista cech przedstawianych osobom badanym ma charakter zamknięty (gotowy spis przymiotników, wytypowanych z uwagi na ich pozytywność oraz możliwość klasyfikacji na wymiarze osobistym i społecznym). Pewnym wyjątkiem jest metoda van Hoof i Raaijmakers (2002), która pozwala osobom badanym na wybór (z listy wskazanych) subiektywnie istotnych kontekstów (dziedzin życia), ważnych dla samookreślenia oraz uporządkowanie ich względem znaczenia. Przy czym lista cech (20 przymiotników) będąca podstawą samoopisu jednostki w tych kontekstach dostarczana jest przez badacza i ma charakter zamknięty.

2. Status tożsamości

Najbardziej znaną i – jak się wydaje – najbardziej szczegółową koncepcją, która opisuje proces kształtowania się tożsamości w cyklu życia człowieka, jest koncepcja Eriksona (1997, 2002, 2004). Wyodrębnił on osiem etapów życia jednostki, z których pierwsze cztery przypadają na lata dzieciństwa, piątemu odpowiada okres adolescencji, a pozostałe trzy obejmują dorosłość. W każdym stadium jednostka staje w obliczu normatywnego kryzysu, będącego swoistym punktem zwrotnym w rozwoju. Tożsamość stanowi wiodącą treść kryzysu piątej fazy rozwojowej (krystalizacja tożsamości vs. rozproszenie ról), jednak zgodnie z zasadą epigenetyczną obecna jest w każdym ze stadiów.

Proces formowania tożsamości, zdaniem Eriksona (2004), odpowiada rozwijającej się konfiguracji, „jest to konfiguracja stopniowo integrująca konstytucjonalne dane, idiosynkratyczne potrzeby libidinalne, faworyzowane umiejętności, znaczące identyfikacje, efektywne obrony, skuteczne sublimacje i zgodne role” (s. 113). Skonsolidowana tożsamość będzie się wyrażać w „uczuciu zadomowienia w swoim ciele, jak w domu, świadomości tego, dokąd się zmierza i wewnętrznej pewności antycypowanego rozpoznania przez tych, którzy się liczą” (s. 115).

Erikson, choć rozważania na temat tożsamości snuł w wielu swoich pracach, nie stworzył jednej, zwartej jej definicji. Sam przyznawał, że precyzyjne określenie, czym jest tożsamość, nastrocza trudności:

Jak dotąd celowo wypróbowałem termin tożsamość w wielu różnych konotacjach. [...] W części z nich pojęcie to okazało się kolokwialnym i naiwnym, rodzajem „czczej gadaniny”, w innych zaś odnosiło się do istniejących pojęć psychoanalizy i socjologii. W wielu momentach samo słowo niejako wtrącało się, bardziej na zasadzie nawyku, który pewne treści miał uczynić bardziej oswojonymi, niż w celu wyjaśnienia (Erikson, 1968, s. 208).

Próbę podsumowania myśli Eriksona podjęli Blasi i Glodis (1995), wskazując 12 kluczowych elementów jego ujęcia:

a) Tożsamość stanowi jawną (świadomą) i niejawną (nieświadomą) odpowiedź na pytanie „Kim jestem?”; b) będącą osiągnięciem przez jednostkę nowej jedności obejmującej doświadczenia przeszłości i oczekiwania względem przyszłości, c) w taki sposób, który daje początek fundamentalnemu poczuciu niezmienności i ciągłości w czasie. d) Odpowiedź na pytanie o własną tożsamość pozostaje efektem realistycznej oceny własnej przeszłości; e) poprzez odwołanie do kultury, w szczególności dominującej w niej ideologii oraz oczekiwań, jakie stawia przed jednostką społeczeństwo, f) i jednocześnie poprzez kwestionowanie ważności zarówno kultury, jak i społeczeństwa oraz ich odpowiedniości względem postrzegania siebie we własnych oczach. g) Ów proces integracji i kwestionowania winien pojawić się wokół obszarów o zasadniczym znaczeniu, takich jak praca zawodowa, seksualność, religia czy poglądy polityczne. h) Powinien on prowadzić do elastycznych, lecz trwałych zobowiązań w tych obszarach, i) co stanowi gwarancję, z perspektywy zewnętrznej (obiektywnej), efektywnego włączenia jednostki w społeczeństwo, j) z perspektywy podmiotowej (subiektywnej) zaś – podstawowego poczucia lojalności i wierności, k) jak również głębokiego, podświadomego poczucia zakorzenienia i dobrostanu, poczucia własnej wartości, poczucia pewności siebie oraz poczucia celu. l) Okresem szczególnej wrażliwości dla rozwoju tożsamości jest okres adolescencji, choć rozstrzygnięcia tego etapu mogą w późniejszym czasie zostać dookreślone i wzbogacone o formy ekspresji właściwe dla kolejnych etapów życia (Blasi i Glodis, 1995, ss. 405-406).

Ustalenia Eriksona (1968, 1997, 2002, 2004) dotyczące procesu poszukiwania tożsamości wzbogacił¹² Marcia (1966, 1980), opisując jego możliwe stany docelowe¹³. Koncentrując się na dwóch procesach obecnych w rozwoju osobowej tożsamości, a mianowicie na eksplorowaniu¹⁴ różnych alternatywnych opcji zawodowych, politycznych, ideologicznych, a także związanych z rolą płciową¹⁵ jako potencjalnych składników tożsamości oraz na zaangażowaniu

¹² Innego zdania są Blasi i Glodis (1995), Côté i Levine (1983) czy van Hoof (1999), poświęcający wiele miejsca dowodzeniu fundamentalnych różnic w podejściu Eriksona i Marcii, a także różnic między teoretycznym ujęciem tożsamości Marcii a zaproponowanym przez niego modelem statusów tożsamości.

¹³ Erikson (1964, 1968), choć wprost nie opisał możliwych dróg rozwoju tożsamości, to w różnych miejscach dyskutował odmienne typy integracji ego, tj. sposoby zorganizowania składników decydujących m.in. o jakości tożsamości jednostki. Są to: typ integracji całościowej (*wholeness*), typ integracji totalnej (*totality*) oraz typ integracji rozproszonej i pomieszanej (*identity confusion/diffusion*) (za: Brzezińska, 2000).

¹⁴ Etap ten jest określany także jako „bycie w kryzysie”, a w ujęciu Eriksona (1997) odpowiada „psychospołecznemu moratorium”, w którym jednostka aktywnie i swobodnie eksperymentuje oraz „bawi się” alternatywnymi rolami.

¹⁵ W oryginalnej propozycji Erikson (1950, za: van Hoof, 1999) wskazał na ideologię oraz zawód jako dominujące obszary eksploracji. Przedstawiając koncepcję statusów tożsamości, Marcia (1966) wyróżnił w obrębie ideologii sferę przekonań religijnych oraz politycznych. Kilka lat później sam Marcia (współpracując z Friedmanem, 1970), a za nim inni badacze (np. Grotevant, Thorbecke i Meyer, 1982) wzbogacili dotychczasowe obszary o sferę interpersonalną, tj. seksualności i przekonań dotyczących ról płciowych, przy czym z pierwszej kategorii Marcia (wraz z Schenkel, 1972) szybko się wycofał, uznając ją za „nieelegancki sposób chwywania tak skomplikowanych kwestii” (za: van Hoof, 1999, s. 507). Wymiary interpersonalny oraz ideologiczny są obecnie najczęściej traktowane jako centralne sfery podlegające eksploracji. Należy jednocześnie pokreślić, że obszary zaangażowania pozostają specyficzne dla jednostki i zmieniają się z upływem czasu (Marcia, 1979, za: Slugoski, 1981).

w wartości i działania w każdej z tych sfer, Marcia wyróżnił cztery statusy tożsamości (tab. 3). Odpowiadają one czterem różnym stylom radzenia sobie z kryzysem tożsamości¹⁶.

Tabela 3. Charakterystyka statusów tożsamości

Status tożsamości	Eksploracja	Zaangażowanie
Tożsamość osiągnięta	+	+
Tożsamość moratoryjna	+	-
Tożsamość przejęta	-	+
Rozproszenie tożsamości	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Marcia, 1966.

Zdaniem Marcii (2002b), jednostka wkracza w okres adolescencji z jednej z dwóch pozycji: tożsamości rozproszonej lub przejętej. Rozproszenie tożsamości, najmniej dojrzałą i złożoną postać tożsamości, cechuje całkowity brak zaangażowania i ucieczka od samopoznania. Wiąże się to z apatią, postawą bierności i braku zainteresowania swoim obecnym i przyszłym życiem. Osoba o tożsamości rozproszonej wydaje się zadowolona z życia z dnia na dzień, kieruje się w nim bieżącym doświadczeniem czy chwilową satysfakcją (np. Marcia, 1966, 2004; Moshman, 1999; Brzezińska, 2000). Jednostka o tożsamości przejętej pozostaje zaangażowana w wartości wpojone jej przez otoczenie, bez wcześniejszego samodzielniego poszukiwania i sprawdzania alternatyw. Chociaż obecna jest u niej pewna forma zaangażowania, jej tożsamość charakteryzuje niski poziom złożoności powiązany przez sztywność myślenia oraz nadmierną identyfikację z rodzicami wraz z tendencjami konformistycznymi i posłuszeństwem wobec autorytetu (np. Marcia, 1966, 2004; Côté i Levine, 1983; por. Côté i Schwartz, 2002).

Niezależnie od stanu początkowego każda z tych osób może przejść na inny status tożsamości. Osoba o tożsamości rozproszonej może zaakceptować wartości i idee (dotyczące pracy zawodowej, seksualności, wyznania czy poglądów politycznych) tych osób, z którymi czuje się blisko związana. Jeśli zobowiązania te okażą się wystarczająco silne, mimo pominięcia etapu świadomego i celowego ich wyboru z oferty alternatywnych, jednostka osiągnie tożsamość przejętą. Z kolei osoba o tożsamości przejętej może zacząć kwestionować dotychczasowe

¹⁶ Model Marcii (1966) wzbogacili Luycx, Goossens, Soenens i Beyers (2006), określając opisaną przez Marcie eksplorację mianem eksploracji wszerek (*exploration in breadth*) oraz wprowadzając drugi jej typ – eksplorację w głąb (*exploration in depth*), dotyczącą zasadniczo aktualnych zobowiązań jednostki. Autorzy proponują także rozróżnienie podejmowania zobowiązań (*commitment making*) od stopnia identyfikacji z nimi i poczucia pewności względem dokonanych wyborów (*identification with commitment*). Piątą dymensją w modelu Luycxa i współpracowników (2008) jest ruminacyjna eksploracja (*ruminative exploration*), opisująca proces eksploracji znaczonej silnymi wątpliwościami i bezdecyzyjnością.

zobowiązania, jednocześnie wystrzegając się ich zmiany czy zastąpienia przez inne. Nastąpiłoby wówczas przejście regresywne od tożsamości przejętej do rozproszonej (Moshman, 1999; Marcia, 2002b).

Zarówno osoba o tożsamości przejętej, jak i rozproszonej może wejść w okres kryzysu, który Marcia określa mianem moratorium. W przypadku osoby o tożsamości przejętej obejmuje to poddanie w wątpliwość dotychczasowych zobowiązań i podjęcie samodzielnego wysiłku w kierunku samookreślenia poprzez testowanie i refleksję nad różnymi alternatywnymi drogami życiowymi. W przypadku osoby o tożsamości rozproszonej, pozbawionej zobowiązań, które mogłyby lub musiałyby ustąpić miejsca nowym, przejście w stan moratorium oznacza eksplorację siebie i swojego otoczenia, konieczną do refleksyjnej konstrukcji zobowiązań. Niezależnie od dróg dojścia tożsamość moratoryjna oznacza tymczasowy brak zobowiązań, przy jednoczesnym aktywnym ich poszukiwaniu. Osoba w stanie moratorium wypróbowuje potencjalne składowe swej tożsamości, a jej zaangażowania są zmienne i krótkotrwałe. I choć podejmuje aktywne próby autonomicznego rozważenia alternatyw tożsamości, towarzyszy temu wysoki poziom niepokoju oraz poczucie niepewności (np. Meeus, 1996a, 1996b; Kidwell, 1995, za: Côté i Schwartz, 2002).

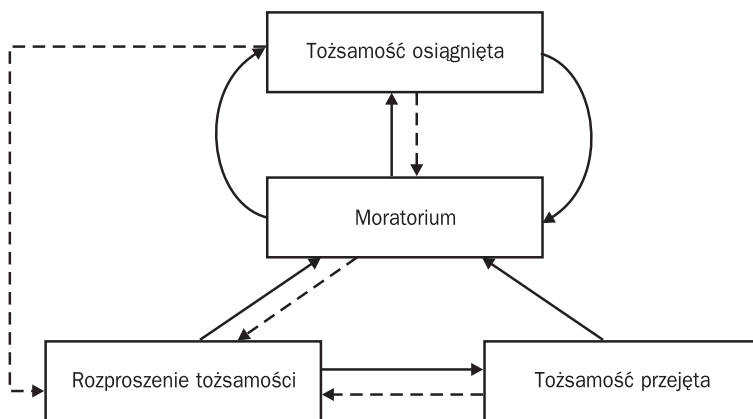
Tak jak tożsamość rozproszona i przejęta mogą okazać się trwałymi rozwiązaniami w zakresie tożsamości, tak tożsamość moratoryjna jest uznawana za stan bardziej niestabilny (np. Waterman, Geary i Waterman, 1974, za: Rothman, 1978; Meeus, 1996b; Meeus, Iedema, Helsen i Vollebergh, 1999). Oczekuje się, że sytuację kryzysu jednostka rozwiąże na jeden z dwóch sposobów. Pozytywne rozwiązanie oznacza podjęcie zobowiązań, czyli osiągnięcie tożsamości, a negatywne – porzucenie eksploracji i przejście w stan rozproszenia tożsamości (np. Orlofsky, 1977). Zgodnie z myślą Marcii (1967), jeśli jednostka podjęła eksplorację, regres bezpośrednio do tożsamości przejętej nie jest już możliwy.

Status tożsamości osiągniętej charakteryzuje jednostkę, która dokonała wyboru wartości i trwałego zaangażowania w nie. Jej autoportret tworzą dojrzałe, stabilne i zintegrowane sądy oraz standardy osobiste, tak że wiedza o sobie obok funkcji poznawczych i instrumentalnych staje się źródłem motywów i generatorem wartości (Kozielecki, 1986). Tożsamość osiągnięta jest uważana za najbardziej dojrzałą, pełną i funkcjonalną. Wiąże się ona z wyższym poziomem rozwoju ego (w rozumieniu Loevinger), stylem moralnym osadzonym na wysokich standardach wewnętrznych, intymnymi relacjami interpersonalnymi oraz wyrafinowaniem kulturalnym (np. Marcia, 1966; Waterman, 1999; Boyes i Handler, 1992, za: Côté i Schwartz, 2002).

Tożsamość osiągnięta jest statusem o ograniczonej, nie zaś bezwzględnej stabilności. Należy bowiem oczekiwać, że „tożsamość podlega cyklicznym reformułowaniom, co najmniej trzykrotnie po adolescencji, a prawdopodobnie

częściej, o ile jednostka staje w obliczu zdarzeń naruszających równowagę w obrębie jej tożsamości” (Marcia, 2002a, s. 15). Przejścia regresywne mogą przyjmować postać zaburzenia równowagi, usztywnienia lub dezorganizacji (Kroger, 1996, za: Pulkkinen i Kokko, 2000). O zaburzeniu równowagi mówimy wówczas, gdy jednostka o tożsamości osiągniętej wkracza w etap moratorium. Sytuacja taka może mieć miejsce, gdy ponownie eksploruje ona potencjalne składniki tożsamości, aby uformować jeszcze bardziej złożoną strukturę tożsamości. Usztywnienie obejmuje przejścia od tożsamości osiągniętej, przez moratorium, do tożsamości przejętej. Takie zmiany mają na celu utrzymanie funkcjonalnej i bezpiecznej tożsamości, kiedy jednostce brakuje energii na eksplorację lub zewnętrzne ograniczenia stanowią źródło zbyt dużego niepokoju, by odnaleźć nową drogę życia. Wreszcie, mianem dezorganizacji określa się zmiany prowadzące do rozproszenia tożsamości. Są one efektem sytuacji, gdy wybrane przez osobę wartości i zaangażowania tracą swe znaczenie i sens.

Podsumowując, cztery wyróżnione przez Marcję statusy tożsamości nie stanowią prostych, liniowych etapów rozwoju, lecz łączy je sieć złożonych wzajemnych powiązań. Choć tożsamość jednostki o każdym statusie może, w określonych warunkach, pozostać niezmienna, bardziej prawdopodobne są przejścia z niższych poziomów (tożsamość rozproszona, tożsamość przejęta) na poziom wyższy (tożsamość moratoryjna, tożsamość osiągnięta), jak również zmiany w kierunku przeciwnym. Ilustruje je rys. 4.

Rysunek 4. Progresywne (linia ciągła) i regresywne (linia przerywana) zmiany rozwojowe w obrębie statusów tożsamości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Moshman, 1999; Waterman, 1999; van Hoof, 1999.

3. Niezależność i współzależność Ja a właściwości tożsamości

Tożsamość jest zjawiskiem dynamicznym – zarówno zawartość, jak i struktura tożsamości ulegają zmianom za sprawą symultanicznego działania motywów: poczucia własnej wartości, ciągłości, przynależności, specyficzności, skuteczności czy znaczenia, które określają dążenia jednostki do określonych stanów tożsamości i unikania innych (Vignoles i in., 2006; Oleś, 2008; Breakwell, 2010). Motywy te różnią się zarówno chronicznie, jak i sytuacyjnie pod względem siły oddziaływania na system tożsamości, decydując w efekcie o specyfice tożsamości jednostki¹⁷. Nierozzerwalność Ja i tożsamości pozwala przypuszczać, że tym, co może leżeć u podłoża owych różnic, jest sposób konstruowania Ja. Rozwojowo wcześniejszy wobec tożsamości konstrukt Ja, wraz z leżącymi u jego podstaw dążeniami, wartościami czy przekonaniami na temat natury ludzkiej, określa charakter tła (aksjologicznego, motywacyjnego)¹⁸, na którym toczą się procesy kształtowania i podtrzymywania tożsamości. Siła regulacyjna poszczególnych motywów tożsamościowych będzie zatem funkcją relatywnej dostępności niezależnego i współzależnego konstruktu Ja. Zasadne jest przy tym założenie, że uformowanie tożsamości określonego rodzaju wzmacnia zwrótnie określony typ konstruktu Ja. Mielibyśmy tu zatem do czynienia z pętlą (wzajemnych) sprzężeń zwrotnych.

Wzajemna relacja między konstrukttem Ja a tożsamością wydaje się zrozumiała, jeśli uznamy, że ich charakter jest w rzeczywistości pochodną tych samych wpływów rodzicielskich czy szerzej: socjalizacyjnych. Przydatne w analizie tego zagadnienia wydaje się ujęcie Eriksona (np. 1997, 2002)¹⁹. Model epigenetyczny implikuje bowiem wniosek, że rozwój i kryzysy osobowości są rezul-

¹⁷ Vignoles i współpracownicy (2000, 2008) podkreślają, że chociaż wszystkie motywy są zaangażowane w proces konstrukcji tożsamości, różnią się one swoim wpływem na jego: a) aspekt poznawczy – najbardziej centralne i definiujące okazują się te atrybuty tożsamości, które zaspokajają dążenia do pozytywnego poczucia własnej wartości, ciągłości, specyficzności i znaczenia; b) przejawy behawioralne – komunikowane innym są przede wszystkim te atrybuty, które zaspokajają motywy poczucia własnej wartości, przynależności i skuteczności; c) konsekwencje emocjonalne – najbardziej znaczący wkład w emocjonalny dobrostan i poczucie spełnienia mają dążenia do pozytywnego poczucia własnej wartości, ciągłości i znaczenia.

¹⁸ W jednej ze swych prac Markus i Kitayama (2003) podkreślają, że różnice między niezależnym i współzależnym Ja odnoszą się do zdecydowanie różnych „teorii bycia” i „teorii rzeczywistości”. Konstrukty Ja można więc traktować jako nośniki specyficznego przekazu dotyczącego tego, co jest w świecie ważne i co w tym świecie znaczy „być”.

¹⁹ Założenia modelu Eriksona dobrze jest traktować jako „szkielet teoretyczny”, który można wypełnić propozycjami innych autorów podejmujących problematykę rozwojowych funkcji dążenia do afiliacji i indywidualizacji (np. Blatt i Shichman, 1983, za: Blatt, 1995; czy Franz i White, 1985).

tatem jednoczesnego, dialektycznego oddziaływania motywów afiliacyjnych i indywidualnych. W istocie psychospołeczny model Eriksona daje się opisać w systemie złożonych transakcji na wymiarze niezależności i współzależności w całym cyklu życia (por. Blatt, 1995; Blatt i Blass, 1996)²⁰. Guo, Schwartz i McCabe (2008) stwierdzają wprost, że pojęcie konstruktu Ja ma swoje źródło w koncepcji rozwoju tożsamości Eriksona.

Paralelność rozwojowych linii indywidualności i afiliacji przedstawia rys. 5²¹. Widać na nim, że formujące się zdolności do autonomii, inicjatywy czy przedsiębiorczości w ramach rozwojowej linii indywidualności kształtują się w interakcji z rosnącą gotowością i możliwością do angażowania się i pokładania ufności w innych, współpracy czy doświadczania intymnej więzi z drugą osobą, akcentowanymi w ścieżce przywiązania (Sullivan, 1953, za: Blatt i Blass, 1996)²². W każdym kolejnym stadium rozwoju szczególnego znaczenia nabierają inne funkcje, cele i wartości, które można jednak rozpatrywać w wymiarze indywidualnym (ścieżka indywidualności) bądź w obszarze relacji interpersonalnych (ścieżka afiliacji)²³. Społeczność, w jakiej rozwija się jednostka, nadaje tym funkcjom

²⁰ Podobna konkluzja pojawia się w pracy Franz i White (1985). Autorki proponują, by model Eriksona przedstawiać jako „podwójną helisę”, która uwidacznia, iż „każdy etap odzwierciedla intrapsychiczne zmiany rozwojowe zarówno w sferze indywidualności, jak i przywiązania: doświadczenia którejkolwiek z tych sfer stanowią układ odniesienia dla drugiej, i tak jak w skręconej linii naprężenie jednej nici będzie za sobą pociągało napięcie drugiej” (s. 247; por. Brzezińska, 2000, s. 266).

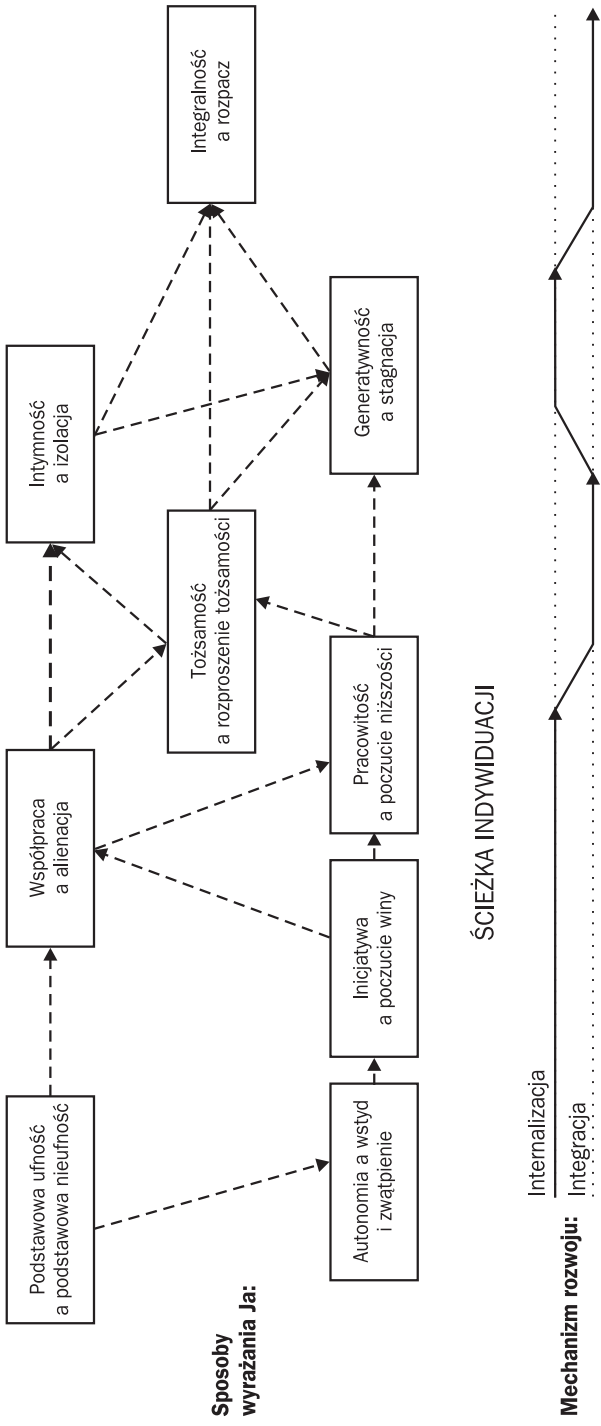
²¹ Blatt i Shichman (1983) uzupełniają model Eriksona o fazę „współpraca a alienacja”, lokując ją pomiędzy stadium inicjatywy i pracowitości, a więc w okresie między 4. a 6. r. ż., gdy wstępne rozstrzygnięcie kryzysu edypalnego wypycha dziecko w świat i kieruje ku rówieśnikom (za: Blatt, 1995; Blatt i Blass, 1996). Zaproponowane przez autorów przeformułowanie modelu Eriksona było odpowiedzią na jego niedostatki (dostrzeżone także przez Franz i White, 1985 czy Gilligan, 2003), a dokładniej na zaniedbanie przez Eriksona kwestii rozwoju intymności i przywiązania, natomiast szczególnej koncentracji na procesie formowania tożsamości, a w szerszym sensie – na procesie separacji i indywidualności (por. Blatt, 1995; Blatt i Blass, 1996).

²² Guisinger i Blatt (1994) wskazują, że niezależność (pojęcie *self-definition* w ujęciu autorów) i współzależność (pojęcie *interpersonal relatedness* w ujęciu autorów) rozwijają się względnie niezależnie do okresu adolescencji. Na tym etapie, w procesie formowania tożsamości, oba wymiary ulegają wzajemnemu powiązaniu i integracji. Integracja ta ulega cyklicznym przeformułowaniom i musi być osiągnięta na nowo podczas kolejnych rozwojowych kryzysów. Ujęcie to jest zgodne z wskazywanymi także przez Eriksona (1968) przemianami mechanizmów zaangażowanych w rozwój ego na kolejnych etapach życia (mechanizm introjekcji okresu niemowlęstwa ustępuje miejsca procesom identyfikacji w okresie dzieciństwa, które zostają zastąpione przez mechanizmy integracji na etapie dorostania) (por. Kroger, 2004).

²³ Reinterpretując myśli Eriksona, Franz i White (1985) wskazują na obecność kryzysów rozwojowych zarówno w ścieżce indywidualności, jak i przywiązania na każdym etapie życia. Stadium pierwsze oraz ostatnie, a więc kryzysy podstawowej ufności i nieufności oraz integralności i rozpacz, zdaniem autorek, w równym stopniu odnoszą się do obu ścieżek. Na pozostałych etapach treści kryzysu w ramach rozwojowej linii indywidualności i przywiązania przedstawiają się następująco: a) etap 2 – autonomia a wstyd i zwątpienie (indywidualność) oraz stałość obiektu i siebie a samotność i bezradność (przywiązanie); b) etap 3 – inicjatywa a poczucie winy

ŚCIEŻKA PRZYWIĄZANIA

Znaczące relacje: Matka Rodzice Rodzina Rodzina Rodzina, Rówieśnicy, Rówieśnicy, Przyjaciele, partnerzy, Współpracownicy, Gatunek ludzki
 rówieśnicy sasiędzi wzory przynódcze współpracownicy rodzina własna

Rysunek 5. Dialektyczna interakcja wątków indywiduacji i afiliacji w psychospołecznym modelu Eriksona

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Blatt, 1995; Blatt i Blass, 1996; Erikson, 2004.

czy wartościom konkretne konotacje, wspierające zwykle dominującą wizję świata, styl życia oraz normy (Erikson, 2002).

Każdy kolejny etap rozwoju, otrzymujący swe potwierdzenie w języku i doświadczeniu, uprawomocnia nie tylko (nieświadome) ego, lecz także świadome „ja” jako stałe centrum samoświadomości (Erikson, 2002, s. 49).

Zdobycze kolejnych faz będą zatem leżały u podstaw ewolucji i konstruowania Ja w kierunku większej niezależności lub współzależności, zaś wywiedzione z tych faz różnorodne i zmieniające się sposoby doświadczania siebie w procesie selektywnej afirmacji i odrzucania ukonstytuują podstawowy wzorzec tożsamości jednostki (Erikson, 2002). Z drugiej strony, ponieważ tożsamość „konotuje zarówno wytrwałą niezmiennność w obrębie samego siebie (niezmiennność siebie), jak i wytrwałe dzielenie pewnego niezbędnego charakteru z innymi” (Erikson, 2004, s. 98), uruchamiane na jej podłożu mechanizmy realizujące i podtrzymujące osiągnięty wzorzec tożsamości będą facylitowały i umacniały niezależny i/ lub współzależny typ konstruktów Ja.

3.1. Ja niezależne i Ja współzależne a struktura tożsamości

Najbardziej czytelnych przypuszczeń na temat relacji między konstruktem Ja a właściwościami tożsamości można dokonywać w odniesieniu do stopnia jej specyficzności i wyodrębnienia. Charakterystyczne dla osób o niezależnym konstrukcie Ja są: oddzielanie własnego Ja od reprezentacji wiedzy o innych ludziach; podkreślanie własnej unikalności i odmienności (Kühnen i Hannover, 2000; Madson i Trafimow, 2001); opisywanie siebie poprzez wyróżniające i niepodzielane z innymi charakterystyki (Triandis, 1989; Cross i in., 2003); tendencja do popełniania egocentrycznego błędu asymetrii (zaniżania ocen) w określaniu podobieństwa do innych (Markus i Kitayama, 1991; Wojciszke, 2003, za: Głuchowska, 2005) oraz skłonność do poznawczej dyferencjacji i podejmowania działań mających na celu odróżnienie się od innych (Stapel, Koomen, 2001, za: Wiekens i Stapel, 2008; de Bouter i van Knippenberg, 2003). Z tego powodu można oczekiwać tu wyższych poziomów specyficzności i wyodrębnienia treści tożsamości.

Natomiast dla osób o współzależnym konstrukcie Ja właściwe jest: organizowanie schematów o sobie w powiązaniu z reprezentacjami innych

---

(indywiduacja) oraz skłonność do bawienia się a bierność lub agresja (przywiązanie); c) etap 4 – pracowitość a poczucie niższości (indywiduacja) oraz empatia i współpraca a nadmierna ostrożność lub siła (przywiązanie); d) etap 5 – tożsamość a rozproszenie tożsamości (indywiduacja) oraz wzajemna współzależność a alienacja (przywiązanie); e) etap 6 – eksploracja kariery i stylu życia a błędzenie (indywiduacja) oraz intymność a izolacja (przywiązanie); f) etap 7 – konsolidacja stylu życia a pustka (indywiduacja) oraz generatywność a stagnacja (przywiązanie) (za: Brzezińska, 2000, s. 268).

i podkreślanie atrybutów podzielanych z innymi ludźmi (Triandis, 1989; Locke i Christensen, 2007; McGuire i McGuire, 1988, za: Cross i in., 2002.); wysoki stopień postrzeganego podobieństwa między sobą a bliskimi co do cech, zdolności i wartości (Kühnen i Hannover, 2000; Cross i in., 2002); skłonność do allocentrycznego błędu asymetrii (zawyżania ocen podobieństwa) (Markus i Kitayama, 1991; Wojciszke, 2003, za: Głuchowska, 2005) oraz tendencja do poznawczej integracji i asymilacji reprezentacji innych ludzi w obręb własnego Ja (Cross i in., 2000; Andersen i Chen, 2002; Stapel i Koomen, 2001, za: Wiekens i Stapel, 2008). Z uwagi na to prawdopodobne są tu niższe poziomy zarówno poczucia specyficzności, jak i odrębności.

Formułując wnioski dotyczące stopnia specyficzności treści tożsamościowych osób o różnym Ja, należy jednak zachować ostrożność. Orientacja na otoczenie, właściwa jednostkom o współzależnym Ja, nie musi łączyć się z obniżeniem znaczenia, jakie dla jednostki ma poczucie osobistej wyjątkowości i unikalności. Być może, jak wskazują Vignoles i in. (2000), poczucie specyficzności może pełnić istotną rolę w kształtowaniu tożsamości osób o współzależnym konstrukcie Ja, lecz sposoby jego osiągania będą różne (dokładniej – typ konstruktów Ja będzie wyznaczał relatywną dostępność różnych źródeł poczucia specyficzności). Wnioskowanie o własnej niepowtarzalności na podstawie różnic między własnymi a posiadanymi przez innych ludzi atrybutami wydaje się bardziej charakterystyczne dla osób o niezależnym Ja, zaś odnoszenie się do własnej pozycji w danym kontekście społecznym (specyficznej konfiguracji relacji, które jednostka utrzymuje czy też właściwego jej, indywidualnego, stylu adaptacji do społecznego otoczenia) – dla osób o Ja współzależnym (Markus i Kitayama, 1991; Vignoles i in., 2000).

Pewne oczekiwania można również formułować względem związków konstruktów Ja ze spójnością i stabilnością tożsamości. Konstrukty Ja niezależnego zakłada istnienie „prawdziwego Ja”, „prawdziwej, rdzennej natury” jednostki (Cross i in., 2003). Niezmienna i spójna ekspresja cech, zdolności, postaw i innych charakterystyk indywidualnych leży u podstaw definiowania i potwierdzania owego „prawdziwego Ja”, natomiast niespójność i utrata poczucia ciągłości stanowi zagrożenie dla rdzennego, autentycznego Ja i może prowadzić do pomieszczenia w obrębie obrazu siebie, naruszenia jego klarowności czy poczucia, że własne Ja jest podzielone (Campbell, 1990, za: Cross i in., 2003; Donahue i in., 1993; Church i in., 2008).

W przypadku konstruktów Ja współzależnego integralność Ja nie zasadza się na spójności i stabilności zachowań w różnych rolach czy sytuacjach, lecz jest kwestią stopnia, w jakim jednostka jest efektywna w dopasowywaniu się do norm, zasad i oczekiwań obecnych w danej sytuacji lub przynależnych danej roli. Stan niespójności nie jest tu doświadczany negatywnie i nie wywołuje napięcia (Cross i in., 2003). Przeciwnie, to właśnie zdolność do elastycznej

zmiany zachowania zgodnie z wymogami bieżącej sytuacji jest oznaką dojrzałości (Markus i Kitayama, 1991). Rdzenna część Ja jest tu wyprowadzana ze znaczących społecznych relacji, zrelatywizowanych do sytuacji i z tego powodu w pewnym sensie ulotnych i zmiennych. W parze z niższym poziomem i/lub znaczeniem spójności i stabilności dla osób o współzależnym konstrukcie Ja może iść większa złożoność i różnorodność treści o sobie, związana z inkorporacją cech bliskich osób w obręb własnego Ja (Aron, Paris i Aron, 1995, za: Gabriel, Renaud i Tippin, 2007; Church i in., 2008).

Warto podkreślić, iż to, że struktura Ja współzależnego może zmieniać się zależnie od kontekstu, nie musi oznaczać, że osoby o takim konstrukcie Ja nie mają wcale poczucia stałości. Ponieważ podstawową funkcją Ja jest autoidentyfikacja, a więc dostarczanie osobie poczucia, że „ja” to jestem „ja” (Gałdowa, 1999), w parze ze strukturalnym i treściowym różnicowaniem Ja idzie konieczność posiadania przezeń pewnych uniwersalnych, niezmiennych aspektów, aby tę funkcję spełniać. Myśl ta pojawia się u większości badaczy podejmujących problematykę osobowości i sprowadza się do postulatu, że „musi istnieć taki aspekt osobowości, który pozwala jednostce budząc się rano mieć pewność, że jest tą samą osobą, która położyła się spać poprzedniej nocy” (Allport, 1937, za: Markus i Kitayama, 1991, s. 225). Na najbardziej podstawowym poziomie strażnikiem ciągłości doświadczenia oraz kotwicą tożsamości jest ciało, fizycznie wyodrębnione spośród wszystkich innych obiektów. Poza fizycznym poczuciem Ja kluczowe znaczenie ma samoświadomość, a więc dostęp do myśli czy pragnień, percypowanych introspekcyjnie, a niedostępnych intersubiektywnie. Doświadczenia te składają się na poczucie wewnętrznego, prywatnego Ja. Owo wewnętrzne Ja zostaje zaakcentowane w przypadku konstruktów Ja niezależnego, definiowanego przez unikalny zestaw wewnętrznych atrybutów, niezależnych od kontekstu społecznego. Atrybutami tymi są zwykle indywidualne dążenia, preferencje czy zdolności, pełniące główną rolę w regulacji zachowań i diagnostyczne dla osoby tak z perspektywy aktora, jak i obserwatora. Atrybuty te są relatywnie stabilne i sprzyjają międzysytuacyjnej spójności zachowań (Markus i Kitayama, 1991).

Różnic będących pochodną różnicowania konstruktów Ja należy spodziewać się także w zakresie dostępności treści tożsamości. Osoby z konstruktem Ja niezależnego mają świadomość własnych zdolności i atrybutów (Markus i Kitayama, 1991) oraz wyrazistą reprezentację wiedzy o własnej osobie (Głuchowska, 2005). Można by tu zatem oczekiwać wyższych poziomów dostępności treści o sobie, w tym tych, które konstytuują tożsamość. Pośrednio wskazują na to także doniesienia Kozielskiego (1986), który zauważa, iż artykulacja w dużym stopniu zależy od zdolności do różnicowania, a ta towarzyszy niezależnemu konstruktowi Ja (Stapel i Koomen, 2001, za: Wiekens i Stapel, 2008; Woike i Matic, 2004). Warto także przywołać ustalenia Witkina i współpracowników

(1954, 1962, za: Schenkel, 1975), którzy wysoką świadomość swoich potrzeb, uczuć czy atrybutów (pełniących rolę wewnętrznego układu odniesienia w procesach definiowania siebie i ustalania swoich relacji ze światem) łączą z niezależnością od pola, będącą charakterystyczną cechą stylu poznawczego osób o niezależnym konstrukcie Ja (Kühnen i in., 2001; Kühnen i Oyserman, 2002; Hannover i in., 2006).

W przypadku osoby z konstruktem Ja współzależnego informacje o własnych zdolnościach i atrybutach są wyprowadzane ze wskazówek obecnych w konkretnej sytuacji (np. aprobaty innych) (Markus i Kitayama, 1991), a wyrazistość wiedzy o innych przewyższa wyrazistość wiedzy o sobie (Głuchowska, 2005). Wydaje się więc, że poziom dostępności treści tożsamościowych będzie u tych osób relatywnie niższy. Potwierdzeniem powyższych przypuszczeń są wyniki badań Gabriel i współpracowników (2007), w których okazało się, że osoby o niezależnym konstrukcie Ja cechują się wyższym stopniem pewności co do tego, kim są, niż osoby o konstrukcie Ja współzależnego. U tych ostatnich pewność siebie wzrasta w sytuacji, gdy zostaje wzbudzona reprezentacja znaczących innych.

Tabela 4. Niezależny i współzależny konstrukt Ja a właściwości struktury tożsamości – próba powiązania

Właściwości	Niezależny konstrukt Ja	Współzależny konstrukt Ja
Dostępność	umiarkowana/wysoka	niska/umiarkowana
Specyficzność	wysoka	niska/umiarkowana
Wyodrębnienie	wysokie	niskie/umiarkowane
Spójność	umiarkowana/wysoka	niska/umiarkowana
Stabilność	umiarkowana/wysoka	niska/umiarkowana
Wartościowanie	umiarkowane/wysokie	umiarkowane

Źródło: opracowanie własne.

Najbardziej skomplikowane wydają się relacje pomiędzy konstruktem Ja a wartościowaniem treści tożsamości. Istnieją dane sugerujące niską samoocenę u osób o współzależnym konstrukcie Ja, a wysoką w odniesieniu do Ja niezależnego (np. Singelis, Bond, Sharkey i Siu Yiu Lai, 1999; Lam, 2005). Wyciągnięcie jednoznacznych wniosków komplikują jednak rozbieżności, jakie obserwuje się w przypadku współzależnego Ja w wymiarze jawnej i niejawnej samooceny. Okazuje się bowiem, że ewentualne różnice w zakresie samooceny, zależne od dominującego konstruktu Ja, przede wszystkim dotyczą (ograniczają się do) poziomu jawnego i nie ujawniają się, gdy pomiar dotyczy samooceny niejawnej (Kitayama i Uchida, 2003; Hannover i in., 2006). Trzeba również podkreślić, że osoby współzależne cechuje wysokie poczucie zadowolenia z siebie oraz poczucie bycia kochanym i akceptowanym, które w oczywisty sposób wiążą się z poczuciem własnej wartości (Imamoğlu, 2003).

Sformułowane wyżej oczekiwania dotyczące związków między konstruktorem Ja niezależnego i współzależnego a właściwościami struktury tożsamości prezentuje tab. 4.

3.2. Ja niezależne i Ja współzależne a status tożsamości

Konstruowanie własnego Ja jako autonomicznego indywiduum implikuje dążenie do odkrycia, zrozumienia i wyrażenia osobistych atrybutów oraz potwierdzenia własnej unikalności i odrębności (Markus i Oyserman, 1989; Markus i Kitayama, 1991; Singelis, 1994). Tego rodzaju konstrukt Ja wydaje się sprzyjać zarówno procesom eksploracji, umożliwiającym swobodne poszukiwanie i ekspresję własnego Ja, jak i podejmowaniu zobowiązań, czego wyrazem jest poczucie osobistej odpowiedzialności za bliższe i dalsze konsekwencje dokonywanych wyborów (Brzezińska, 2000; Luyckx, Vansteenkiste, Goossens i Duriez, 2009). Procesy tożsamościowe zasadzające się na eksploracji własnych potencjałów i możliwości oferowanych przez otoczenie oraz podejmowaniu względnie trwałych zobowiązań znajdują odzwierciedlenie przede wszystkim w statusie tożsamości osiągniętej. Należałoby zatem oczekiwać wyższego jej poziomu u osób o niezależnym konstrukcie Ja. Wyniki badań empirycznych konsekwentnie wskazują, iż osoby o tożsamości osiągniętej uzyskują wyższe wskaźniki w zakresie autonomii i indywidualności, a także niezależności od pola oraz niższe w obszarze samoobserwacyjnej kontroli i stopnia, w jakim polegają na opiniach innych ludzi przy dokonywaniu wyborów i decyzji (Schenkel, 1975; Matteson, 1977; Campbell, Adams i Dobson, 1984; Dollinger i Clancy Dollinger, 1997; Kumru i Thompson, 2003; Kroger, 2004). Wymienione zależności ujawniają się także w teoretycznych doniesieniach i badaniach nad niezależnym konstruktorem Ja (Greenwald i Pratkanis, 1984; Kühnen i in., 2001; Kühnen i Oyserman, 2002; Berkel i Constantine, 2005; Hannover i in., 2006). Preferowane może się tu okazać także moratorium, jeśli traktować je jako wyraz indywidualnych poszukiwań. Z kolei status tożsamości przejętej, gdzie jednostka w znacznym stopniu pozwala, by to inni ją definiowali, będzie przez osoby o niezależnym konstrukcie Ja prawdopodobnie odrzucany, gdyż uchybia normie samodzielnego kształtowania tożsamości (por. Miluska, 2006). Podobny los spotka status tożsamości rozproszonej, gdzie tożsamość w znacznym stopniu pozostaje nieokreślona.

Konstruowanie własnego Ja jako współzależnego i powiązanego z siecią relacji społecznych zakłada silną orientację na otoczenie. Nadrzędnym celem nie jest tu manifestowanie indywidualności, lecz podtrzymanie poczucia więzi z innymi, uważne dostosowywanie się do sytuacji społecznej (Markus i Oyserman, 1989; Markus i Kitayama, 1991). W znacznym zatem stopniu to nie wewnętrzne atrybuty, lecz oczekiwania i zobowiązania wynikające z uczestnictwa w określonych relacjach determinują zachowania jednostki. Osłabienie

wartości autonomii oraz ekspresji siebie nie sprzyja aktywnej i samodzielnej eksploracji, w związku z czym prawdopodobnie nie będzie ona wzmacniana. Zwraca na to uwagę Marcia (1989), twierdząc, iż niebezpieczeństwo odrzucenia przez tych, z którymi jednostkę łączy silna więź emocjonalna i od których zależy jej samoocena, stanowi przeszkodę w eksploracji (za: Patterson, 1991; por. Donovan, 1975; Kroger, 1985; Gilligan, 2003). Inaczej będzie w przypadku podejmowania zobowiązań. Silne osadzenie w kontekście znaczących relacji stawia jednostkę w centrum presji do przyjęcia promowanych w owym kontekście ofert tożsamościowych. Z uwagi na to, że więzi z innymi są kwintesencją Ja jednostki współzależnej, presje te będą trudne do odparcia (co więcej, odparcie ich byłoby wbrew interesom jednostki).

Dewaluacja niezależności i dążenia do ekspresji siebie, na których opiera się eksploracja, prowadzi do sytuacji, w której statusy tożsamości zakładające jej obecność (tożsamość osiągnięta oraz moratoryjna) w mniejszym stopniu będą rezultatem procesów tożsamościowych jednostki. Zamiast tego preferowane mogą okazać się te statusy, które w większym lub mniejszym stopniu sprzyjają powiązaniu z innymi. Będzie to w pierwszej kolejności status tożsamości przejętej, gdzie jednostka wzmacnia więź z innymi poprzez nadawanie własnej tożsamości cech zbieżnych z cechami tożsamości osób znaczących i realizuje wizje, jakie mają oni na jej temat (por. Campbell i in., 1984; Cakir i Aydin, 2005; Hofer, Kärtner, Chasiotis, Busch i Kiessling, 2007). Rezultaty badań wskazują, że dla osób o tożsamości przejętej właściwa jest atrakcyjność podobieństwa z innymi, niski poziom autonomii, skłonność do stereotypizacji oraz angażowania się w relacje o charakterze fuzji, wysoki poziom obserwacyjnej samokontroli, wysoka akceptacja autorytetu, a także słabsze intrapsychiczne zróżnicowanie od obiektów rodzicielskich i silne więzi z nimi (Matteson, 1977; Taylor, 1987, za: Kumru i Thompson, 2003; Kroger, 2004; Perosa, Perosa i Tam, 1996). Koreponduje to z właściwościami osób o współzależnym konstrukcie Ja (Greenwald i Pratkanis, 1984; Frank i in., 1990; Okazaki, 1997; Stapel i Koomen, 2001, za: Wiekens i Stapel, 2008; Woike i Matic, 2004). Wyniki badań Frank i współpracowników (1990) bezpośrednio łączą tożsamość przejętą z relacyjnością.

Formułując przypuszczenia dotyczące zależności między typem konstruktu Ja a tendencją do formowania określonego typu tożsamości, należy wziąć pod uwagę domniemane obszary zobowiązań. Zróżnicowanie obszarów eksploracji i zaangażowania jest istotne tym bardziej, że statusy tożsamości, jakimi można opisać jednostkę w każdej ze sfer, pozostają względnie od siebie niezależne (Grotevant i Cooper, 1998; Goossens, 2001)²⁴. Być może zatem konstrukt

²⁴ Wyniki badań wskazują, że jedynie w około 4% przypadków występuje zbieżność statusów we wszystkich obszarach zobowiązań (praca, religia, polityka), przy czym wskaźnik ten maleje wraz ze wzrostem liczby rozpatrywanych kategorii (przy wyodrębnieniu 6 sfer funkcjonowania wskaźnik spada do 2,4%) (por. Goossens, 2001). Podobnie nisko skorelowane pozostają wyniki

Ja niezależnego promuje eksplorację w większym stopniu niż konstrukt Ja współzależnego, lecz dotyczy to przede wszystkim eksploracji samego siebie, testowania własnych potencjałów i możliwości. Z kolei konstrukt Ja współzależnego przydaje znaczenia eksploracji społecznego otoczenia, rozpoznaniu swojego miejsca w sieci relacji z innymi ludźmi. Podobnego zróżnicowania można by oczekiwać w przypadku podejmowania zobowiązań. Byłoby to zgodne z założeniem, iż osiągnięcie (przejście kryzysu) lub rozproszenie tożsamości w danej dziedzinie jest wyrazem jej subiektywnego znaczenia dla jednostki (np. Waterman i Nevid, 1977; Waterman i Archer, 1993, za: Fadjukoff, 2007).

Pewnych wskazówek co do roli konstruktów Ja w formowaniu tożsamości dostarczają wyniki badań międzykulturowych. Dla przykładu rezultaty badań Brionesa (1997, za: Cheng, 2004) oraz Cheng (2004) wskazują na istotnie wyższe poziomy tożsamości osiągniętej wśród młodzieży pochodzenia amerykańskiego niż azjatyckiego (por. Lewis, 2003). Z kolei wyniki badań Dwairy (2004) wskazują, że Palestyńczycy uzyskują znacznie wyższe wskaźniki w obszarze tożsamości przejętej niż biali Amerykanie (za: Schwartz, Adamson, Ferrer-Wreder, Dillon i Berman, 2006)²⁵. Podobną zależność ujawniają badania Markstrom-Adams i Adamsa (1995), które autorzy podsumowują stwierdzeniem, że w środowisku mniejszości etnicznych promowane są wartości kolektywistyczne, sprzyjające pasywnym rozwiązaniom w obszarze tożsamości (statusowi tożsamości rozproszonej i przejętej), natomiast w społecznościach białych dominuje indywidualizm, torujący drogę rozwiązaniom aktywnym (statusowi tożsamości moratoryjnej i osiągniętej) (por. Abraham, 1986, za: Crocetti, Rubini, Luyckx i Meeus, 2008; Streitmatter, 1988, za: Crocetti, Rubini i in., 2008; Graf, Mullis i Mullis, 2008). Do zbliżonych wniosków skłaniają także wyniki badań Grotevant i Cooper (1998), w których osoby pochodzenia chińskiego, filipińskiego, meksykańskiego i wietnamskiego postrzegały siebie oraz swoich rodziców jako wzajemnie zależnych, oddanych sobie oraz dostarczających wsparcia i wskazówek w sytuacjach podejmowania decyzji²⁶. Związków kolektywizmu ze statusem tożsamości przejętej dowodzą również rezultaty badań Lee, Beckerta i Goodricha (2010). Wskazują one ponadto, że orientacja na współzależność nie

---

w poszczególnych obszarach zobowiązań i wynik globalny – wskaźniki wahają się tu od 55,6 do 85% u różnych autorów (Rogow, Marcia i Slugoski, 1983; Kroger, 1986; Skorikov i Vondracek, 1998, za: Goossens, 2001), przy czym bezpiecznie jest założyć, iż blisko 45% osób zostaje przypisany status tożsamości różny od tego, jaki ujawniają w każdym z obszarów zobowiązań. Rozpoznana przez badaczy kwestia uwikłania statusów tożsamości w treści zobowiązań (oraz zróżnicowanie tych ostatnich) wprowadza nowe tło do rozważań nad kwestiami organizacji, integracji, ciągłości i spójności tożsamości, tak bardzo akcentowanymi zarówno przez Eriksona, jak i Marcję.

²⁵ Badania Dwairy (2004) ograniczały się do analizy różnic tożsamościowych w dziedzinie ideologicznej (za: Schwartz i in., 2006).

²⁶ W zakresie tej problematyki szerokiego przeglądu literatury dokonał np. Cheng (2004).

Tabela 5. Niezależny i współzależny konstrukt Ja
a statusy tożsamości – próba powiązania

Status tożsamości	Niezależny konstrukt Ja		Współzależny konstrukt Ja	
	Tożsamość ideologiczna	Tożsamość interpersonalna	Tożsamość ideologiczna	Tożsamość interpersonalna
Tożsamość osiągnięta	wyższy poziom	niższy poziom	niższy poziom	wyższy poziom
Tożsamość moratoryjna	wyższy poziom	niższy poziom	niższy poziom	wyższy poziom
Tożsamość przejęta	niższy poziom	wyższy poziom	wyższy poziom	niższy poziom
Tożsamość rozproszona	niższy poziom	wyższy poziom	wyższy poziom	niższy poziom

Źródło: opracowanie własne.

tylko ułatwia formowanie tożsamości przejętej, ale także (i nie należy tego pomijać) stanowi swoisty czynnik ochrony przed zamętem i pomieszaniem w obrębie tożsamości (por. Schultheiss i Blustein, 1994).

Istotne w kontekście prowadzonych rozważań wydają się także wyniki badań nad różnicami płciowymi w odniesieniu do statusów tożsamości²⁷. Często powtarzającym się w nich rezultatem jest istotnie wyższy poziom tożsamości osiągniętej oraz moratoryjnej u mężczyzn, natomiast u kobiet – istotnie wyższy poziom tożsamości przejętej (por. Bourne, 1978; Kroger, 1997)²⁸. Meeus (1996a) wprost stwierdza, że podstawową zasadą rozwoju tożsamości (a jednocześnie kryterium jej adaptacyjności) u mężczyzn jest eksploracja (kryzys), podczas gdy u kobiet funkcję tę pełni podjęcie zobowiązania²⁹. Bar-

²⁷ Erikson (1968) twierdzi, że indywidualizacja i dążenie do niezależności są nadrzędnymi zadaniami rozwojowymi mężczyzn, podczas gdy u kobiet rozwój tożsamości jest poprzedzony osiągnięciem intymności. Uwaga ta jest tym bardziej znacząca, że w oryginalnym badaniu Marcii (1966) udział wzięły tylko osoby płci męskiej. Co więcej, w pierwszych badaniach nad statusami tożsamości obserwacji podlegały stopień i jakość eksploracji oraz zaangażowania jedynie w trzech obszarach (pracy zawodowej, wierzeń religijnych i przekonań politycznych), które Marcia uznała za najistotniejsze. Dopiero po 1970 r. Marcia (we współpracy z Friedmanem) dostrzegł i uwzględnił obszar związków intymnych i ról płciowych. Podjęte wkrótce potem badania ujawniły, że właśnie te obszary odgrywają szczególną rolę w procesach formowania tożsamości u kobiet (np. Schenkel, Marcia, 1972, za: Patterson, 1991; Matteson, 1977; Bilsker, Schiedel i Marcia, 1988). Ignorowanie różnic płciowych jest częstym zarzutem zarówno wobec koncepcji Marcii, jak i Eriksona (np. Matteson, 1977; Gilligan, 2003). Paradoksalnie jednak wydaje się, że wzrost emancypacji kobiet na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci sprawił, że oba ujęcia są dziś bardziej aktualne niż kiedykolwiek. Dla przykładu w nowszych badaniach nie obserwuje się różnic płciowych w zakresie ważnych dla tożsamości obszarów zobowiązań lub pozostają one niespójne (por. przegląd autorstwa Kroger, 1997; por. także Streitmatter, 1993; Alberts, 2000; Kroger, 2004).

²⁸ Przeciwnie wyniki uzyskali w swych badaniach np. Cramer (2000) oraz Archer (1989, za: Alberts, 2000). Kobiety osiągnęły w nich istotnie wyższe wskaźniki tożsamości moratoryjnej, mężczyźni zaś – przejętej i rozproszonej (por. także Cakir i Aydin, 2005; Graf i in., 2008).

²⁹ Zdaniem MacKinnon i Marcii (2002), założenie to można uznać za obowiązujące jedynie do 1977 r. Doniesienia empiryczne datowane później, zdaniem autorów, przemawiają na rzecz

dziej szczegółowa analiza ujawnia, że przewaga mężczyzn ogranicza się przede wszystkim do obszaru ideologii. W sferze interpersonalnej wyższe wskaźniki tożsamości osiągniętej uzyskują kobiety, dla mężczyzn z kolei typowe zdają się być tożsamość rozproszona oraz przejęta (Waterman i Nevid, 1977; Whitbourne i VanManen, 1996; Lewis, 2003; por. Bartoszek i Pittman, 2010; Gilani, 2008). Przyjmując, iż niezależny konstrukt Ja jest bardziej charakterystyczny dla mężczyzn, a współzależny – dla kobiet (np. Cross i Madson, 1997a, 1997b; Madson i Trafimow, 2001; Głuchowska, 2007)³⁰, można by przypuszczać, że tym, co odpowiada za płciowe zróżnicowanie w obrębie statusów tożsamości, jest właśnie typ konstruktów Ja (tab. 5).

---

podobieństwa we wzorcach tożsamościowych kobiet i mężczyzn oraz uznania tożsamości morderacyjnej za bardziej korzystną od tożsamości przejętej u obu płci.

³⁰ Kwestia różnic płciowych w obszarze konstruktów Ja była żywo dyskutowana na łamach czasopisma *Psychological Bulletin* w serii artykułów autorstwa Cross i Madson (1997a, 1997b), Baumeistera i Sommera (1997) oraz Martina i Ruble (1997), nie doczekała się jednak jednoznacznego rozstrzygnięcia.

ROZDZIAŁ III

JA I TOŻSAMOŚĆ A DOBROSTAN

Wprowadzenie

Nadrzędną funkcją Ja oraz tożsamości jest umożliwianie jednostce nadawania znaczenia własnej osobie oraz elementom świata zewnętrznego. Trudności w organizowaniu własnych doświadczeń znajdują swój wyraz w konflikcie lub zaburzeniu równowagi, któremu towarzyszy wzrost negatywnych emocji. Zdaniem Eriksona (1969), faza kształtowania tożsamości jest „momentem spotkania z własną nerwicą” (za: Côté i Levine, 1983, s. 44). Zarówno ujęcia teoretyczne, jak i obserwacje kliniczne podtrzymują przekonanie o podstawowej roli motywacji do potwierdzania oraz umacniania Ja i tożsamości. Trudności z uformowaniem dojrzałej i stabilnej tożsamości, naruszenie poczucia tożsamości, niedookreśloność czy niejasność Ja w ważnych dla jednostki dziedzinach życia generują niepokój, lęk, a czasem również agresję, prowadząc do rozlicznych form patologii indywidualnej oraz społecznej (np. Erikson, 2004; Kubacka-Jasiecka, 2008; Oleś, 2008). Znaczenie tożsamości w procesach psychologicznej adaptacji rozpoznali i zaakcentowali także twórcy systemu diagnozy nozologicznej Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, którzy uwzględnili zaburzenia tożsamości (*identity distress*) na liście zaburzeń psychologicznych DMS-III (w DSM-IV zaburzenia związane z tożsamością nie stanowią odrębnej jednostki nozologicznej, lecz zostały ujęte wśród „innych stanów, które mogą przykuwać uwagę klinicysty”) (za: Berman, Weems i Petkus, 2008). Jak pisze Oleś (2008), „wydaje się, że tożsamość – zarówno indywidualną, jak i społeczną – lepiej jest mieć niż nie mieć” (s. 75). Pozostaje jedynie pytanie, jakie Ja i jaką tożsamość?

1. Niezależność i współzależność Ja a dobrostan¹

Większość, głównie rozwojowych, ujęć osobowości wskazuje na kluczowe znaczenie, jakie dla zdrowia ma równowaga między skłonnością do interpersonalnej dyferencjacji i integracji (np. Angyal, 1951, za: Blatt, 1990; Erikson, 1968; Brewer, 1991; Papini, 1994, za: Adams i Marshall, 1996; Grotevant i Cooper, 1998). Zbyt wysoki poziom indywiduacji grozi poczuciem skrajnej unikalności, której może towarzyszyć brak akceptacji i odrzucenie ze strony otoczenia oraz zepchnięcie na margines życia społecznego. Nawet niewielkie deficyty integracji mogą łączyć się ze spadkiem poczucia znaczenia w oczach innych oraz trudnościami w angażowaniu się w rozmaite role społeczne (Schlossberg, 1989, za: Adams i Marshall, 1996). Z kolei skrajna afiliacja i obniżenie dyferencjacji mogą wiązać się z ograniczeniami w zakresie poczucia wyjątkowości, niepowtarzalności czy sprawstwa oraz ucieczką w relacje oparte na zaborczej i bezradnej zależności (Angyal, 1951, za: Blatt, 1990; Josselson, 1987, za: Adams i Marshall, 1996).

Mimo zasadności poczynionych wyżej spostrzeżeń, analiza związków konstruktywów Ja z dobrostanem prowadzi do zgoła innych wniosków (lub w najlepszym wypadku spostrzeżenia te komplikuje). Zaskakująco często powtarzającym się w badaniach rezultatem jest bowiem pozytywna zależność między współzależnym konstruktem Ja a wskaźnikami trudności adaptacyjnych czy negatywnej emocjonalności. Zasadniczo przeciwne związki ujawniają się w przypadku niezależnego konstruktów Ja. Obserwacje te są tym bardziej nieoczekiwane, że zarówno niezależny, jak i współzależny konstrukt Ja w ujęciu m.in. Markus i Kitayamy (1991) czy Singelisa (1994) stanowią normatywne modele Ja.

Przegląd badań dotyczących znaczenia konstruktywów Ja dla poczucia dobrostanu zawiera tab. 6. Doniesienia te skłaniają do przyjęcia ogólnego wniosku o adaptacyjności niezależnego konstruktów Ja i dezadaptacyjności konstruktów Ja współzależnego. Wydaje się jednak, że konkluzja taka byłaby przedwcześnie. Dla przykładu Lam (2005) wskazuje, że nie ma bezpośredniego związku między

¹ W obliczu braku spójnego ujęcia dobrostanu w literaturze pojęcie to często jest wykorzystywane w pracach jako swego rodzaju pojęcie zbiorcze, używane w odniesieniu do różnych zjawisk, często o niejednorodnym znaczeniu funkcjonalnym. Konsekwentnie też jedynie z wykorzystanych przez badacza miar szczęśliwego życia czytelnik wnioskuje o tym, które aspekty dobrostanu zostały w danym badaniu uwzględnione. Z uwagi na to w niniejszej książce – wszędzie tam, gdzie materiał źródłowy pozwala – precyzowane jest, jaka zmienna została użyta jako wskaźnik dobrostanu. Natomiast ogólne pojęcie dobrostanu używane jest zasadniczo tylko przy przywoływaniu wyników badań, w których były stosowane jednowymiarowe skale dobrostanu, oraz w podsumowaniach – celem syntetycznego ujęcia kierunku obserwowanych zależności. Wykorzystany w badaniach własnych sposób rozumienia dobrostanu został szerzej wyłożony w części metodologicznej.

konstruktem Ja a dobrostanem, a jedynie związek zapośredniczony m.in. przez moderujący wpływ wsparcia społecznego, harmonii w relacjach czy samooceny, które bezpośrednio łączą się ze wskaźnikami dobrostanu (w badaniach Lam z poziomem depresji). Do podobnych wniosków prowadzą rezultaty badań Kwana, Bonda i Singelisa (1997) oraz częściowo Norasakkunkit (2003). Możliwe także (i jest to zarzut dalece poważniejszy), że spadek tendencji do wzmacniania samooceny (i ogólnie Ja) czy zwiększona wrażliwość na sytuacje i relacje społeczne, właściwe współzależnemu konstruktwi Ja, zostają zinterpretowane jako dezadaptacyjne w świetle użytych metod (samoopisowych skal dystresu, standaryzowanych zwykle na próbach o cechach indywidualistycznych). Jak wskazuje Okazaki (2002), część pytań podskal współzależnego Ja (np. *Często bywam wrażliwy na to, jak inni ludzie mnie postrzegają, ponieważ mogą mnie oceniać*) przypomina pytania skal mierzących niepokój społeczny. Nawet gdy w skali brak tak oczywistych podobieństw, pozycje odnoszące się do współzależnego Ja wydają się częściej zawierać treści o charakterze negatywnym (np. *Gdy mojemu bratu lub siostrze się nie powodzi, czuję się odpowiedzialny; Odczuwam dyskomfort, gdy sprzeciwiam się mojej grupie*), co może świadczyć o tendencyjnym obciążeniu tych skal. Oznaczałoby to, że większość narzędzi badawczych pozostaje niewrażliwa na cele związane z Ja współzależnym, co więcej, markuje jako symptomy patologiczne (gdyż jawią się jako takie z perspektywy standardów niezależnego Ja), jego *de facto* adaptacyjne i zdrowe charakterystyki (Singelis, Bond, Sharkey i Siu Yiu Lai, 1999; Norasakkunkit, 2003). Dla przykładu dominacja niezależnego Ja zakłada swego rodzaju chroniczną samoświadomość oraz silne dążenie do aktualizacji i wzmacniania wewnętrznych atrybutów (szczególnie ich wyjątkowości i niepowtarzalności). Tego rodzaju motywy znajdują swój wyraz w dążeniu do potwierdzania i umacniania samooceny, ujmowanej zwykle jako jeden z najbardziej podstawowych i najsilniejszych predyktorów poczucia dobrostanu (np. Diener i Diener, 1995; Heine, Lehman, Markus i Kitayama, 1999)². Choć samoocenę można traktować jako składnik dobrostanu osób o współzależnym konstrukcie Ja, wydaje

² Sedikides i współpracownicy (np. Sedikides i Strube, 1997; Sedikides, Goertner i Toguchi, 2003) podkreślają konieczność rozróżnienia otwartych i „taktycznych” strategii autowaloryzacji. Otwarte odnoszą się do jawnych ekspresji własnej wyższości, zaś taktyczne obejmują bardziej subtelne przejawy dążenia do umacniania i podnoszenia samooceny, które w swoisty sposób obchodzą kulturowo narzucane ograniczenia przeciw wywyższaniu się ponad innych. Dla przykładu w badaniach Sedikidesa i in. (2003) osoby o niezależnym Ja dążyły do umocnienia siebie na wymiarze indywidualizmu (np. oryginalność, samowystarczalność), podczas gdy osoby o współzależnym Ja miały skłonność do wzmacniania Ja na wymiarze kolektywizmu (np. cierpliwość, szacunek). Badacze podsumowują swoje rozważania tezą, że dążenie do obrony, utrzymania i podnoszenia samooceny ma charakter uniwersalny, choć warunki społeczno-kulturowe decydują o formach jego wyrazu (określają ważność atrybutów osobistych, których potwierdzanie i wzmacnianie będzie istotne dla jednostki).

Tabela 6. Niezależny i współzależny konstrukt Ja a dobrostan – przegląd badań

Autorzy	Niezależny konstrukt Ja	Współzależny konstrukt Ja
Okazaki (1997, 2000, za: Okazaki, 2002)	Niski poziom depresji; niski poziom niepokoju społecznego.	Wysoki poziom depresji; wysoki poziom niepokoju społecznego.
Kleinknecht, Dinnel, Kleinknecht, Hiruma i Harada (1997, za: Okazaki, 2002)	Niski poziom lęku społecznego.	–
Sato, McCann (1998); Bae (1999, za: Lam, 2005); Barry (2000, za: Lam, 2005)	Niski poziom depresji.	Wysoki poziom depresji.
Singelis, Bond, Sharkey i Siu Yiu Lai (1999)	Wysoka samoocena.	Niska samoocena.
Norasakkunkit (2002, 2003); Moscovitch, Hofmann i Litz (2005)	Niski poziom niepokoju społecznego; niski poziom lęku przed negatywną oceną; niski poziom depresji.	Wysoki poziom niepokoju społecznego; wysoki poziom depresji.
Cross, Bacon i Morris (2000)	–	Wysoki poziom wsparcia społecznego.
Oguri, Gudykunst (2002)	Wysoki poziom psychologicznego przystosowania.	–
Dinnel, Kleinknecht i Tanaka-Matsumi (2002); Hong i Woody (2007)	Niski poziom fobii społecznej; niski poziom niepokoju w sytuacjach społecznych.	Wysoki poziom fobii społecznej; wysoki poziom niepokoju w sytuacjach społecznych.
Kim, Kasser i Lee (2003)	Wysoki poziom samoaktualizacji; wysoki poziom witalności, wysoki poziom poczucia szczęścia; niski poziom niepokoju.	–
Imamoğlu (2003)	–	Wysokie poczucie bycia kochanym i akceptowanym; wysoki poziom satysfakcji z życia rodzinnego; wysoki poziom zadowolenia z siebie.
Hsu (2004)	Niski poziom lęku przed negatywną oceną.	Wysoki poziom lęku przed negatywną oceną;

Lam (2005)	Wysoki poziom wsparcia społecznego; wysoka samoocena.	Wysoki poziom spójności rodzinny.
Liu i Goto (2005)	–	Wysoki poziom spójności rodziny; wysoki poziom dyskomfortu psychicznego.
Hannover, Birkner i Pöhlmann (2006)	Wysoka jawna samoocena; wysoka niejawna samoocena.	Wysoka niejawna samoocena.
Hardin, Varghese, Tran i Carlson (2006)	Niski poziom niepokoju społecznego; niski poziom niepokoju.	Wysoki poziom niepokoju społecznego; wysoki poziom niepokoju.
DeCicco i Stroink (2007)	Wysoki poziom wigoru i energiczności; niski poziom depresji; niski poziom niepokoju; niski poziom poczucia dezorientacji.	–
Elliot i Coker (2008)	Wysokie poczucie szczęścia.	–
Christopher i Skillman (2009)	Niski poziom dystresu.	Wysoki poziom dystresu.
Morry i Kito (2009)	–	Wysokie poczucie satysfakcji w relacjach interpersonalnych; wysokie poczucie zaspokojenia potrzeb społecznych, emocjonalnych i instrumentalnych w bliskich relacjach.
Hui, Fok i Bond (2009)	Wysoki poziom pozytywnego nastroju.	Wysoki poziom pozytywnego nastroju.
Wang (2009)	Wysoki poziom psychologicznego i kulturowo-społecznego przystosowania.	–
Lawal (2009)	–	Wysoki poziom psychologicznego dobrostanu.
Mara, DeCicco i Stroink (2010)	Wysoki poziom kompetencji emocjonalnej (zdolności reparacji – podtrzymywania pozytywnego nastroju, uważności wobec własnych stanów emocjonalnych oraz klarowności doświadczanych emocji).	Wysoki poziom satysfakcji z życia.
Gore i Cross (2010)	–	Wysokie poczucie celu w życiu.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7. Różnice w uwarunkowaniach dobrostanu u osób o niezależnym i współzależnym konstrukcie Ja

Autorzy	Niezależny konstrukt Ja	Współzależny konstrukt Ja
Suh (1994, za: Suh, Diener, Oishi i Triandis, 1998)	Niski poziom konfliktu emocjonalnego.	–
Diener i Diener (1995); Heine, Lehman, Markus i Kitayama (1999)	Wysoka samoocena.	–
Kwan, Bond i Singelis (1997)	Wysoka samoocena.	Harmonia w relacjach interpersonalnych.
Suh, Diener, Oishi i Triandis (1998)	Przewaga pozytywnych stanów emocjonalnych nad negatywnymi, tzw. hedonistyczna równowaga.	Normatywna wartość satysfakcji z życia i społecznie usankcjonowany jej pożądany poziom; wysokie poczucie zgodności z normami społecznymi.
Oishi, Diener, Lucas i Suh (1999)	Wysokie poczucie wolności i samopozaszanowania (<i>esteem needs</i>).	–
Suh (1999, za: Diener, Oishi i Lucas, 2003); Suh (2002)	Wysoki poziom spójności między sytuacyjnej; wysoki poziom spójności tożsamości.	Wysoka elastyczność i odpowiedniość względem kontekstu sytuacyjnego.
Kitayama i in. (2000)	Wysoki poziom emocji niewiązujących (<i>disengage emotions</i>).	Wysoki poziom emocji wiążących (<i>engage emotions</i>), zorientowanych na relacje z innymi.
Lu, Gilmour i Kao (2001, za: Lu, 2006)	–	Wysoki poziom poczucia społecznej integracji i wzajemnej życzliwości.

Suh, Diener (2001a, za: Diener i in., 2003)	–	Wysokie poczucie akceptacji ze strony rodziców i przyjaciół.
Suh, Diener (2001b, za: Diener i in., 2003)	Realizacja celów wybranych dla własnej przyjemności i radości.	Realizacja celów wybranych, by uszczęśliwić innych.
Elliot, Chirkov, Kim i Sheldon (2001)	Niski poziom celów związanych z unikaniem (<i>avoidance goals</i>).	–
Schimmack, Radhakrishnan, Oishi, Dzikoto i Ahadi (2002)	Wysoka ekstrawersja; niski neurotyzm.	–
Chirkov, Ryan, Kim i Kaplan (2003); Sheldon i in. (2004); Rudy, Sheldon, Awong i Tan (2007)	Wysokie poczucie zgodności ze sobą; niska motywacja zewnętrzna (<i>external</i>); wysoka motywacja wewnętrzna (<i>intrinsic</i>); wysoki poziom autonomii indywidualnej (gdzie podmiotem jest Ja, <i>individual relative autonomy</i>).	Wysokie poczucie zgodności ze sobą; wysoka motywacja wewnętrzna (<i>intrinsic</i>); wysoki poziom autonomii indywidualnej; wysoki poziom autonomii inkluzywnej (gdzie podmiotem jest Ja i znaczący inni, <i>inclusive relative autonomy</i>).
Lun, Kesebir i Oishi (2008)	–	Wysokie poczucie zrozumienia ze strony innych.
Suh i in. (2009)	Przewaga pozytywnych stanów emocjonalnych nad negatywnymi.	Wysoki poziom akceptacji i pozytywna ocena ze strony znaczących innych.

Źródło: opracowanie własne.

się, że traci ona tu na znaczeniu na rzecz np. poczucia powiązania z innymi czy akceptacji ze strony znaczących innych (por. Kitayama i Markus, 1999, za: Church i in., 2008; Uchida, Norasakkunkit i Kitayama, 2004). Z tego powodu spadek samooceny jest dla tych osób dalece mniej zagrażający niż w przypadku niezależnego konstruktu Ja (Brockner i Chen, 1996, za: Norasakkunkit, 2003; Kitayama, Markus, Matsumoto i Norasakkunkit, 1997; Kwan i in., 1997; Okazaki, 2002). Szczególną uwagę należy także zwrócić na wyniki badań wskazujące, że spadek samooceny u osób o współzależnym konstrukcie dotyczy przede wszystkim poziomu jawnej samooceny (np. Kitayama i Uchida, 2003; Hannover i in., 2006). Ignorowanie stopnia wiarygodności poszczególnych wskaźników dobrostanu u osób o różnych konstrukcjach Ja tłumaczy wyniki badań wskazujące na niższy poziom dobrostanu, szacowanego przy użyciu *Skali Depresji Becka*, *Skali Lęku Społecznego* czy *Skali Lęku Przed Negatywną Oceną*, u osób o współzależnym Ja, np. wśród mieszkańców krajów azjatyckich w porównaniu z Europejczykami czy Amerykanami (por. Okazaki, 2002; Norasakkunkit i Kalick, 2002; Norasakkunkit, 2003). Różnic takich nie obserwuje się, gdy dobrostan szacowany jest przy użyciu metod pomiaru uogólnionego dobrego samopoczucia (np. zadowolenia) (por. Norasakkunkit, 2003). Jak pisze Shweder (1991), cierpienie staje się cierpieniem wówczas, gdy zostaje mu nadane takie znaczenie, nie zaś przez wzgląd na konkretne zachowania (za: Norasakkunkit, 2003). Należałoby więc uznać, że szeroko rozumiane obniżenie dobrostanu może być konstytuowane i wyrażane w odmiennych (społecznie znaczących) formach, zależnie od organizacji i właściwości konstruktów Ja. W konsekwencji doszukiwanie się objawów pogorszenia dobrostanu w zachowaniach, które są jego wskaźnikami u osoby o konstrukcie Ja niezależnego (lub współzależnego), w przypadku osób o współzależnym konstrukcie Ja (odpowiednio niezależnym) jest wyrazem lekceważenia perspektywy subiektywnej i może prowadzić na manowce³. Wskazywane przez badaczy różnice w uwarunkowaniach poczucia dobrostanu u osób pochodzących z różnych kultur i/lub różniących się typem dominującego konstruktów Ja podsumowuje tab. 7.

2. Struktura tożsamości a dobrostan

Spśród wszystkich właściwości struktury tożsamości najwięcej uwagi teoretycy i badacze poświęcają jej spójności. Festinger (1957) ujmował spójność jako fundamentalne dążenie, popęd podobny do popędu głodu (za: Cross,

³ Zarzut ten można sprowadzić do postulatu wykorzystywania w badaniach metod emicznych względem kontekstu społeczno-kulturowego, z którego wywodzą się osoby badane lub dokonujących pomiaru ogólnego dobrostanu, niespecyficznego dla żadnego z konstruktów Ja (lub korelującego jednakowo z obydwojoma).

Gore i Morris, 2003). Podobnie Lecky (1945) określił spójność podstawowym ludzkim dążeniem (za: Cross i in., 2003). Swann wraz ze współpracownikami (2002) uczynił potrzebę spójności istotą swej teorii autoweryfikacji. Sam Erikson (1963, 1971) podkreślał, że im bardziej rozwinięta tożsamość jednostki, tym większego stopnia spójności należy oczekiwać pomiędzy jej przekonaniem na własny temat (za: Makros i McCabe, 2001). Znaczenie spójności Ja i/lub tożsamości dla dobrostanu jednostki podkreślali w szczególności wcześnie psycholodzy osobowości (np. Lecky, 1945, za: Campbell i in., 2004; Allport, 1937, za: Cross i in., 2003), uznając ją za konieczną dla utrzymania integralności Ja. Zajonc (1960) określił niespójność jako „bolesny lub przynajmniej psychologicznie niewygodny stan” (s. 282). Także inni teoretycy wskazywali na spójność jako istotny wskaźnik efektywnej adaptacji oraz zdrowia psychicznego (Rogers, 1959; Funder, 1995, za: Cross i in., 2003). Wiele badań wskazuje, że jednostki, które opisują siebie jako względnie spójne w różnych rolach i sytuacjach, ujawniają wyższy poziom dobrostanu niż osoby, których Ja cechuje się mniejszą spójnością lub fragmentacją (por. Suh, 2002; Cross i in., 2003). Rezultaty badań van Hoof i współpracowników (2008) wskazują, że spójność tożsamości dodatnio koreluje ze spójnością rodziny, ujemnie zaś z depresją, dezorganizacją środowiska rodzinnego, a także byciem ofiarą prześladowania ze strony rówieśników. Z kolei badania Donahue z zespołem (1993) dowodzą związków fragmentacji Ja oraz niespójności w obszarze pełnionych ról z niską samooceną, wysoką depresją i neurotycznością (por. też O'Brien, Epstein, 1988, za: Luyckx i in., 2010)⁴. Badania Sheldona i współpracowników (1997) uzupełniają ten obraz zależności o związki dyferencjacji Ja z niepokojem czy poziomem postrzeganego stresu. Do podobnych wniosków prowadzą wyniki badań Suha (2002)⁵ oraz Diehla i Hay (2010), wskazujące na zależności między stopniem spójności Ja w różnych rolach a poziomem doświadczanego stresu, labilnością emocjonalną czy negatywnym afektem. Znaczenie spójności tożsamości dla psychologicznego dobrostanu potwierdzają szeroko zakrojone badania Schwartza i współpracowników (2010). Osoby o skonsolidowanej tożsamości istotnie rzadziej ujawniały w nich szereg zachowań ryzykownych, takich jak zaburzenia odżywiania z epizodami niekontrolowanego objadania się, używanie substancji psychoaktywnych, ryzykowne zachowania seksualne czy ryzykowną jazdę samochodem. Otrzymane wzorce zależności okazały się ponadto niezależne od płci, statusu socjoekonomicznego czy pochodzenia

⁴ W badaniach Luyckxa i współpracowników (2010) integracja tożsamości okazała się całkowitym mediatorem związku między podejmowaniem i identyfikacją ze zobowiązaniami a nasileniem symptomów depresji i samooceną.

⁵ Pojęcie spójności (zintegrowania czy jedności) struktury należy odróżnić od jej zróżnicowania (pluralizmu). Jak wskazują Campbell i in. (2004), oba te wymiary są od siebie niezależne – struktura amorficzna (pozbawiona zróżnicowania) jest zawsze zintegrowana, natomiast struktura wieloaspektowa może być znaczone rozbieżnościami lub ujednolicona (zintegrowana).

etnicznego. Również wcześniejsze obserwacje Schwartza i współpracowników (2009) wskazują, że wyższym wskaźnikom zsyntetyzowania tożsamości towarzyszy wyraźniejsze poczucie posiadania celu w życiu, wyższa samoocena, wyższa siła ego, niższy poziom niepokoju oraz niższe nasilenie depresji. Związków spójności tożsamości z zaburzeniami o charakterze klinicznym dowodzą badania Chena z zespołem (2007) – poziom rozbieżności w obszarze tożsamości okazał się w nich istotnym czynnikiem różnicującym poziom symptomów psychologicznych i psychopatologicznych ocenianych przy użyciu takich metod, jak *Symptom Checklist-90-Revised (SCL-90-R)*⁶.

W przeważającej mierze jednoznaczne są wyniki badań dotyczące związków poczucia własnej wartości z dobrostanem. Zależności między depresją i lękiem a niską samooceną czy poczuciem własnej wartości (np. Zauszniewski i Rong, 1999; Muraven, 2005) wydają się być najczęściej postulowanymi i empirycznie potwierdzanymi⁷. Warte przytoczenia są także wyniki badań Vignoles i współpracowników (2008), w których im większy był wkład elementów tożsamości w poczucie własnej wartości jednostki, tym bardziej była ona skłonna ujmować je w kategoriach pożądanego Ja możliwego. Jednocześnie badani ujawniali obawy, że elementy najbardziej znaczące z uwagi na poczucie własnej wartości mogłyby utracić swą centralność w strukturze tożsamości (por. Sedikides, 1993). Dążenie do utrzymania poczucia własnej wartości czy znaczenia leży u podstaw wielu zachowań jednostki, wpływa na sposób postrzegania siebie, innych ludzi czy wydarzeń. Podtrzymywanie, ochrona i podnoszenie samooceny stanowi motyw na tyle dominujący, że część psychologów uznaje go za uniwersalną ludzką potrzebę (np. Leary i Baumeister, 2000; Sedikides i in., 2003; Sedikides i Skowronski, 2004; Sherman i Cohen, 2006; Leary, 2007)⁸.

⁶ SCL-90-R ocenia szeroki zakres problemów i objawów psychologicznych składających się na następujące zespoły symptomatologiczne: somatyzacja, natręctwa, nadwrażliwość interpersonalna, depresja, lęk, wrogość, fobie, myślenie paranoidalne i psychotyczność.

⁷ W rozważaniach dotyczących konsekwencji poczucia własnej wartości czy samooceny dla psychologicznego dobrostanu uwaga badaczy koncentruje się głównie na ich poziomie. Tymczasem okazuje się, że optymalność i adaptacyjność samooceny wynika przede wszystkim nie z jej wysokości, lecz trwałości. Osoby o stabilnej samoocenie cechuje poczucie własnej wartości odporne na oceny zewnętrzne dotyczące poziomu wykonania czy spełnienia określonych standardów (*non-contingent self-esteem*, *true self-esteem*). Podstawę stabilnej samooceny stanowi globalne, bezwarunkowe poczucie wartości Ja, któremu towarzyszy poczucie własnej integralności i autentyczności. Natomiast poczucie wartości osób o niestabilnej samoocenie ulega wahaniom w zależności od informacji zwrotnych dotyczących spełnienia oczekiwań własnych lub innych ludzi (*contingent self-esteem*). Charakterystyczna dla tych osób jest pewna chroniczna samoświadomość i ciągły proces ewaluacji Ja (Deci i Ryan, 1995, za: Ryan i Brown, 2003, 2006).

⁸ Można wskazać dwa podstawowe sposoby ujmowania samooceny w kategoriach motywu. Z jednej strony podkreśla się, że posiadanie samooceny jest potrzebą, ponieważ pozwala ona podtrzymać poczucie integralności i ciągłości Ja, z drugiej – samoocena pełni rolę wewnętrz-

Na znaczenie stabilności tożsamości dla psychologicznego dobrostanu wskazują m.in. badania Grzegółowskiej-Klarkowskiej (1988), w których utracie ciągłości towarzyszył wzrost liczby uruchamianych przez jednostkę mechanizmów obronnych oraz wyższe wskaźniki takich negatywnych emocji, jak obawa czy smutek. Podobnie w badaniach Brzezińskiej i Kofty (1974) stabilność obrazu siebie łączyła się z wysoką odpornością na stres i niskim poziomem lęku. Pewnych wskazówek dostarczają także badania Vignoles i współpracowników (2000), w których wysokiemu poczuciu własnej wartości towarzyszyło wysokie poczucie ciągłości tożsamości, a badani ujawniali obawy, że te elementy ich tożsamości, które dostarczają im poczucia ciągłości, mogłyby utracić swą centralność na skutek zdarzeń życiowych. Jak podkreśla Hilgard (1949), „jesteśmy tym, kim jesteśmy za sprawą wspomnień z przeszłości, ale także wyobrażeń przyszłości. [...] Utrata takiego odczucia kontynuacji powoduje przerażenie, gdyż zagraża naszej psychologicznej egzystencji jako niepowtarzalnej jednostki ludzkiej” (za: Mandrosz-Wróblewska, 1988a, s. 35). W istocie rezultaty badań Ball i Chandlera (1989) wskazują, że niepowodzenie w utrzymaniu poczucia ciągłości stanowi swoisty czynnik ryzyka samobójstw, o szczególnym znaczeniu w grupie dorastających, wyróżniający się swą siłą spośród innych, takich jak depresja czy myśli samobójcze (za: Allen, 2006)⁹. Z kolei badania Chena i współpracowników (2007) wiążą stabilność treści tożsamościowych z nasileniem objawów psychopatologicznych, m.in. na takich wymiarach, jak somatyzacja, natręctwa, nadwrażliwość interpersonalna, depresja, lęk, wrogość, fobie, myślenie paranoidalne czy psychotyczność. Autorzy podsumowują je stwierdzeniem, że stabilność w obszarze tożsamości pełni funkcję czynnika ochronnego przed rozmaitymi formami nieprzystosowania psychologicznego.

Wątpliwości nie budzą powiązania dostępności treści tożsamościowych ze wskaźnikami adaptacji. Szczególnie wyraziście znaczenie dostępności treści o sobie dostrzec można u osób doświadczających poczucia wewnętrznej pustki, braku motywów, uczuć czy postaw (Sokolik, 1996). Badania Markus przekonująco dowodzą, że wykształcenie schematu Ja w określonym obszarze (co jest wskaźnikiem uznania tego obszaru za ważny i definiujący dla jednostki) łączy się z większą szybkością, pewnością i efektywnością przetwarzania informacji o sobie z tego obszaru, lepszą pamięcią własnych zachowań w tym obszarze oraz łatwością przewidywania zachowań przyszłych, a także przeciwstawia-

nego motywu popychającego ku samodoskonaleniu. Epstein (1980, 1985) wskazuje przy tym, że funkcja zachowawcza samooceny jest pierwotna wobec wzmacniającej (za: Mruk, 2006).

⁹ Ball i Chandler (1989) szacowali poczucie ciągłości czasowej u pacjentów hospitalizowanych i zaliczonych do grupy wysokiego ryzyka samobójstwa oraz u pacjentów hospitalizowanych i osób pochodzących z populacji nieklinicznej, u których nie zaobserwowano ryzyka samobójstwa (łącznie traktowanych jako grupa kontrolna). Rezultaty badań autorów pokazują, że 14% osób z grupy kontrolnej i aż 82% osób z grupy wysokiego ryzyka samobójstwa ujawniało zaburzenia poczucia ciągłości (za: Allen, 2006).

niem się informacjom niezgodnym ze schematem (1977). Także Campbell i współpracownicy (1996) wskazują na związki wysokiej samooceny z wyraźnie wyartykułowanymi przekonaniem o sobie.

Doniesienia dotyczące związków wyodrębnienia treści tożsamości z dobrostanem nasuwają wniosek, że możliwe trudności mogą wynikać przede wszystkim z jego obniżenia. Większość teoretyków i badaczy uznaje podstawową rolę poczucia odrębności w procesach konstruowania tożsamości (np. Jarymowicz, Szustrowa, 1980; Sokolik, 1996; Erikson, 2004). Ujawnia się ona najpełniej w obserwacjach klinicznych przypadków, gdzie dochodzi do utraty granic, poczucia rozpyływania się Ja czy jego zanikania. Brak stabilnych granic (wyrażający się w tendencjach symbiotycznych, a więc pragnieniu przeżycia symbiozy i obrony przed tym pragnieniem) uważany jest przez większość autorów za element patogenny (np. Sokolik, 1996; Inder i in., 2008). Jak wskazuje Bowen (1978, za: Skowron, Holmes i Sabatelli, 2003), zdolność do dyferencjacji ma zasadnicze znaczenie dla utrzymania stabilnego poczucia Ja, wierności własnym przekonaniom, radzenia sobie z silnymi emocjami, przystosowania do stresujących wydarzeń życiowych, tolerowania wieloznaczności oraz nawiązywania intymnych więzi. Przeciwne charakterystyki przypisuje się trudnościom w intrapsychicznym i interpersonalnym różnicowaniu (Skowron i Friedlander, 1998). Wydaje się przy tym, że skrajne wyodrębnienie treści tożsamościowych może okazać się zagrażające wówczas, gdy narusza poczucie przynależności. Wskazują na to m.in. badania Vignoles i współpracowników (2000), w których poczucie przynależności silnie dodatnio łączyło się z poczuciem własnej wartości, a także rezultaty studiów Gailliota i Baumeistera (2007).

Mniej jasne wydają się relacje specyficzności treści tożsamościowych z dobrostanem. Z jednej strony wielu badaczy podkreśla, iż ludzie mają skłonność do akcentowania własnej specyficzności oraz traktowania wyróżniających ich charakterystyk jako fundamentów tożsamości. Spostrzeżenie nadmiernego podobieństwa do innych łączy się negatywnymi doświadczeniami emocjonalnymi, uruchamiając behawioralne i poznawcze strategie dyferencjacji (por. Vignoles i in., 2000; Lessem, 2006). Z drugiej strony w przywoływanych już kilkakrotnie badaniach Vignoles i współpracowników (2000) uczestnicy tylko w nieznacznym stopniu obawiali się marginalizacji tych elementów swej tożsamości, które określały ich specyficzność. Pewnym kompromisem wydaje się propozycja Brewer (1991), zgodnie z którą jednostka dąży do ustalenia optymalnej specyficzności (*optimal distinctiveness*), równoważącej wyróżnianie się spośród innych (w nadmiarze skutkujące izolacją i stygmatyzacją) oraz dopasowanie do grupy odniesienia (w skrajnych sytuacjach prowadzące do deindywidualizacji i utraty zdolności samookreślenia). Ważne w tym kontekście są także tezy Jarymowicz (1984), która stwierdza, że dostrzeganie własnego podobieństwa do innych ludzi jest atrakcyjne przede wszystkim z punktu widze-

nia tożsamości społecznej, natomiast atrakcyjność wyjątkowości i odrębności dotyczy głównie tożsamości osobistej. Uważna analiza procesów asymilacji grupowej pozwala jednak dostrzec wiele strategii stosowanych przez osoby w celu maksymalizowania własnej specyficzności, np. porównania międzygrupowe, ciążenie w kierunku grup o wyróżniających się liczebnościach, pomniejszanie wielkości grupy, identyfikacja z podgrupami, pełnienie wyjątkowej roli w grupie, identyfikacja z grupą, gdzie niezależność i autonomia mają charakter normatywny (Hornsey i Jetten, 2005). Związki specyficzności z dobrostanem dodatkowo komplikują jej powiązania z samooceną. Okazuje się bowiem, że ludzie przeceniają unikalność głównie swoich pozytywnych atrybutów oraz dążą do porównań, które pozwalają na pozytywne odróżnienie się od innych (por. Lessem, 2006). Gdy pozytywna wyjątkowość nie jest dostępna, prawdopodobnie staje się unikanie społecznych porównań (Brickman i Bulman, 1977, za: Lessem, 2006; Pierczyńska, 1981, za: Mandrosz-Wróblewska, 1988a).

3. Status tożsamości a dobrostan

Dla Eriksona (1968) uformowana tożsamość jest ekspresją psychologicznej witalności. W podobnym tonie wypowiada się Marcia (1989), podkreślając, że status tożsamości osiągniętej jest najbardziej zaawansowany rozwojowo i określa skuteczną osobistą adaptację do otoczenia (za: Meeus, Iedema, Helsen i Vollebergh, 1999). Rezultaty licznych badań zdają się potwierdzać tę tezę, wskazując na dodatnie powiązania tożsamości osiągniętej z różnymi wskaźnikami adaptacji, takimi jak psychologiczny dobrostan, samoocena, autonomia, złożoność poznawcza czy intymność w relacjach z innymi (por. Schwartz i in., 2006; Hofer, Busch, Chasiotis i Kiessling, 2006; Crocetti, Rubini i in., 2008). Przegląd badań nad związkami między statusami tożsamości a miarami przystosowania i zdrowia psychicznego¹⁰ ujmuje tab. 8.

Prezentowane w niej wyniki wskazują, że statusami tożsamości najmniej sprzyjającymi dobrostanowi są moratorium i tożsamość rozproszona. Wyznacznikiem trudności adaptacyjnych okazuje się zatem niski poziom zobowiązania, przy czym jest on szczególnie problematyczny, gdy łączy się z silną eksploracją. Wydaje się, że to właśnie kombinacja silnej eksploracji z niskim poziomem zobowiązania, charakterystyczna dla moratorium, jest istotą tożsamościowego kryzysu, naznaczonego pogorszeniem wskaźników przystosowania (por. Meeus, 1996a; Meeus i in., 1999). Statusy tożsamości zasadzające się na wysokim po-

¹⁰ Dokonując analizy związków statusów tożsamości z psychologicznym dobrostanem, należy poczynić zasadnicze zastrzeżenie. Z uwagi na to, że większość badań podejmujących tę problematykę miała charakter korelacyjny, nie można odpowiedzieć na pytanie, czy uformowanie tożsamości o określonym statusie przyczynia się do zdrowia psychicznego, czy zdrowie sprzyja kształtowaniu określonego statusu tożsamości (por. Nurmi, 2004).

Tabela 8. Status tożsamości a dobrostan – przegląd badań

Autorzy	Tożsamość osiągnięta	Tożsamość moratoryjna	Tożsamość przejęta	Tożsamość rozproszona
Marcia (1967)	–	Wysoki poziom niepokoju (u mężczyzn).	Niski poziom niepokoju (u mężczyzn).	–
Marcia i Friedman (1970)	–	–	Wysoka samoocena (u kobiet); niski poziom niepokoju (u kobiet).	–
Schenkel i Marcia (1972, za: Côté i Reker, 1979)	–	Wysoki poziom niepokoju.	–	Wysoki poziom niepokoju.
Toder i Marcia (1973)	Niski poziom negatywnego afektu (u kobiet).	Wysoki poziom negatywnego afektu (u kobiet).	Niski poziom negatywnego afektu (u kobiet).	Wysoki poziom negatywnego afektu (u kobiet).
Simmons (1973, za: Côté i Reker, 1979)	Niski poziom neurotyzmu; niski poziom anonii.	–	–	–
Oshman i Manosevitz (1974)	Niski wskaźnik psychastenii (u mężczyzn); niski wskaźnik zaburzeń schizofrenicznych (u mężczyzn); wysoki poziom represji (u mężczyzn).	Wysoki wskaźnik psychastenii (u mężczyzn); wysoki wskaźnik zaburzeń schizofrenicznych (u mężczyzn); wysoki poziom sensytyzacji (u mężczyzn).	Wysoki wskaźnik psychastenii (u mężczyzn); wysoki wskaźnik zaburzeń schizofrenicznych (u mężczyzn); wysoki poziom sensytyzacji (u mężczyzn).	Niski wskaźnik psychastenii (u mężczyzn); niski wskaźnik zaburzeń schizofrenicznych (u mężczyzn); wysoki poziom represji (u mężczyzn).
Waterman i Waterman (1974)	Wysoki poziom refleksyjnego stylu funkcjonowania poznawczego.	Wysoki poziom refleksyjnego stylu funkcjonowania poznawczego.	Wysoki poziom impulsywnego stylu funkcjonowania poznawczego.	Wysoki poziom impulsywnego stylu funkcjonowania poznawczego.
Donovan (1975)	Niski poziom niepokoju; wysoki poziom stabilności emocjonalnej.	–	Wysoka samoocena.	Niska samoocena; wysoki poziom poczucia niższości, alienacji, ambiwalencji.
Orlofsky (1978)	Niski poziom lęku przez sukcesem (u mężczyzn); wysoki poziom lęku przez sukcesem (u kobiet).	Niski poziom lęku przez sukcesem (u mężczyzn); wysoki poziom lęku przez sukcesem (u kobiet).	Niski poziom lęku przez sukcesem (u kobiet); wysoki poziom lęku przez sukcesem (u mężczyzn).	Niski poziom lęku przez sukcesem (u kobiet); wysoki poziom lęku przez sukcesem (u mężczyzn).
Ginsburg i Orlofsky (1981)	Wysoki poziom rozwoju ego (u kobiet).	Wysoki poziom rozwoju ego (u kobiet).	Niski poziom rozwoju ego (u kobiet).	Niski poziom rozwoju ego (u kobiet).

Côté i Levine (1983)	–	Wysoki poziom cech osobowości miękkiej (<i>tenderminded</i>).	Wysoki poziom neurotycznej zależności.	–
Groevant i Adams (1984)	Wysoki poziom konfrontacyjnego i angażującego stylu radzenia sobie.	–	Niski poziom angażującego i autonomicznego stylu radzenia sobie.	Niski poziom konfrontacyjnego i angażującego stylu radzenia sobie.
Adams, Ryan, Hoffman, Dobson i Nielsen (1984, za: Meeus i in., 1999)	Niski poziom skłonności do zamartwiania się; niski poziom negatywnego afektu.	Wysoki poziom skłonności do zamartwiania się; wysoki poziom negatywnego afektu.	Wysoki poziom skłonności do zamartwiania się; wysoki poziom negatywnego afektu.	Wysoki poziom skłonności do zamartwiania się; wysoki poziom negatywnego afektu.
Rotheram-Borus (1989, za: Crocetti, Klimstra, Keijsers, Hale III i Meeus, 2008)	Niski poziom niepokoju.	Wysoki poziom niepokoju.	Niski poziom niepokoju.	Niski poziom niepokoju.
Patterson (1991)	Wysoki poziom dojrzałych strategii radzenia sobie (strukturalna i osobista redefinicja roli) (u kobiet); niski poziom niedojrzałych strategii radzenia sobie (strategie reaktywne i pasywne) (u kobiet).	Wysoki poziom dojrzałych strategii radzenia sobie (u kobiet); niski poziom niedojrzałych strategii radzenia sobie (u kobiet).	Wysoki poziom dojrzałych i niedojrzałych strategii radzenia sobie (u kobiet).	Wysoki poziom dojrzałych i niedojrzałych strategii radzenia sobie (u kobiet).
Clancy i Dollinger (1993)	Niski poziom niepokoju; wysoka samoocena; wysoki poziom rozumowania moralnego.	Wysoki poziom niepokoju; niska samoocena.	Niski poziom niepokoju; wysoka samoocena; niski poziom rozumowania moralnego.	Wysoki poziom niepokoju; niska samoocena.
Cramer (1997); Cramer (2000)	Wysoka samoocena; niski poziom niepokoju; niski poziom depresji; wysoki poziom odporności ego.	Niska samoocena; wysoki poziom niepokoju; wysoki poziom depresji (u mężczyzn); wysoki poziom monitorowania Ja.	Wysoka samoocena; niski poziom niepokoju; niski poziom depresji.	Niska samoocena; wysoki poziom niepokoju (u mężczyzn); wysoki poziom depresji; niski poziom odporności ego; niski poziom monitorowania Ja (u kobiet).
Britsch i Wakefield (1998)	Niski poziom niepokoju i unikania społecznego.	Niski poziom niepokoju i unikania społecznego.	Wysoki poziom niepokoju i unikania społecznego.	Wysoki poziom niepokoju i unikania społecznego.

Autorzy	Tożsamość osiągnięta	Tożsamość moratoryjna	Tożsamość przejęta	Tożsamość rozproszona
Makros i McCabe (2001)	Niski poziom rozbieżności pomiędzy Ja realnym i Ja idealnym (zarówno w perspektywie własnej, jak i znaczących innych).	Wysoki poziom rozbieżności pomiędzy Ja realnym i Ja idealnym (zarówno w perspektywie własnej, jak i znaczących innych).	Niski poziom rozbieżności pomiędzy Ja realnym i Ja idealnym (zarówno w perspektywie własnej, jak i znaczących innych).	Wysoki poziom rozbieżności między Ja realnym i Ja idealnym (zarówno w perspektywie własnej, jak i znaczących innych).
Klaassen i McDonald (2002)	Wysoki poziom duchowego i egzystencjalnego dobrostanu; wysokie poczucie osobistego znaczenia.	Niski poziom duchowego i egzystencjalnego dobrostanu; niskie poczucie osobistego znaczenia.	-	Niski poziom duchowego i egzystencjalnego dobrostanu; niskie poczucie osobistego znaczenia.
Berman, Montgomery i Kurtines (2004)	-	Wysoki poziom dystresu tożsamościowego (<i>identity distress</i>).	Niski poziom dystresu tożsamościowego.	Wysoki poziom dystresu tożsamościowego.
Schwartz (2004, 2007)	Wysoka samoocena; wysokie poczucie celu w życiu; wysoki poziom siły ego; niska tolerancja na dewiację.	-	-	-
St. Louis i Liem (2005)	Wysokie poczucie kompetencji szkolnych i psychospołecznych.	Niskie poczucie kompetencji szkolnych.	Niskie poczucie kompetencji szkolnych.	Niskie poczucie kompetencji szkolnych i psychospołecznych.
Seaton, Scottham i Sellers (2006)	Niski poziom depresji; wysoki poziom psychologicznego dobrostanu.	Wysoki poziom depresji; niski poziom psychologicznego dobrostanu.	Niski poziom depresji; wysoki poziom psychologicznego dobrostanu.	Wysoki poziom depresji; niski poziom psychologicznego dobrostanu.
Abu-Rayya (2006)	Wysoki poziom psychologicznego dobrostanu.	Wysoki poziom psychologicznego dobrostanu.	Niski poziom psychologicznego dobrostanu.	Niski poziom psychologicznego dobrostanu.
Hofer i in. (2007)	Wysoki poziom satysfakcji z życia; niski poziom negatywnego afektu; wysoki poziom pozytywnego afektu.	-	-	-

Waterman (2007)	Wysoki poziom psychologicznego dobrostanu (autonomii, osobistego wzrostu, poczucia panowania nad otoczeniem; poczucia celu; samoakceptacji, pozytywnych relacji z innymi); wysoki poziom subiektywnego dobrostanu (op-tymizmu oraz hedonistycznej przyjemności); wysoki poziom eudajmonistycznego dobrostanu (ekspresji siebie i wartości związanych z samo-realizacją).	Niski poziom psychologicznego dobrostanu (autonomii, poczucia panowania nad otoczeniem; samoakceptacji, pozytywnych relacji z innymi).	Niski poziom psychologicznego dobrostanu (autonomii, osobistego wzrostu, poczucia panowania nad otoczeniem; poczucia celu).	Niski poziom psychologicznego dobrostanu (autonomii, osobistego wzrostu, poczucia panowania nad otoczeniem; poczucia celu; samoakceptacji, pozytywnych relacji z innymi); niski poziom subiektywnego dobrostanu (op-tymizmu oraz hedonistycznej przyjemności); niski poziom eudajmonistycznego dobrostanu.
Markstrom i Marshall (2007)	Wysoki poziom siły ego.	Niski poziom siły ego.	–	Niski poziom siły ego.
Crocetti, Rubini i in. (2008)	Niski poziom depresji; niski poziom lęku szkolnego.	Wysoki poziom depresji; wysoki poziom lęku szkolnego; niski poziom emocjonalnej stabilności; wysoki poziom niepokoju; wysoki poziom bepośredniej agresji.	Niski poziom depresji; niski poziom lęku szkolnego; wysoki poziom emocjonalnej stabilności.	Wysoki poziom emocjonalnej stabilności.
Basak i Ghosh (2008)	Wysoka samoocena.	Niska samoocena.	Niska samoocena.	Niska samoocena.
Kunnen, Sappa, van Geert i Bonica (2008)	Przewaga pozytywnego afektu nad negatywnym.	Przewaga negatywnego afektu nad pozytywnym; niski poziom stabilności emocjonalnej.	Przewaga pozytywnego afektu nad negatywnym.	Przewaga negatywnego afektu nad pozytywnym.
Schwartz, Zamboanga, Weisskirch i Rodriguez (2009)	–	–	–	Niska samoocena; niskie poczucie celu w życiu; niski poziom siły ego; wysoki poziom depresji; wysoki poziom niepokoju; wysoka tolerancja na dewiację.

Źródło: opracowanie własne.

ziomie zobowiązania – tożsamość przejęta i osiągnięta – często w badaniach w podobny sposób łączą się z charakterystykami zdrowia psychicznego, co może wskazywać na to, że przejście eksploracji nie przyczynia się znacznie do podwyższenia dobrostanu (np. Meeus i in., 1999; Makros i McCabe, 2001).

Przytoczone w tab. 8 i podsumowane wyżej wyniki badań dotyczą głównie populacji amerykańskiej, a więc kultury indywidualistycznej. Wskazane zależności należałoby zatem traktować jako mające zastosowanie w pierwszej kolejności dla osób o niezależnym konstrukcie Ja. Wiedza o adaptacyjnym znaczeniu poszczególnych statusów tożsamości w kręgu kultur kolektywistycznych (gdzie dominuje Ja współzależne) pozostaje nader ograniczona. Wyniki badań Hofera i współpracowników (2007) przemawiają jednak za ostrożnością w generalizowaniu wniosków. Uzyskane przez badaczy wyniki wskazują, że o ile wśród Niemców status tożsamości przejętej ujemnie łączy się z pozytywnym afektem, o tyle wśród Kameruńczyków nie obserwuje się analogicznej zależności.

4. Wnioski z literatury

Przywołane doniesienia teoretyczne i rezultaty badań, dotyczące z jednej strony możliwych związków konstruktów Ja z tożsamością, z drugiej zaś znaczenia tożsamości dla dobrostanu, wydają się szczególnie zastanawiające, gdy weźmiemy pod uwagę zamysł normatywny obecny w koncepcji statusów tożsamości oraz w spojrzeniu na jej strukturę. Zarówno Marcia (1966, 1967), jak i kontynuatorzy jego myśli wyznaczają bowiem linię rozwojową określoną progresywnymi zmianami w obrębie tożsamości¹¹. Linia ta przebiega od statusów niższych, do których zalicza się tożsamość rozproszoną i przejętą, do statusów wyższych, obejmujących moratorium i tożsamość osiągniętą, przy czym tę ostatnią zwykło się traktować jako najbardziej zaawansowaną rozwojowo¹². Podobnie wartościujący charakter mają refleksje dotyczące właściwości struktury tożsamości.

¹¹ Model statusów tożsamości zakłada ich sekwencyjny rozwój, co oznacza, że wraz z końcem młodości i wkroczeniem w okres dorosłości normatywny charakter mają zmiany progresywne. Wskazywali na to w swoich badaniach m.in. Waterman (1999) czy Pulkkinen i Kokko (2000, por. metaanaliza Kroger, Martinussen i Marcia, 2010). Mniej oczekiwane są przejścia regresywne. Krytyki rozwojowego ujęcia modelu statusów tożsamości dokonuje m.in. Meeus (1996a), van Hoof (1999) oraz Goossens (1995, za: Bosma i Kunnen, 2001), zastanawiające są także wyniki badań, w tym Marcii (1976).

¹² Oddając sprawiedliwość Marcii (1966), należy zaznaczyć, że nie negował on względnego charakteru statusów tożsamości i dopuszczał istnienie postaci atypowych. Dla przykładu wyróżnił on w obrębie tożsamości rozproszonej dwa jej typy: playboya oraz schizoida (za: Slugoski, 1981), a w późniejszych latach cztery: beztroski, nierównoważony, kulturowo adaptacyjny i rozwojowy (1989, za: Hofer i in., 2006). Inni autorzy uzupełnili tę listę o: tożsamość osiągniętą wyalienowaną (Orlofsky, Marcia i Lesser, 1973); tożsamość moratoryjną rozproszoną (Donovan, 1975), sztywny i rozwojowy status tożsamości przejętej (Kroger, 1995, za: Kroger, 2004) oraz otwarty i zamknięty status tożsamości osiągniętej (Valde, 1996, por. Kroger i in., 2010).

Ugruntowana tożsamość, zdaniem większości teoretyków i badaczy, opiera się na postrzeganiu i doświadczaniu własnej specyficzności, odrębności, spójności czy stabilności (por. Oleś, 2008; Schachter, 2002; Majczyna, 2000; Erikson, 1997; Sokolik, 1996; Braun, 1988; Mandrosz-Wróblewska, 1988b). Tymczasem wzięwszy pod uwagę zróżnicowanie konstruktów Ja, akceptowany przez wielu teoretyków i badaczy podział statusów tożsamości oraz jej strukturalne ujęcia tracą swój uniwersalny charakter. Dokładniej rzecz ujmując, modele statusów i struktury tożsamości zdają się wyrażać (bliskie większości autorów) standardy indywidualistyczne, tj. wartościowanie samodzielnych osiągnięć, autonomię, inicjatywę (por. Vignoles i in., 2000; Schwartz i Montgomery, 2002). Standardy te odpowiadają niezależnemu konstruktowi Ja. Część badaczy formułuje nawet ostrzejsze zastrzeżenia, wskazując wprost, że schemat epigenezy Eriksona oraz model statusów tożsamości Marcii są wynikiem błędu nieuwzględnienia tak oczywistego czynnika, jak kontekst społeczno-kulturowy (Sorell i Montgomery, 2001; Kroger, 2004). Swego rodzaju psychologiczny nośnik czy reprezentację owego kontekstu stanowi właśnie konstrukt Ja.

Skoro stałość, spójność, specyficzność, odrębność czy umacnianie poczucia własnej wartości stanowią jedne z podstawowym ludzkich dążeń oraz fundamentów tożsamości, należałoby oczekiwać, że są wszechobecne, niezależne od charakterystyk indywidualnych czy kontekstu społeczno-kulturowego. Okazuje się jednak, że nie zawsze odgrywają jednakowo istotną rolę, a tym, co modyfikuje ich adaptacyjne znaczenie, może być konstrukt Ja. Taki wniosek nasuwają m.in. badania Cross i współpracowników (2003), którzy analizowali znaczenie spójności Ja (choć jedynie międzysytuacyjnej) dla zadowolenia z życia u osób z różnym stopniem współzależności konstruktów Ja. Wskazują oni, że współzależna forma Ja implikuje mniejszą koherencję obrazu Ja oraz większą tolerancję na jego niespójność. Z kolei w przypadku niezależnego Ja utrzymanie spójności stanowi niezbędny warunek potwierdzania własnego Ja i z tego powodu stanowi ona wskaźnik dojrzałości, integracji Ja, jedności oraz łączy się z pozytywnym samopoczuciem¹³. Inspirujące są również rezultaty badań Kwana i współpracowników (1997) czy Okazaki (2002), podważające kluczową rolę samooceny i podtrzymywania poczucia własnej wartości dla dobrostanu osób o współzależnym konstrukcie Ja.

Mimo ważkości spostrzeżeń poczynionych przez przywołanych autorów, relacje między konstruktami Ja, właściwościami tożsamości a dobrostanem nie stanowią systematycznego przedmiotu zainteresowania teoretyków ani badaczy psychologii (nie udało mi się dotrzeć do żadnej pracy, która podejmowałaby te zagadnienia wprost), co czyni je wciąż otwartymi i domagającymi

¹³ Należy podkreślić, że autorzy nie zaobserwowali różnic w poziomie spójności u osób o różnym stopniu relacyjności Ja, lecz jedynie w znaczeniu, jakie spójność miała dla ich poczucia dobrostanu.

się badań. Ujęte w niniejszej pracy przesłanki mają na celu głównie wskazanie i zaakcentowanie zasadności uwzględniania charakterystyk konstruktów Ja w analizie związków tożsamości z dobrostanem. Myślą przewodnią i swoistym podsumowaniem powyższych rozważań jest założenie, że wartość rozwojową i adaptacyjną danego statusu tożsamości oraz jej właściwości strukturalnych określoną ich psychologicznymi korelatami (np. satysfakcją z życia, pozytywnym nastrojem, wysoką, stabilną samooceną czy dużą odpornością na stres) należy traktować przede wszystkim jako wskaźnik zgodności między poziomem rozwoju tożsamości a dominującymi dążeniami Ja (por. Miluska, 2006). Wydaje się, że ludzie są motywowani do przyjęcia danej tożsamości w stopniu, w jakim zapewnia ona poczucie specyficzności, przynależności czy ciągłości, przy czym konieczny (akceptowany i optymalny z punktu widzenia przystosowania) poziom zaspokojenia owych poczuczeń jest specyficzny dla jednostki i, jak starano się wykazać, zależy od dominującego konstruktów Ja. Konsekwentnie też zmiany w dostępności (chronicznej i sytuacyjnej) niezależnego lub współzależnego konstruktów Ja winny przekładać się na zmiany w potencjale regulacyjnym motywów tożsamościowych oraz ich emocjonalnych następstwach.

CZEŚĆ II

METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

ROZDZIAŁ IV

PROBLEM I METODA BADAŃ

Wprowadzenie

Fundamentalne znaczenie tożsamości jednostki dla jej psychospołecznego funkcjonowania nie podlega wątpliwości. Jednocześnie jednak w opracowaniach podejmujących problematykę tożsamości czy Ja oraz ich związków ze stanami emocjonalnymi i psychologicznym przystosowaniem nie brakuje niejasności czy kontrowersji, pojawiających się zwłaszcza w kontekście opisywanych współcześnie zjawisk mnogości i płynności tożsamości. Dlatego w prezentowanych badaniach postawiono dwa cele badawcze: 1) zweryfikowanie zależności między właściwościami tożsamości a subiektywnym dobrostanem oraz 2) poznanie jednego z hipotetycznych uwarunkowań tych zależności, a mianowicie konstruktu Ja.

W rozdziale tym zostaną omówione pytania i hipotezy badawcze, wykorzystane narzędzia badawcze oraz zasady doboru i charakterystyka grupy badanej.

1. Problemy badawcze

Przeprowadzone badania miały na celu weryfikację charakteru relacji między konstruktem Ja, tożsamością a subiektywnym dobrostanem. Przegląd literatury przedmiotu pozwolił na przyjęcie kilku wstępnych założeń, kluczowych dla proponowanego modelu badanych zależności:

1. Motorem procesów formowania tożsamości jest interakcja motywów ciągłości, odrębności, przynależności, skuteczności, własnej wartości oraz znaczenia, które decydują o dynamice jej treści i struktury;

2. Procesy formowania i podtrzymywania tożsamości są jednymi z najważniejszych regulatorów funkcjonowania człowieka;

3. Tożsamość obejmująca treści najbardziej charakterystyczne dla osoby stanowi rdzeń centralnej struktury poznawczej jednostki, jaką jest Ja;

4. Jednymi z fundamentalnych aspektów Ja są konstrukty Ja niezależnego i współzależnego, które organizują się wokół podstawowych motywów indywiduacji i afiliacji oraz odzwierciedlają podstawowe orientacje w postrzeganiu własnego Ja w relacji do innych ludzi;

5. Dynamiczna interakcja motywów indywiduacji i afiliacji uczestniczy w procesach formowania tożsamości;

6. Konstrukty Ja określają poziom zaspokojenia motywów tożsamościowych, optymalny z punktu widzenia poczucia dobrostanu jednostki.

Przyjmując za punkt wyjścia przywołane założenia, sformułowano dwa podstawowe problemy badawcze ukierunkowujące empiryczną eksplorację. Dotyczą one różnych obszarów zależności między wyróżnionymi elementami analizy. Pierwszy z nich obejmuje związki między właściwościami tożsamości a poczuciem dobrostanu. Ogólnie sformułowany problem badawczy brzmi:

Problem 1. Czy istnieje związek między właściwościami tożsamości a subiektywnym dobrostanem?

Szczegółowe pytania dotyczące tak sformułowanego problemu brzmią:

1.1. Czy istnieje związek między właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem?

1.2. Czy istnieje związek między statusami tożsamości a subiektywnym dobrostanem?

W odpowiedzi na powyższe pytania badawcze sformułowano następujące hipotezy:

H 1.1. Istnieje związek między właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem tego rodzaju, że (uzasadnienie: por. rozdz. III pkt 2):

a) Wysokie poczucie dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności, stabilności oraz wartościowania treści tożsamości łączy się z doświadczaniem wysokiej satysfakcji z życia, wysokiego natężenia pozytywnego afektu oraz niskiego natężenia negatywnego afektu.

H 1.2. Istnieje związek między statusami tożsamości a subiektywnym dobrostanem tego rodzaju, że (uzasadnienie: por. rozdz. III pkt 3):

a) Wysokie poziomy tożsamości osiągniętej i tożsamości przejętej łączy się z doświadczaniem wysokiej satysfakcji z życia, wysokiego natężenia pozytywnego afektu oraz niskiego natężenia negatywnego afektu;

b) Wysokie poziomy tożsamości moratoryjnej i tożsamości rozproszonej łączy się z doświadczaniem niskiej satysfakcji z życia, niskiego natężenia pozytywnego afektu oraz wysokiego natężenia negatywnego afektu.

Drugi z ogólnie sformułowanych problemów badawczych dotyczy zależności między typem konstruktów Ja, właściwościami tożsamości a subiektywnym dobrostanem i brzmi:

Problem 2. Czy związek między właściwościami tożsamości a subiektywnym dobrostanem jest funkcją konstruktów Ja?

Wyodrębniono następujące szczegółowe pytania badawcze dotyczące powyższego problemu badawczego¹:

2.1. Czy istnieje związek między typem konstruktów Ja a właściwościami struktury tożsamości?

2.2. Czy istnieje związek między typem konstruktów Ja a statusami tożsamości?

2.3. Czy istnieje związek między typem konstruktów Ja a subiektywnym dobrostanem?

2.4. Czy związek między właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem jest różny u osób z dominującym niezależnym lub współzależnym konstruktami Ja?

W odpowiedzi na powyższe pytania badawcze sformułowano następujące hipotezy:

H 2.1. Istnieje związek między typem konstruktów Ja a właściwościami struktury tożsamości tego rodzaju, że (uzasadnienie: por. rozdz. II pkt 3.1):

a) Wysoki poziom niezależnego konstruktów Ja łączy się z wyższymi poziomami dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności, stabilności oraz wartościowania treści tożsamości;

b) Wysoki poziom współzależnego konstruktów Ja łączy się z umiarkowanymi poziomami dostępności i wartościowania, zaś niższymi poziomami specyficzności, wyodrębnienia, spójności i stabilności treści tożsamości.

H 2.2. Istnieje związek między typem konstruktów Ja a statusami tożsamości tego rodzaju, że (uzasadnienie: por. rozdz. II pkt 3.2):

a) Wysoki poziom niezależnego konstruktów Ja łączy się z wyższymi poziomami dojrzałych statusów tożsamości (tożsamości osiągniętej oraz moratoryjnej) w obszarze ideologicznym;

b) Wysoki poziom współzależnego konstruktów Ja łączy się z wyższymi poziomami dojrzałych statusów tożsamości (tożsamości osiągniętej oraz moratoryjnej) w obszarze interpersonalnym.

H 2.3. Nie ma związku między typem konstruktów Ja a subiektywnym dobrostanem (uzasadnienie: por. rozdz. III pkt 1).

¹ Projekt badawczy obejmował także badanie eksperymentalne, którego celem była analiza wpływu torowania niezależnego konstruktów Ja na aktywność tożsamościową oraz emocjonalne konsekwencje naruszenia poczucia tożsamościowych (Pilarska, 2012a).

H 2.4. Związek między właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem różni się u osób z dominującym niezależnym lub współzależnym konstruktem Ja w ten sposób, że (uzasadnienie: por. rozdz. II pkt 3.1, rozdz. III pkt 1 i 4):

a) Wysoki poziom niezależnego konstruktów Ja łączy się z silniejszym związkiem między stopniem dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności, stabilności i wartościowania treści tożsamości a satysfakcją z życia oraz pozytywnym i negatywnym afektem;

b) Wysoki poziom współzależnego konstruktów Ja łączy się ze słabszym związkiem między stopniem dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności, stabilności i wartościowania treści tożsamości a satysfakcją z życia oraz pozytywnym i negatywnym afektem.

Część postulowanych wyżej zależności w świetle dostępnej literatury przedmiotu wydaje się dość dobrze ugruntowana, natomiast pozostałe wydają się mniej oczywiste. Większość z nich znajduje jedynie pośrednie poparcie w znanych mi badaniach empirycznych, inne zostały wyprowadzone z bardzo różnorodnych przesłanek lub są owocem własnych refleksji i wynikają z prezentowanego schematu zależności między zmiennymi.

W badaniach zastosowano podejście ilościowe. Zaprojektowano je według reguł procedury korelacyjno-regresyjnej przy wykorzystaniu danych pochodzących z populacji normalnej (nieklinicznej).

2. Definicje i operacjonalizacja zmiennych

Schemat hipotetycznych zależności między badanymi zmiennymi pokazuje rys. 6, natomiast tab. 9 przedstawia sposób ich operacjonalizacji. Zmienną zależną (Y) jest „subiektywny dobrostan”, a zmienną niezależną główną są charakterystyki tożsamości, obejmujące „strukturę tożsamości” (X_g1) oraz „status tożsamości” (X_g2). Zmienną niezależną pośredniczącą jest „konstrukt Ja” (X_p3), zaś zmienne niezależne uboczne (X_u) obejmują płeć (X_u1) oraz wiek (X_u2).

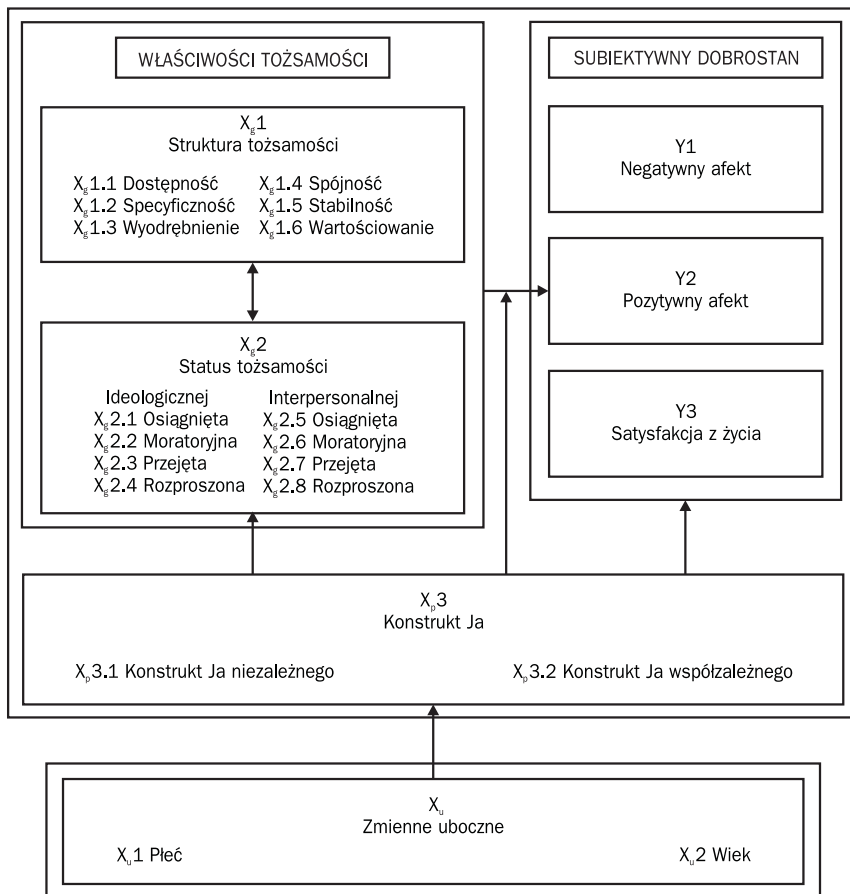
3. Narzędzia badawcze

W badaniach wykorzystano pięć narzędzi badawczych: *Skalę Konstruktywnej Ja* (*Self-Construct Scale*, SCS, Singelis, 1994) w autorskiej adaptacji; własnej konstrukcji *Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości* (WKT); *Kwestionariusz Statusów Tożsamości* (*Extended Objective Measure of Ego Identity Status*, EOM-EIS-2, Bennion i Adams, 1986, za: Adams, 1998) w adaptacji Palus (2010), *Skalę Pozytywnego i Negatywnego Afektu* (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS-X, Watson i Clark, 1994) w adaptacji Fajkowskiej i Marszał-Wiśniewskiej

(2009) oraz *Skalę Satysfakcji z Życia (Satisfaction With Life Scale, SWLS, Diener, Emmons, Larsen i Griffin, 1985)* w adaptacji Juczyńskiego (2001).

3.1. Konstruktt Ja

Przegląd literatury wskazuje, że pomiar niezależnego i współzależnego konstruktów Ja jest przedmiotem zainteresowania wielu teoretyków i badaczy psychologii. Świadczy o tym wielość metod (Oyserman, Coon i Kimmelmeier, 2002, wyliczają ich 27) oraz długa lista zastrzeżeń, z którymi się spotykają (np. Singelis, 1994; Hackman, Ellis, Johnson i Staley, 1999; Wang, 2000; Okazaki, 2002; Levine i in., 2003a, 2003b; Grace i Cramer, 2003; Gudykunst i Lee, 2003; Bresnahan i in., 2005; Bresnahan, Lee i Kim, 2007; Harb i Smith, 2008).

Rysunek 6. Schemat zależności pomiędzy zmiennymi

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 9. Definicje i operacjonalizacja zmiennych

Nazwa zmiennej	Definicja	Operacyjna miara
Struktura tożsamości (X_g1)	<p>Formalne charakterystyki treści tożsamościowych obejmujące:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. wymiar dostępności treści, którego biegunami są słaba wyrazistość i trudność przywoływania treści oraz wysoka wyrazistość i łatwość przywoływania treści, łączący się z poczuciem wewnętrznej treści; 2. wymiar specyficzności treści, którego biegunami są niska specyficzność oraz wysoka specyficzność treści, łączący się z poczuciem wyjątkowości; 3. wymiar wyodrębnienia treści, którego biegunami są płynność oraz stałość wyodrębnienia treści, łączący się z poczuciem własnej odrębności i granic; 4. wymiar spójności treści, którego biegunami są niska spójność oraz wysoka spójność treści, łączący się z poczuciem spójności; 5. wymiar stabilności treści, którego biegunami są zmienność oraz niezmienność (ciągłość) treści, łączący się z poczuciem ciągłości w czasie; 6. wymiar wartościowania treści, którego biegunami są negatywne oraz pozytywne wartościowanie treści, łączący się z poczuciem własnej wartości. 	<p>Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości (WKT) (Pilarzka, 2012b)</p>
Status tożsamości (X_g2)	<p>Sposób radzenia sobie z kryzysem tożsamości opisany na dwóch wymiarach: eksploracji i zaangażowania, których kombinacja pozwala przypisać jednostkę do jednego ze statusów: tożsamości osiągniętej, moratoryjnej, przejętej i rozproszonej (Marcia, 1966).</p>	<p><i>Extended Objective Measure of Ego Identity Status</i> (EOM-EIS-2) (Bennion i Adams, 1986, za: Adams, 1998; polska adaptacja: Palus, 2010)</p>
Konstrukt Ja (X_p3)	<p>Podsystem Ja, „konstelacja myśli, uczuć i działań odnoszących się do charakteru relacji jednostki z innymi ludźmi i jej Ja jako oddzielnego od innych ludzi” (Singelis, 1994, s. 581).</p>	<p><i>Self-Constructual Scale</i> (SCS) (Singelis, 1994; polska adaptacja: Pilarzka, 2011b)</p>
Subiektywny dobrostan (Y)	<p>Poczucie dobrostanu obejmujące trzy niezależne komponenty: afektywne (pozytywne i negatywny afekt) oraz poznawczy (sądy dotyczące satysfakcji z życia). Komponenty afektywne odnoszą się do doświadczeń emocjonalnych rozumianych jako liniowa kombinacja dwóch wymensji – pobudzenia i walencji – oraz ich interpretacji, zaś komponent poznawczy określa globalne oszacowanie jakości życia zgodnie z przyjętymi przez jednostkę kryteriami (Diener, Emmons, Larsen i Griffin, 1985; Watson, Clark i Tellegen, 1988).</p>	<p><i>Positive and Negative Affect Schedule</i> (PANAS-X) (Watson i Clark, 1994; polska adaptacja: Fajkowska i Marszał-Wiśniewska, 2009) <i>Satisfaction With Life Scale</i> (SWLS) (Diener i in., 1985; polska adaptacja: Juczyński, 2001)</p>

Źródło: opracowanie własne.

W przeprowadzonym badaniu do pomiaru konstruktów Ja wykorzystana została najszerzej stosowana w tym celu metoda – *Self-Construal Scale* (SCS) autorstwa Singelisa (1994). Skala obejmuje 24 lub – w wersji zmodyfikowanej – 30 pytań odnoszących się do myśli, uczuć i działań związanych z niezależnym lub współzależnym konstruktami Ja. Kryterium wyboru *Self-Construal Scale* było (obok zgodności z założeniami teorii, z której zostały wywiedzione hipotezy, oraz psychometrycznych właściwości) przede wszystkim kryterium jej stosowalności. Większość narzędzi do pomiaru konstruktów Ja powstało bowiem na gruncie analiz międzykulturowych, skala Singelisa należy natomiast do tych, które respektują odrębność syndromu kulturowego oraz osobowego Ja i z powodzeniem jest wykorzystywana w badaniach indywidualnych.

Skala Konstruktów Ja jest polską, zmodyfikowaną wersją *Self-Construal Scale*, opracowaną w toku procedury *translation i back translation* (Pilarska, 2011b). W swej ostatecznej wersji skala obejmuje 18 pytań (po 9 pytań w każdej z podskali) ocenianych na 7-stopniowej skali Likerta od „zdecydowanie się nie zgadzam” do „zdecydowanie się zgadzam”. Współczynniki alfa Cronbacha wynoszą odpowiednio $\alpha = 0,70$ dla podskali niezależnego Ja i $\alpha = 0,72$ dla podskali współzależnego Ja, wskazując na zadowalającą zgodność wewnętrzną kwestionariusza (zważywszy na szeroki zakres myśli, uczuć czy zachowań, do których poszczególne pozycje się odnoszą). Pozostałe właściwości psychometryczne SCS korespondują z tymi, które uzyskał w swych badaniach Singelis (1994)². Oba czynniki wyjaśniają łącznie 26,53% całkowitej wariancji, a ich ortogonalności dowodzi brak skorelowania ($r = -0,03$; $p > 0,05$). Dane zostały również poddane confirmacyjnej analizie czynnikowej. Wskaźniki dopasowania dla ostatecznej wersji modelu wykazały, że pasuje on do danych dość dobrze, GFI = 0,84, AGFI = 0,80, chociaż nie osiągnął statystycznej nieistotności $\chi^2(135) = 263,48$; $p < 0,01$.

Trafność kryterialną oceniono na podstawie wysokości współczynników korelacji z wynikami *Relational-Interdependent Self-Construal Scale* (RISC) autorstwa Cross i współpracowników (2000). RISC jest narzędziem pomiaru współzależności Ja na wymiarze interpersonalnym (relacyjności Ja). Otrzymane rezultaty okazały się zgodne z zależnościami oczekiwanymi zgodnie z definicjami mierzonych konstruktów oraz spójne z wynikami badań innych autorów. Relacyjność Ja koreluje istotnie dodatnio ze współzależnym Ja ($r = 0,56$; $p < 0,01$) i nie koreluje istotnie z Ja niezależnym ($r = 0,03$; $p > 0,05$). Analogiczne wyniki uzyskali w swych badaniach Cross i in. (2000).

---

² W opracowaniu Singelisa (1994) oba czynniki wyjaśniały łącznie 25,1% całkowitej wariancji, zaś wskaźnik ich korelacji osiągnął wartość $r = -0,044$. Współczynniki alfa Cronbacha dla podskali wynosiły odpowiednio $\alpha = 0,69$ dla podskali niezależnego Ja i $\alpha = 0,73$ dla podskali współzależnego Ja.

3.2. Struktura tożsamości

Do badania właściwości struktury tożsamości, opisanej na wymiarach przedstawionych w rozdz. II pkt 1, posłużył *Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości* (WKT; Pilarska, 2012b). Kwestionariusz składa się z 6 podskal mierzących stopień dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności, stabilności oraz wartościowania treści tożsamościowych, zawierających łącznie 38 pozycji. Wszystkie pozycje są oceniane na 4-stopniowej skali od „zdecydowanie się zgadzam/zawsze” do „zdecydowanie się nie zgadzam/nigdy”. Przy doborze pozycji do WKT zastosowano podejście wielostronne – procedura obejmowała dwa podstawowe etapy: pierwszy miał charakter teoretyczno-formalny (formułowano i selekcjonowano pozycje tak, by odpowiadały istotnym teoretycznie właściwościom badanego konstruktowi), drugi – charakter wewnętrzno-strukturalny (empiryczna analiza pozycji) (por. Anastasi i Urbina, 1999). Pozycje testowe stanowiły rezultat analiz obecnych w literaturze psychologicznej opisów prawidłowego oraz zaburzonego doświadczania własnej tożsamości. Przeprowadzono confirmacyjną analizę czynnikową, weryfikującą przyjętą przy konstrukcji WKT strukturę sześcioczynnikową, testując model zakładający korelację czynników. Analizę wykonano w badaniu pilotażowym z udziałem 411 osób badanych (średnia wieku $M = 21,10$, $SD = 2,33$). Uzyskano wyniki wskazujące na zgodność danych empirycznych z założonym modelem. Statystyka testu chi-kwadrat okazała się istotna statystycznie i wyniosła $\chi^2(650) = 1318,39$, $p < 0,01$. Należy jednak pamiętać, że test chi-kwadrat jest silnie uzależniony m.in. od wielkości próby, liczby zmiennych, liczby wolnych parametrów czy odchylenia od normalności rozkładu zmiennych obserwowalnych, co może być przyczyną uzyskania mało zadowalających wyników i powoduje konieczność odwołania się do innych miar dopasowania, niezwiązanych z χ^2 (Zakrzewska, 2004). Wartości pozostałych miar dopasowania są dla tego modelu równe: GFI = 0,85, AGFI = 0,83, RMSEA = 0,05, RMR = 0,04. Współczynniki rzetelności alfa Cronbacha osiągają dla poszczególnych podskal następujące wartości: dostępność $\alpha = 0,79$; specyficzność $\alpha = 0,79$; wyodrębnienie $\alpha = 0,66$; spójność $\alpha = 0,86$; stabilność $\alpha = 0,63$; wartościowanie $\alpha = 0,74$.

Analiza interkorelacji między podskalami wskazuje, że są one ze sobą skorelowane dodatnio, w przeważającej mierze w umiarkowanym stopniu (wyjątkiem jest nieistotna korelacja podskal specyficzności i stabilności). Oznacza to, że należy je traktować jako współzależne dymensje wielowymiarowego konstruktowi³. Wewnętrzne związki między poszczególnymi aspektami struktury

³ Należy podkreślić, że próba wyróżnienia różnej liczby skupień (metodą k -średnich oraz metodą dwustopniowego grupowania) w grupie badanej prowadzi do stwierdzenia różnic zarówno w nasileniu poszczególnych aspektów struktury tożsamości, jak również we wzajemnej konfiguracji wyników uzyskanych w poszczególnych skalach.

tożsamości znajdują potwierdzenie w literaturze przedmiotu (np. Fromkin, 1972, za: Jarymowicz i Szustrowa, 1980; Jarymowicz i Szustrowa 1980; Higgins, 1987; Buss 1980, za: Braun, 1988; Campbell i in., 1996; Brzezińska, 2000; Radoszewska, 2000; Vignoles i in., 2000; Schwartz, Zamboanga, Weisskirch i Rodriguez, 2009).

3.3. Status tożsamości

Najczęściej wykorzystywanymi narzędziami pomiaru statusów tożsamości są: opracowany przez Marcję (1966) *Identity Status Interview* (ISI), będący częściowo ustrukturyzowanym i częściowo standaryzowanym wywiadem, oraz *Extended Objective Measure of Ego Identity Status* (EOM-EIS-2), kwestionariusz opracowany przez Benniona i Adamsa (1986, za: Adams, 1998)⁴. Obie metody mają zarówno zalety, jak i wady, na co wskazują m.in. Grotevant (1986), Craig-Bray i Adams (1986) czy van Hoof (1999). W przeprowadzonych badaniach została wykorzystana metoda Benniona i Adamsa (polska adaptacja: Palus, 2010).

EOM-EIS-2 składa się z 64 pytań ocenianych na 6-stopniowej skali Likerta od „zdecydowanie się zgadzam” do „zdecydowanie się nie zgadzam”. Pytania te odnoszą się do wyróżnionych przez Marcję statusów tożsamości w obszarze ideologicznym i interpersonalnym. Obszar ideologii nawiązuje do procesów eksploracji i podejmowania zobowiązań w zakresie pracy zawodowej, przekonań politycznych, religijnych oraz filozoficznej wizji świata. Obszar interpersonalny odwołuje się do procesów tożsamościowych względem ról płciowych, przyjaźni, rekreacji oraz związków romantycznych. Rzetelność podskal (oparta na współczynniku wewnętrznej zgodności) w większości badań waha się od $\alpha = 0,30$ do $\alpha = 0,91$ (ze średnią $\alpha = 0,66$). Rzetelność powtarzalności testu mieści się w przedziale od $r = 0,59$ do $r = 0,93$ (ze średnią $r = 0,76$) (Adams, 1998).

W badaniach właściwych polskiej wersji *Kwestionariusza Statusów Tożsamości* współczynniki alfa Cronbacha osiągnęły następujące wartości: dla tożsamości osiągniętej: ideologicznej $\alpha = 0,58$ i interpersonalnej $\alpha = 0,51$; dla tożsamości moratoryjnej: ideologicznej $\alpha = 0,61$ i interpersonalnej $\alpha = 0,62$; dla tożsamości przejętej: ideologicznej $\alpha = 0,76$ i interpersonalnej $\alpha = 0,81$ oraz dla tożsamości rozproszonej: ideologicznej $\alpha = 0,53$ i interpersonalnej $\alpha = 0,62$ (Palus, 2010). W prezentowanych badaniach wskaźniki rzetelności mieściły

---

⁴ Z teoretycznych i klinicznych obserwacji Eriksona (bezpośrednio lub w opracowaniu Marcji) wyrosły także inne, mniej lub bardziej popularne metody, np. *Ego Identity Process Questionnaire* (EIPQ; Balistreri, Busch-Rossnagel i Geisinger, 1995); *Erikson Psychosocial Stage Inventory* (EPSI; Rosenthal, Gurney i Moore, 1981, za: Schwartz i in., 2009); *Dimensions of Identity Development Scale* (DIDS; Luyckx i in., 2008); *Utrecht-Management of Identity Commitments Scale* (U-MICS; Crocetti, Rubini i Meeus, 2008).

się w przedziale od $\alpha = 0,44$ dla tożsamości osiągniętej interpersonalnej do $\alpha = 0,79$ dla tożsamości przejętej interpersonalnej.

Osiem wyróżnionych podskal EOM-EIS-2 może być wykorzystywanych w analizie statusów tożsamości w dwojaki sposób: jako miara zmiennych ciągłych, pozwalająca przypisać jednostce właściwy jej wynik w zakresie wszystkich podskal, oraz jako podstawa klasyfikacji osób, na podstawie punktów uzyskanych w zakresie 8 dymensji, do jednego z 4 statusów tożsamości w obszarze ideologicznym i interpersonalnym. Klasyfikacja oparta jest na trzech regułach: czystych statusów tożsamości, niskiego profilu i tranzycji (Adams, 1998).

3.4. Subiektywny dobrostan

Przytoczone w części teoretycznej dane wskazują na zasadność wykorzystania w badaniach takich wskaźników przystosowania i psychologicznego dobrostanu⁵, które miałyby charakter subiektywny i diagnozowały odczucia podmiotu lub dotyczyły ogólnego dobrostanu. Dlatego też w przeprowadzonych badaniach zostały wykorzystane narzędzia pomiaru subiektywnego dobrostanu, zarówno w jego aspekcie emocjonalnym (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS-X autorstwa Watsona i Clarka, 1994, polska adaptacja: Fajkowska i Marszał-Wiśniewska, 2009), jak i poznawczym (*Satisfaction With Life Scale*, SWLS autorstwa Dienera, Emmons, Larsena i Griffina, 1985, polska adaptacja: Juczyński, 2001).

Trójczynnikową strukturę subiektywnego dobrostanu, obejmującą dwa komponenty afektywne (pozytywny i negatywny afekt) oraz komponent poznawczy⁶, zaproponował Diener (1984, por. także Andrews i Whitney, 1976, za: Diener, 1984). Sam dobrostan definiowany jest tu szeroko – jako ocena własnego życia, obejmująca emocjonalne reakcje na zdarzenia, nastroje oraz poznawcze sądy dotyczące zadowolenia i spełnienia (np. Diener i Diener, 1995; Diener i in., 2003)⁷.

⁵ W literaturze psychologicznej na określenie dobrostanu używane są takie terminy, jak: *well-being*, *welfare*, *good life*, *happiness*, *subjective well-being*, *psychological well-being*, *authentic happiness*, *true happiness*, *utility*, *pleasure-pain balance*, *the greatest good*, *the ultimate motive*, *meaning of life*, *optimal functioning*, *health*. W niniejszej pracy używany jest termin subiektywny dobrostan lub poczucie dobrostanu.

⁶ W literaturze poświęconej problematyce subiektywnego dobrostanu dominuje pogląd, że trzy wymienione komponenty dobrostanu pozostają względnie od siebie niezależne (np. Diener, 1984; Diener, 2009). Jednocześnie podkreśla się, że kontekst społeczno-kulturowy może wpływać modyfikująco na związek między nimi (por. Suh i in., 1998; Schimmack, Oishi i Diener, 2002).

⁷ Kategoria dobrostanu cieszy się obecnie dużą popularnością, co wydaje się w znacznej mierze pochodną rozwoju psychologii pozytywnej. Stanowi zarazem obszar wielu kontrowersji, które dotyczą tak ważnych kwestii, jak: zawartość pojęcia dobrostanu, struktura dobrostanu, rzetelność metod pomiaru dobrostanu, a także jego źródeł i konsekwencji. Nie włączając się

Positive and Negative Affect Schedule – Expanded Form (PANAS-X). Bogata literatura psychologiczna poświęcona uczuciom, emocjom i nastrojom wskazuje na dwa czynniki, określane zwykle mianem pozytywnego afektu (PA) i negatywnego afektu (NA), stanowiące dominujące dymensje emocjonalnego doświadczenia ludzi. Czynniki te ujawniają się konsekwentnie zarówno w badaniach intraindywidualnych, jak i interindywidualnych, niezależnie od kontekstu społeczno-kulturowego czy czasowo-przestrzennego (por. Watson i Clark, 1994). Watson, Clark i Tellegen (1988) dokonali przeglądu najpopularniejszych skal przeznaczonych do pomiaru obu czynników, stwierdzając liczne niedostatki w ich trafności i rzetelności (por. Brzozowski, 1995). Wobec niedoskonałości istniejących narzędzi skonstruowali własne (trafne i rzetelne oraz proste i łatwe w użyciu) skale PA i NA.

Dymensje negatywnego i pozytywnego afektu, jak podkreślają Watson i Clark (1994), nie tylko pozwalają wyjaśnić większość wariacji stanów czy nastrojów różniących się znakiem, ale także umożliwiają identyfikację bardziej specyficznych stanów emocjonalnych. W zaproponowanym przez Watsona i Tellegen (1985) hierarchicznym modelu pozytywny afekt i negatywny afekt stanowią nadrzędne czynniki odzwierciedlające walencję, natomiast niższy poziom zajmują składające się na nie stany uczuciowe, zróżnicowane ze względu na swą zawartość. Nadrzędne skale pozytywnego (PA) i negatywnego afektu (NA) obejmują po 10 pozycji każda. Zadaniem osoby badanej jest zaznaczenie wybranej odpowiedzi (do jakiego stopnia czuje się w taki sposób) na 5-stopniowej skali od „bardzo słabo” do „bardzo silnie”. Rzetelność skal (oparta na współczynniku wewnętrznej zgodności) waha się od $\alpha = 0,83$ do $\alpha = 0,90$ dla skali PA oraz od $\alpha = 0,85$ do $\alpha = 0,90$ dla skali NA, niezależnie od instrukcji czasowych oraz grupy badanej. Rzetelność powtarzalności testu mieści się w przedziale od $r = 0,43$ do $r = 0,70$ dla PA oraz od $r = 0,41$ do $r = 0,71$ dla NA. Korelacje między obiema skalami są niskie i osiągają wartości z przedziału od $r = -0,05$ do $r = -0,35$ (Watson i Clark, 1994). Właściwości psychometryczne polskiej wersji PANAS-X są zbliżone do wartości wersji oryginalnej: wskaźniki rzetelności i stałości wynoszą $\alpha = 0,86$ i $r = 0,53$ dla skali PA oraz $\alpha = 0,90$ i $r = 0,62$ dla skali NA, zaś współczynnik korelacji między skalami osiąga wartość $r = 0,004$ (Fajkowska i Marszał-Wiśniewska, 2009). W prezentowanych badaniach wskaźnik rzetelności wyniósł $\alpha = 0,77$ dla skali PA oraz $\alpha = 0,90$ dla skali NA.

Satisfaction With Life Scale (SWLS). Satysfakcja z życia jest odzwierciedleniem poznawczego, związanego z przekonaniami, komponentu subiektywnego

---

w dyskusje teoretyków i badaczy przedmiotu (szerzej na ten temat np. Haybron, 2008; Czapieński, 2008a; Diener, 2009), należy podkreślić, że przyjęta na użytek niniejszych badań definicja i operacjonalizacja dobrostanu opiera się w całości na ujęciu spopularyzowanym przez Dienera (np. 1984) oraz rozstrzygnięciach dokonanych w ramach tego podejścia.

dobrostanu. Odnosi się ona do ogólnej oceny jakości życia, opartej na kryteriach subiektywnych, ustanowionych przez jednostkę na własny użytek (Diener i in., 1985). SWLS autorstwa Dienera i współpracowników (1985, polska adaptacja: Juczyński, 2001) powstała jako wyraz niezadowolonia⁸ z istniejących narzędzi do pomiaru jakości życia. Skala ta zawiera 5 stwierdzeń określających ogólny wskaźnik poczucia zadowolenia ze swego dotychczasowego życia. Badany oznacza na 7-stopniowej skali, rozciągającej się od „zupełnie nie zgadzam się” do „całkowicie zgadzam się”, odpowiadającą jego opinii wartość. Skala jest przeznaczona do badania osób dorosłych, zarówno zdrowych, jak i chorych. Rzetelność skali (oparta na współczynniku wewnętrznej zgodności) wynosi $\alpha = 0,87$, zaś rzetelność powtarzalności testu osiąga wartość $r = 0,82$ (Diener i in., 1985). Wskaźnik rzetelności dla polskiej wersji skali wynosi $\alpha = 0,81$, natomiast wskaźnik stałości osiąga wartość $r = 0,86$ (Juczyński, 2001). W prezentowanych badaniach wskaźnik rzetelności skali wyniósł $\alpha = 0,76$.

4. Dobór i charakterystyka badanej grupy

4.1. Zasady doboru badanej grupy

W badaniach zastosowano procedurę doboru celowego według kryterium wieku oraz stopnia wykształcenia. Do udziału w badaniach zostały zaproszone kobiety i mężczyźni w pierwszej dekadzie okresu wczesnej dorosłości, czyli w przedziale wiekowym 18-28 lat (por. Brzezińska, 2000, 2005a; Bee, 2004), pozyskani spośród studentów różnych kierunków uniwersyteckich. Wybór populacji studentów był podyktowany wymogami organizacji badań oraz refleksją teoretyczną nad relacją między wiekiem a sposobem doświadczania siebie. Można bowiem przyjąć, iż na tym etapie rozwoju dochodzi do względnego ustabilizowania sposobu przeżywania siebie i poczucia własnej tożsamości, które podlegały gwałtownym przemianom w okresie adolescencji (np. Brzezińska, 2000). Badania były prowadzone w trybie zespołowym, z zapewnieniem anonimowości i poufności danych. Osoby badane zostały poinformowane o celu badania, a warunkiem przeprowadzenia badania było uzyskanie zgody osoby badanej. Wszystkie osoby badane otrzymały identyczne instrukcje i wypełniały kolejno *Skalę Konstruktywów Ja*, *Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości*, *Kwestionariusz Statusów Tożsamości*, *Skalę Pozytywnego i Negatywnego Afektu* oraz *Skalę Satysfakcji z Życia*.

---

⁸ Niedostatki istniejących skal, zdaniem Dienera i współpracowników (1985), wiążą się przede wszystkim z oparciem ich na pojedynczym wskaźniku (jednej pozycji testowej), przeznaczeniem głównie dla populacji geriatrycznej oraz wymieszaniem komponentu poznawczego z afektywnym.

4.2. Opis badanej grupy

Grupa badana liczyła 226 osób (55,8% kobiet i 44,2% mężczyzn). Wynik testu $\chi^2(1) = 2,99$; $p > 0,05$ pozwala uznać równość proporcji płci w przebadanej grupie. Średnia wieku osób badanych wynosi $M = 21,01$ lat, przy odchyleniu standardowym $SD = 2,30$ wskazującym na niezbyt duże rozproszenie wyników. Wartość mediany $Me = 20$ lat pokazuje, że co najmniej połowa badanych jest poniżej 20. roku życia. Skośność wynosi $Sk = 1,11$ ($SES = 0,16$) i sugeruje, że mamy do czynienia z rozkładem skośnym prawostronnie, zaś wartość kurtozy wynosząca $Ku = 0,37$ ($SEK = 0,32$) świadczy o braku kurtyczności rozkładu. Analiza testem zgodności Kołmogorowa-Smirnowa wskazuje, że rozkład odchyła się istotnie od normalnego ($Z = 3,55$; $p < 0,001$).

W grupie kobiet średnia wieku ($M = 20,34$; $SD = 1,58$) okazała się niższa niż w grupie mężczyzn ($M = 21,85$; $SD = 2,75$). Analiza testem rangowym U Manna-Whitneya wykazała, że różnice między grupami są istotne statystycznie $U = 4568,50$; $p < 0,001$. Rangowy współczynnik korelacji dwuseryjnej Glassa⁹ $r_g = -0,27$ każe uznać związek między płcią a wiekiem w badanej grupie za zbliżony do przeciętnego.

5. Model statystyczny badania

Dane uzyskane w badaniach zostały poddane analizie w celu weryfikacji przedstawionego modelu teoretycznego i wysuniętych hipotez. Wszystkie właściwości uwzględnione w postulowanym schemacie zmiennych mają status zmiennych ilościowych (wyjątek stanowi płeć, traktowana jako zmienna uboczna), choć warto zauważyć możliwości klasyfikacyjnego ujęcia statusu tożsamości oraz konstruktów Ja. W badaniu zastosowanie znalazły najbardziej powszechne procedury statystyczne, dostosowane do treści hipotez, liczby analizowanych zmiennych i grup, liczebności próby oraz poziomu pomiaru. Za właściwy dla testowania wszystkich hipotez uznano poziom istotności $p = 0,05$ ¹⁰.

Porównując dane ilościowe charakteryzujące się rozkładem nieodbiegającym od rozkładu normalnego (test Kołmogorowa-Smirnowa), zastosowano testy parametryczne: r Pearsona, test t -Studenta oraz analizę wariancji i test porównań wielokrotnych (Bonferroni lub Dunnett). Pozostałe dane analizowano przy użyciu testu zgodności chi-kwadrat, testu rangowego U Manna-

⁹ Interpretacja współczynnika r_g Glassa jest analogiczna do interpretacji współczynnika korelacji liniowej r Pearsona (King i Minium, 2009; por. Cohen, 1992).

¹⁰ W wyjątkowych przypadkach (małych liczebnościach analizowanych grup) przy $p < 0,10$ będzie mowa o zależnościach marginalnie istotnych (występujących na poziomie trendu).

-Whitneya oraz testu H Kruskala-Wallisa. W celu weryfikacji hipotez dotyczących predykcji poczucia dobrostanu na podstawie zmiennych tożsamościowych wykorzystano model regresji wielokrotnej w odmianie jedno-wielozmiennej. Przeprowadzono także procedurę klasyfikacji metodą dwustopniowego grupowania. Dla zweryfikowania hipotezy o mediującym udziale konstruktu Ja między właściwościami struktury tożsamości a poczuciem dobrostanu zastosowano test Sobela. Swoistym podsumowaniem rozważań dotyczących mediującej roli konstruktu Ja jest analiza ścieżek, pozwalająca na przyczynową analizę relację między zmiennymi.

ROZDZIAŁ V

PREZENTACJA NAJWAŻNIEJSZYCH WYNIKÓW BADAŃ

Wprowadzenie

Dane uzyskane w badaniach zostały poddane analizie statystycznej z zastosowaniem pakietu statystycznego SPSS for Windows 18.0 oraz LISREL 8.8 for Windows. Strukturę rozdziału oparto na sformułowanych problemach oraz hipotezach badawczych przedstawionych w poprzednim rozdziale. W pierwszej kolejności dokonano podstawowego opisu statystycznego zmiennych uwzględnionych w schemacie zależności. Następnie zaprezentowano wyniki dotyczące zależności: a) między właściwościami tożsamości a poczuciem dobrostanu i w dalszej kolejności b) między właściwościami tożsamości, typem konstruktów Ja a poczuciem dobrostanu.

1. Statystyki opisowe i różnice płciowe

Pierwszym krokiem w eksploracji danych było dokonanie statystycznego opisu poszczególnych zmiennych, bazującego na danych uzyskanych w badanej próbie.

1.1. Analiza opisowa zmiennych niezależnych

W zakresie konstruktów Ja ogólny poziom grupy badanej należy uznać za wyższy od przeciętnego. Wartość średniej arytmetycznej dla Ja niezależnego wynosi $M = 43,85$ ($SD = 6,72$), zaś dla Ja współzależnego $M = 41,10$ ($SD = 6,61$). Analizy testem zgodności Kołmogorowa-Smirnowa wskazują, że rozkłady obu zmiennych nie odchylają się istotnie od rozkładu normalnego.

Analizy testem *t*-Studenta wykazały, że różnice między kobietami i mężczyznami w zakresie konstruktów Ja nie są istotne statystycznie ($p > 0,05$)¹. Otrzymane wyniki są szczególnie ważne w świetle toczących się dyskusji na temat różnic płciowych w zakresie konstruktów Ja. Dominującym w literaturze jest bowiem pogląd, iż Ja niezależne jest charakterystyczne dla mężczyzn, zaś Ja współzależne – dla kobiet (np. Cross, Madson, 1997a; Madson, Trafimow, 2001; Chen, Welland, 2002; Głuchowska, 2007)². Otrzymane rezultaty, nieoczekiwane w kontekście wcześniejszych ustaleń teoretycznych i empirycznych³, można wiązać z obserwowanymi w ostatnich latach zmianami społeczno-kulturowymi oraz towarzyszącym im rozpadem stereotypów związanych z płcią. Taką sugestię czynią także Guo, Schwartz i McCabe (2008), podkreślając, że płciowe zróżnicowanie w obrębie konstruktów Ja należy uznać za charakterystyczne dla minionych generacji, a wzrastający egalitaryzm w środowiskach edukacyjnych i społecznych powinien skutkować osłabieniem lub nawet odwróceniem kierunku wcześniej obserwowanych różnic.

Niezależność obu typów konstruktów Ja oraz ich współistnienie u każdej jednostki pozwalają dyskutować różne konfiguracje konstruktów Ja⁴. Analiza

¹ Sprawdzono też, czy proporcje poszczególnych typów konstruktów Ja w grupach wyróżnionych z uwagi na płeć są równe. Wyniki testu chi-kwadrat ($p > 0,05$) pozwalają uznać, że kobiety i mężczyźni nie różnią się w zakresie typów konstruktów Ja.

² Nieco odmiennie stanowisko prezentują Baumeister i Sommer (1997), wskazując, że niezależność lub współzależność Ja charakteryzuje tak mężczyzn, jak i kobiety, ale dotyczy odmiennych kategorii społecznych. Kobiety rozwijają samowiedzę powiązaną ze schematem *My*, ale odrębną od reprezentacji *Innych*, mężczyźni zaś ujawniają przeciwny wzorec (por. Głuchowska, 2007).

³ Ważne w tym kontekście są przywoływane przez Guo i in. (2008) wyniki badań Ryckmana i Houston (2003) wskazujące na brak różnic płciowych w takich przejawach niezależności, jak: orientacja hedonistyczna, dążenie do siły, samosterowność czy motywacja osiągnięć. Brak różnic płciowych w nasileniu niezależnego i współzależnego konstruktów Ja stwierdzili w swoich badaniach także Liu i Goto (2007) czy Lun, Kesebir i Oishi (2008; por. też międzynarodowe badania Watkinsa, 2000, 2003).

⁴ Opierając się na koncepcji procesów akulturacji, Singelis (1994, 1999) określa typologię wzorców konstruktów Ja w następujący sposób: a) dobrze rozwinięty konstrukt Ja niezależnego i dobrze rozwinięty konstrukt Ja współzależnego (zrównoważony; typ biculturalny); b) dobrze rozwinięty konstrukt Ja niezależnego i słabo rozwinięty konstrukt Ja współzależnego (dominacja Ja niezależnego; typ zachodni); c) dobrze rozwinięty konstrukt Ja współzależnego i słabo rozwinięty konstrukt Ja niezależnego (dominacja Ja współzależnego; typ tradycyjny); d) słabo rozwinięty konstrukt Ja niezależnego i słabo rozwinięty konstrukt Ja współzależnego (typ wyalienowany). Singelis nie wskazał sposobu określania przynależności osoby do danej kategorii, a w literaturze przedmiotu brak w tym względzie konsekwencji (por. Sedikides, Gaertner i Toguchi, 2003; Hardin, Varghese, Tran i Carlson, 2006; Hannover, Birkner i Pöhlmann, 2006). W przyjętej na użytek pracy klasyfikacji na przynależność do poszczególnych typów wskazywał stopień nasilenia każdego z konstruktów Ja, wyznaczony zgodnie z kryterium błędu prawdopodobnego ($PE = 0,6745 \times SD$). Przyjęcie powyższego kryterium statystycznego pozostawia osoby o typie niezróżnicowanym, tj. takie, które uzyskały wyniki zbliżone do średniej $\{W = [(M - PE), (M + PE)]\}$ w obrębie jednego lub obu konstruktów Ja. Grupę tę wykluczono z analiz wykorzystujących klasyfikacyjne ujęcie konstruktów Ja.

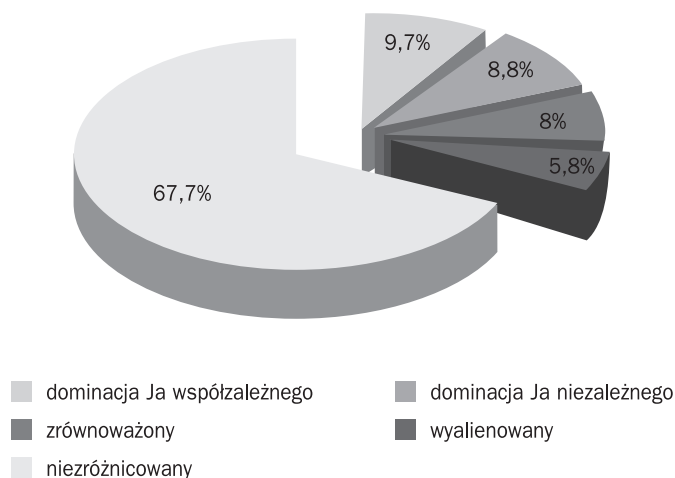
Tabela 10. Średnie i standardowe odchylenia zmiennych niezależnych

Zmienna	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni		t(224)	U test
	M	SD	M	SD	M	SD		
	Ja niezależne	43,85	6,72	43,70	6,29	44,04		
Ja współzależne	41,10	6,61	41,70	6,58	40,34	6,59	1,54	-
Dostępność	11,68	2,45	11,44	2,17	11,97	2,75	-	5087,50*
Specyficzność	13,06	3,52	12,38	3,16	13,90	3,77	-3,29***	-
Wyodrębnienie	10,76	3,14	10,27	3,13	11,37	3,05	-2,65**	-
Spójność	20,97	4,76	20,44	4,51	21,64	5,00	-1,89	-
Stabilność	5,08	1,91	5,17	1,92	4,97	1,89	-	5854,00
Wartościowanie	12,18	2,88	11,54	2,72	12,98	2,88	-3,85***	-
Osiągnięta Id	31,78	5,66	31,66	5,18	31,93	6,24	-0,35	-
Osiągnięta In	32,60	5,22	32,52	4,86	32,69	5,66	-0,23	-
Moratoryjna Id	25,23	6,54	26,61	5,68	23,48	7,15	3,66***	-
Moratoryjna In	28,05	6,53	28,89	6,12	26,98	6,89	2,21*	-
Przejęta Id	19,30	6,14	19,86	6,60	18,59	5,46	1,54	-
Przejęta In	15,60	5,96	15,94	5,90	15,17	5,78	-	5793,50
Rozproszona Id	26,08	6,38	26,68	6,01	25,32	6,53	1,62	-
Rozproszona In	22,41	5,62	22,10	5,30	22,81	5,77	-0,97	-

Oznaczenia: Id – ideologiczna; In – interpersonalna; *** istotność (dwustronna) na poziomie $p \leq 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

klasyfikacyjna wskazuje, że „czyste” typy konstruktów Ja charakteryzują łącznie 32,3% wszystkich osób badanych. Pozostałe 67,7% osób nie posiada wyraźnie określonego typu konstruktów Ja. W niniejszej pracy przedmiotem szczególnego zainteresowania są grupy o wyraźnej dominacji jednego z typów konstruktów Ja. Rys. 7 przedstawia częstość poszczególnych typów konstruktów Ja.

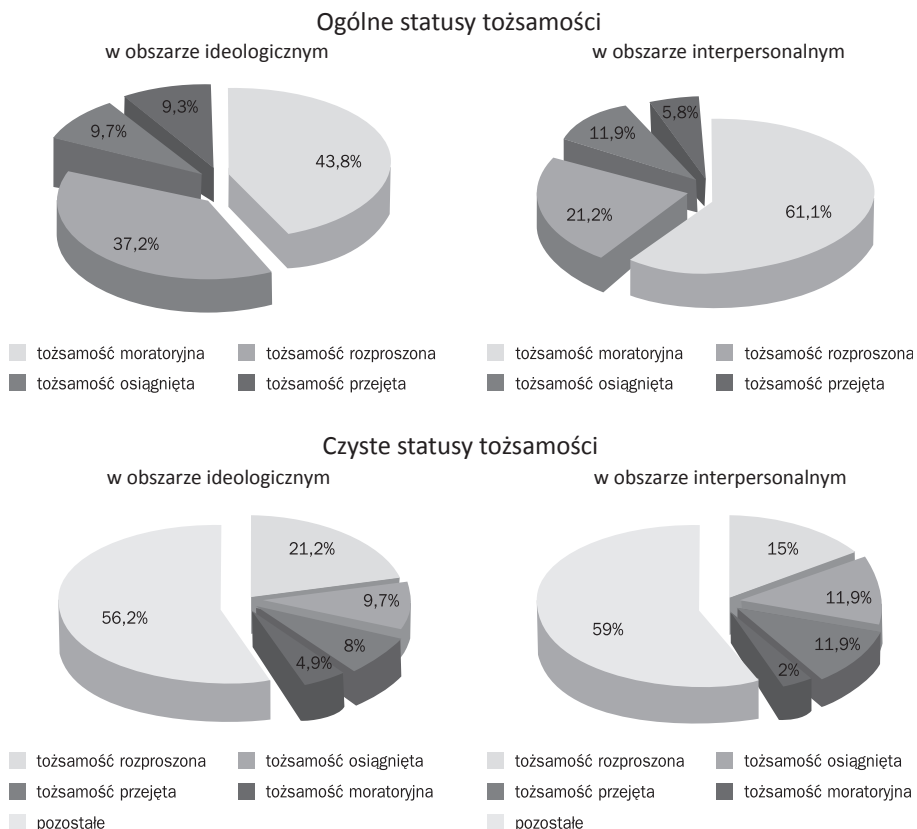
Rysunek 7. Procentowy rozkład typów konstruktów Ja w badanej grupie (N = 226)

Źródło: badania własne.

W zakresie właściwości struktury tożsamości ogólny poziom grupy badanej należy uznać za przeciętny (w stosunku do średniej teoretycznej) w odniesieniu do wyodrębnienia ($M = 10,76$; $SD = 3,14$) i stabilności ($M = 5,08$; $SD = 1,91$) oraz wyższy od przeciętnego w przypadku dostępności ($M = 11,68$; $SD = 2,45$), specyficzności ($M = 13,06$; $SD = 3,52$), spójności ($M = 20,97$; $SD = 4,76$) i wartościowania ($M = 12,18$; $SD = 2,88$). Analizy testem zgodności Kołmogorowa-Smirnowa wskazują, że rozkłady dostępności ($Z = 2,15$; $p < 0,001$), specyficzności ($Z = 1,36$; $p < 0,05$), spójności ($Z = 1,56$; $p < 0,05$) oraz stabilności ($Z = 1,80$; $p < 0,01$) odbiegają istotnie od normalnego. Analizy testem t-Studenta oraz testem rangowym U Manna-Whitneya wykazały, że mężczyźni osiągają wyższe niż kobiety wyniki w zakresie dostępności ($U = 5087,50$; $p < 0,05$; $g_r = -0,19$), specyficzności [$t = 3,29(224)$; $p < 0,001$; $d = 0,44$], wyodrębnienia [$t = 2,65(224)$; $p < 0,01$; $d = 0,35$] oraz wartościowania [$t = 3,85(224)$; $p < 0,001$; $d = 0,51$]. Wielkości efektu wskazują, że obserwowane różnice między średnimi dla grup wyróżnionych z uwagi na płeć mają zwykle ograniczony zakres.

W odniesieniu do statusów tożsamości ideologicznej ogólny poziom grupy badanej należy uznać za wyższy od przeciętnego w przypadku tożsamości osiągniętej ($M = 31,78$; $SD = 5,66$), przeciętny w odniesieniu do tożsamości

moratoryjnej ($M = 25,23$; $SD = 6,54$) i rozproszonej ($M = 26,08$; $SD = 6,58$) oraz niższy od przeciętnego dla tożsamości przejętej ($M = 19,30$; $SD = 6,14$). W obszarze interpersonalnym ogólny poziom grupy badanej należy uznać za wyższy od przeciętnego w przypadku tożsamości osiągniętej ($M = 32,60$; $SD = 5,22$), przeciętny w odniesieniu do tożsamości moratoryjnej ($M = 28,05$; $SD = 6,53$) oraz niższy od przeciętnego dla tożsamości przejętej ($M = 15,60$; $SD = 5,96$) i rozproszonej ($M = 22,41$; $SD = 5,62$). Analizy testem zgodności Kołmogorowa-Smirnowa wskazują, że rozkłady dla tożsamości moratoryjnej interpersonalnej ($Z = 1,43$; $p < 0,05$) oraz tożsamości przejętej interpersonalnej ($Z = 1,91$; $p < 0,001$) istotnie odchylają się od rozkładu normalnego. W grupie kobiet średnie dla tożsamości moratoryjnej, zarówno ideologicznej, jak i interpersonalnej, okazały się istotnie wyższe niż w grupie mężczyzn [odpowiednio: $t(224) = 3,66$; $p < 0,001$; $d = 0,49$ oraz $t(224) = 2,21$; $p < 0,005$; $d = 0,30$]. Wartość d Cohena wskazuje, że związki te mają średnią i słabą siłę.

Rysunek 8. Procentowy rozkład statusów tożsamości w badanej grupie (N = 226)

Źródło: badania własne.

Wyniki analiz klasyfikacyjnych statusów tożsamości, z wykorzystaniem ogólnego systemu kodowania (Adams, 1998), wskazują, że w obu obszarach dominują osoby o tożsamości moratoryjnej (43,8 i 61,1%) oraz rozproszonej (37,2 i 21,2%). Klasyfikacja szczegółowa⁵ pokazuje, że w obu dziedzinach zobowiązań najczęściej pojawiającą się kategorią jest profil niezróżnicowany, określany także jako profil niskiego moratorium (38,5 i 42,5%). Najmniej liczną grupę w obszarze ideologicznym stanowią osoby o czystej tożsamości moratoryjnej (4,9%), zaś w obszarze interpersonalnym – osoby o czystej tożsamości przejętej (2,2%). Rysunek 8 przedstawia częstość ogólnych oraz czystych statusów tożsamości na tle pozostałych kategorii.

1.2. Analiza opisowa zmiennych zależnych

W zakresie afektywnych komponentów poczucia dobrostanu poziom grupy badanej należy uznać za przeciętny w przypadku negatywnego efektu ($M = 26,28$; $SD = 8,02$) oraz wyższy od przeciętnego w przypadku afektu pozytywnego ($M = 35,50$; $SD = 5,26$). Analizy testem zgodności Kołmogorowa-Smirnowa wskazują, że rozkłady obu zmiennych nie odchylają się istotnie od rozkładu normalnego. W grupie kobiet średnia dla negatywnego afektu okazała się istotnie wyższa niż w grupie mężczyzn [$t(224) = 3,09$; $p < 0,01$; $d = 0,41$]. Wielkość efektu d Cohena wskazuje na umiarkowanej siły związek między zmiennymi.

Tabela 11. Średnie i odchylenia standardowe zmiennych zależnych

Zmienna	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni		$t(224)$
	M	SD	M	SD	M	SD	
Negatywny afekt	26,28	8,02	27,72	8,27	24,47	7,33	3,09**
Pozytywny afekt	35,50	5,26	35,10	5,30	36,01	5,20	-1,29
Satysfakcja z życia	21,44	5,27	21,18	5,00	21,76	5,61	-0,82

Oznaczenia: ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$.

Źródło: badania własne.

W zakresie satysfakcji z życia poziom grupy badanej należy uznać za wyższy od przeciętnego ($M = 21,24$; $SD = 5,27$). Analiza testem zgodności Kołmogorowa-Smirnowa wskazuje, że rozkład nie odchyła się istotnie od rozkładu normalnego. W zakresie satysfakcji z życia nie obserwuje się również istotnych różnic płciowych.

⁵ Klasyfikacja szczegółowa statusów tożsamości wykorzystuje trzy reguły oparte na porównaniu wyników surowych osoby względem punktów odjęcia (sumy wartości średniej oraz odchylenia standardowego danej podskali): regułę czystych statusów tożsamości, regułę niskiego profilu i regułę tranzycji. Jak wskazuje Adams (1998), osoby o statusach tranzycyjnych nie wykazują różnicowania w sposobie odpowiadania na pozycje testu i bywają pomijane w dalszych analizach. W klasyfikacji ogólnej statusów tożsamości osobom o profilu niezróżnicowanym oraz statusach tranzycyjnych zostaje przypisany najniższy z możliwych statusów tożsamości.

2. Analiza zależności między właściwościami tożsamości a subiektywnym dobrostanem

W odniesieniu do problemu badawczego dotyczącego zależności między właściwościami tożsamości a poczuciem dobrostanu jako pierwsze postawiono następujące pytanie:

Pytanie 1.1. Czy istnieje związek między właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem?

Na podstawie przedstawionej w rozdz. III pkt 2 analizy literatury założono, że wysokie poczucie dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności, stabilności oraz wartościowania treści tożsamości łączy się z doświadczaniem wysokiej satysfakcji z życia, wysokiego natężenia pozytywnego afektu oraz niskiego natężenia negatywnego afektu. Dla sprawdzenia, czy poziom właściwości struktury tożsamości w sposób istotny różnicuje nasilenie komponentów poczucia dobrostanu, zastosowano test istotności różnic *t*-Studenta. W skład porównywanych grup weszły osoby, które uzyskały skrajnie niskie oraz skrajnie wysokie wyniki w zakresie właściwości struktury tożsamości (wykorzystano kryterium błędu prawdopodobnego jako punkt odcięcia).

Jak wynika z danych zawartych w tab. 12, pozycja osoby w zakresie wszystkich wymiarów struktury tożsamości stanowi istotny czynnik różnicujący poziom subiektywnego dobrostanu. Osoby o niskim poziomie dostępności istotnie częściej doświadczają negatywnych stanów emocjonalnych [$t(88) = 6,30$; $p < 0,001$; $d = 1,34$], natomiast rzadziej pozytywnych stanów emocjonalnych [$t(157) = -5,54$; $p < 0,001$; $d = -0,88$] i charakteryzują się niższym poziomem satysfakcji z życia [$t(157) = -6,04$; $p < 0,001$; $d = -0,96$]. Osoby o niskim poziomie specyficzności charakteryzuje istotnie wyższe nasilenie negatywnego afektu [$t(150) = 3,27$; $p < 0,001$; $d = 0,53$], niższe zaś pozytywnego afektu [$t(150) = -8,04$; $p < 0,001$; $d = -1,31$] i niższy poziom doświadczanej satysfakcji z życia [$t(150) = -3,64$; $p < 0,001$; $d = -0,59$]. Osoby o niskich wskaźnikach wyodrębnienia uzyskują istotnie wyższe wyniki na skali negatywnego afektu [$t(145) = 4,42$; $p < 0,001$; $d = 0,73$]. Osoby o niskim poziomie spójności istotnie częściej doświadczają negatywnych stanów emocjonalnych [$t(137) = 6,12$; $p < 0,001$; $d = 1,05$], rzadziej natomiast pozytywnych stanów emocjonalnych [$t(137) = -4,62$; $p < 0,001$; $d = -0,79$] i charakteryzują się niższym poziomem satysfakcji z życia [$t(137) = -7,24$; $p < 0,001$; $d = -1,24$]. Osoby o niskim poziomie stabilności charakteryzuje istotnie wyższe nasilenie negatywnego afektu [$t(157) = 2,91$; $p < 0,01$; $d = 0,46$], niższe zaś pozytywnego afektu [$t(178) = -2,19$; $p < 0,05$; $d = -0,33$] i niższy poziom doświadczanej satysfakcji z życia [$t(178) = -2,91$; $p < 0,01$; $d = -0,44$]. Osoby o niskim poziomie wartościowania cechuje istotnie częstsze przeżywanie negatywnych stanów emocjonalnych

Tabela 12. Różnice w zakresie subiektywnego dobrostanu u osób o niskich i wysokich poziomach poszczególnych właściwości struktury tożsamości

Zmienna	Negatywny afekt			Pozytywny afekt			Satysfakcja z życia		
	M	SD	t (df)	M	SD	t (df)	M	SD	t (df)
Dostępność	niska (n = 60)	31,25	6,30(88)***	32,92	5,27	-5,54(157)***	18,35	5,36	-6,04(157)***
	wysoka (n = 99)	23,70	7,07	37,47	4,89		23,25	4,71	
Specyficzność	niska (n = 75)	28,17	8,07	32,79	4,54	-8,04(150)***	20,05	5,12	-3,64(150)***
	wysoka (n = 77)	23,91	8,00	38,75	4,61		23,29	5,81	
Wyodrębnienie	niskie (n = 78)	29,08	7,46	35,03	5,22	-1,43(145)	20,94	5,44	-1,04(145)
	wysokie (n = 69)	23,51	7,83	36,25	5,12		21,87	5,46	
Spójność	niska (n = 63)	31,24	8,30	33,57	5,33	-4,62(137)***	17,84	5,37	-7,24(137)***
	wysoka (n = 76)	23,26	7,06	37,63	5,01		23,99	4,64	
Stabilność	niska (n = 82)	28,68	8,84	34,56	5,32	-2,19(178)*	19,94	5,44	-2,91(178)**
	wysoka (n = 98)	25,12	7,31	36,24	4,97		22,22	5,08	
Wartościowanie	niskie (n = 62)	31,10	7,85	31,94	5,00	-7,94(135)***	18,37	4,98	-7,00(135)***
	wysokie (n = 75)	22,29	6,74	38,51	4,67		24,33	4,95	

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

Tabela 13. Analiza regresji dla właściwości struktury tożsamości i subiektywnego dobrostanu

Zmienna	Negatywny afekt			Pozytywny afekt			Satysfakcja z życia		
	r	β	t	r	β	t	r	β	t
Dostępność	-0,40***	-0,08	-0,89	0,36***	0,20	3,20**	0,37***	-0,08	-0,88
Specyficzność	-0,20**	0,10	1,40	0,48***	0,33	4,85***	0,31***	0,08	1,11
Wyodrębnienie	-0,30***	-0,12	1,96	0,13*	-0,06	-1,08	0,09	-0,13	-2,12*
Spójność	-0,44***	-0,24	-3,52***	0,33***	-0,06	-0,66	0,48***	0,30	4,52***
Stabilność	-0,22***	-0,06	-0,89	0,13 ^a	-0,03	-0,52	0,23***	0,05	0,77
Wartościowanie	-0,50***	-0,36	-5,31***	0,48***	0,20	2,68**	0,51***	0,38	5,60***
R ²	0,29			0,33			0,33		
F (df)	44,82 (2, 223)***			35,57 (3, 222)**			36,04 (3, 222)***		

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p \leq 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$; ^a istotność (dwustronna) na poziomie $p \leq 0,06$.

Źródło: badania własne.

[$t(135) = 7,06$; $p < 0,001$; $d = 1,22$], rzadsze zaś pozytywnych stanów emocjonalnych [$t(135) = -7,94$; $p < 0,001$; $d = -1,37$] i niższe nasilenie doświadczanej satysfakcji z życia [$t(135) = -7,00$; $p < 0,001$; $d = -1,20$]. Wartości d Cohena wskazują, że związek między właściwościami struktury tożsamości a komponentami poczucia dobrostanu jest najśłabszy w przypadku wpływu stabilności na pozytywny afekt, średni zaś w przypadku wpływu stabilności i specyficzności na negatywny afekt i satysfakcję z życia oraz wyodrębnienia na negatywny afekt. Pozostałe związki mają silny charakter, przy czym szczególną uwagę zwraca bardzo silny wpływ spójności na satysfakcję z życia, specyficzności na pozytywny afekt, dostępności na negatywny afekt oraz wartościowania na wszystkie komponenty subiektywnego dobrostanu.

W celu oszacowania możliwości predykcji poczucia dobrostanu na podstawie wyróżnionych aspektów struktury tożsamości przeprowadzono analizę regresji liniowej (metodą krokową)⁶. Wyniki przeprowadzonych analiz statystycznych przedstawia tab. 13. Jak wynika z zawartych w niej danych, dwa aspekty struktury tożsamości są najlepszymi predyktorami negatywnego afektu: wartościowanie ($\beta = -0,36$; $t = -5,31$; $p < 0,001$) oraz spójność treści tożsamości ($\beta = -0,24$; $t = -3,52$; $p < 0,001$). Podsumowanie analizy dla całego modelu pozwala stwierdzić, iż uwzględnione wymiary struktury tożsamości wyjaśniają łącznie 28% wariacji negatywnego afektu [skorygowane $R^2 = 0,28$; $F(2, 223) = 44,82$; $p < 0,001$; $f^2 = 0,41$]. Wielkość efektu f^2 Cohena⁷ wskazuje na silny związek między zmiennymi. Interpretując uzyskane wartości współczynników, można stwierdzić, że im niższy poziom wartościowania i spójności treści tożsamościowych, tym większe natężenie negatywnego afektu.

Model złożony, obejmujący trzy wymiary struktury tożsamości, najlepiej pozwala przewidywać poziom pozytywnego afektu. Uwzględnione predyktory wyjaśniają łącznie 32% (skorygowane $R^2 = 0,32$; $f^2 = 0,49$) wariacji analizowanej zmiennej ($F(3, 222) = 35,57$; $p < 0,001$). Wartość f^2 Cohena pozwala uznać, że związek między zmiennymi jest silny. Istotnymi predyktorami pozytywnego afektu okazały się: specyficzność ($\beta = 0,33$; $t = 4,85$; $p < 0,001$), wartościowanie ($\beta = 0,20$; $t = 2,68$; $p < 0,01$) i dostępność treści tożsamości ($\beta = 0,20$; $t = 3,20$; $p < 0,01$). Na podstawie uzyskanych wartości współczynników można uznać, że im wyższe poziomy specyficzności, wartościowania oraz dostępności charakteryzują osobę, tym wyższy wynik uzyskuje ona na skali pozytywnego afektu.

⁶ Gaul i Machowski (2004) podkreślają, że metoda krokowa w analizie regresji zabezpiecza przed wpływem kolejności wprowadzania zmiennych do modelu na ich hierarchizację istotnościową.

⁷ Interpretacja wartości liczbowych współczynnika wskazuje, że wartości $f^2 = 0,02$ świadczą o małym efekcie, wartości $f^2 = 0,15$ o efekcie średnim, zaś wartości $f^2 = 0,35$ o efekcie dużym (Cohen, 1992).

Wyniki analizy regresji dla satysfakcji z życia wskazują, że trzy aspekty struktury tożsamości są istotnymi jej predyktorami: wartościowanie ($\beta = 0,38$; $t = 5,60$; $p < 0,001$), spójność ($\beta = 0,30$; $t = 4,52$; $p < 0,001$) oraz wyodrębnienie treści tożsamości ($\beta = -0,13$; $t = -2,12$; $p < 0,05$). Podsumowanie analizy dla całego modelu pozwala uznać, iż uwzględnione predyktory wyjaśniają łącznie 32% wariacji satysfakcji z życia (skorygowane $R^2 = 0,32$; $F(3, 222) = 36,04$; $p < 0,001$; $f^2 = 0,49$). Wielkość efektu wskazuje na silny związek między zmiennymi. Interpretacja uzyskanych wartości współczynników prowadzi do wniosku, że im wyższy poziom wartościowania oraz spójności treści tożsamości i im niższym poziom ich wyodrębnienia, tym wyższy poziom doświadczanej satysfakcji z życia.

Następnie sprawdzono, czy poszczególnym konfiguracjom struktury tożsamości towarzyszą różne nasilenia komponentów poczucia dobrostanu. W wyniku zastosowania procedury analizy skupień metodą dwustopniowego grupowania otrzymano cztery grupy obiektów (skupienia). Różnice między skupieniami dla wszystkich zmiennych wprowadzonych do analizy okazały się istotne statystycznie (jednoczynnikowa analiza wariacji lub test porządku rang). Wielkości efektu⁸ wskazują, że związek przynależności do skupienia z poszczególnymi aspektami struktury tożsamości jest wyraźny (eta-kwadrat od $\eta^2 = 0,38$ do $\eta^2 = 0,65$; epsilon-kwadrat $E_r^2 = 0,64$ i $E_r^2 = 0,19$). Szczegółowe dane prezentuje tab. 14.

W badanej próbie charakterystyczne były cztery różne profile właściwości struktury tożsamości, które można nazwać umownie:

- struktura skonsolidowana,
- struktura konserwująca,
- struktura kompensacyjna/obronna,
- struktura rozproszona (por. rys. 9).

Najliczniejszym ze skupień jest skupienie 2, w jego obrębie znalazło się 105 osób (ok. 46,5%). Charakterystyczne dla osób tworzących skupienie są wyniki zbliżone do średniej ogólnej na wszystkich wymiarach tożsamości i przeciętne na tle pozostałych skupień. Wyjątek stanowi poziom stabilności treści, równie wysoki jak w skupieniu 1. Osoby tworzące skupienie pozostają w kontakcie z samymi sobą, doświadczając poczucia wewnętrznej treści. Przeciętne wskaźniki specyficzności i wyodrębnienia wskazują, że są to osoby równoważące dążenia do dyferencjacji oraz integracji z innymi. Za właściwe dla nich należy także uznać poczucie wewnętrznej spójności, związane ze zdolnością do określenia własnej tożsamości na niezbędnym poziomie. Wysoki stopień

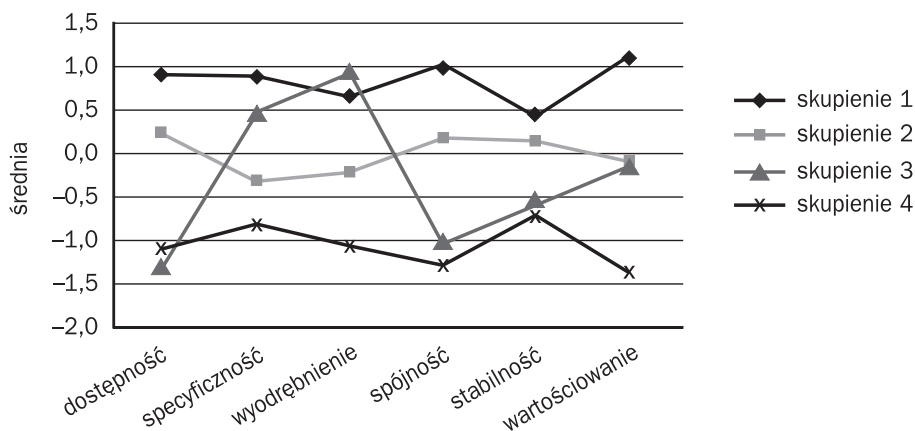
⁸ Cohen (1988) zaleca, by wartości eta-kwadrat interpretować w następujący sposób: 0,01 – efekt mały; 0,06 – efekt przeciętny; 0,14 – efekt duży (za: King i Minium, 2009). Epsilon-kwadrat przyjmuje wartości z przedziału od 0 do 1, gdzie 0 oznacza brak związku pomiędzy zmiennymi. Jego interpretacja jest analogiczna do eta-kwadrat (King i Minium, 2009).

Tabela 14. Klasyfikacja metodą dwustopniowego grupowania: charakterystyka oraz porównanie skupień pod względem właściwości struktury tożsamości – jednoczynnikowa analiza wariancji (lub alternatywnie test porządku rang) uzupełniona testami post-hoc

Zmienna	Skupienie 1		Skupienie 2		Skupienie 3		Skupienie 4		ANOVA	H test (3)
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD		
Dostępność	13,85 ^a	1,11	12,22 ^b	1,26	8,54 ^c	2,74	8,97 ^c	1,52	–	144,23***
Specyficzność	16,11 ^a	2,60	11,92 ^b	2,92	14,65 ^a	3,03	10,14 ^c	2,52	44,59***	–
Wyodrębnienie	12,78 ^a	2,26	10,00 ^b	2,46	13,57 ^a	2,91	7,43 ^c	2,20	51,07***	–
Spójność	25,55 ^a	2,29	21,80 ^b	2,53	16,11 ^c	4,21	14,80 ^c	3,28	134,37***	–
Stabilność	5,90 ^a	1,93	5,39 ^a	1,69	4,00 ^b	1,76	3,69 ^b	1,47	–	42,69***
Wartościowanie	15,28 ^a	1,54	11,93 ^b	1,86	11,71 ^b	2,12	8,14 ^c	1,77	116,67***	–

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; różne litery w każdym wierszu oznaczają różnicę średnich na poziomie $p < 0,05$ lub mniejszym.

Źródło: badania własne.

Rysunek 9. Konfiguracje właściwości struktury tożsamości

Źródło: badania własne.

stabilności treści wyróżnia analizowane skupienie i wskazuje, że są to osoby o wyraźnym poczuciu ciągłości w czasie i stabilnym sposobie funkcjonowania. Charakterystyczny dla nich jest średni poziom poczucia własnej wartości oraz równie częste odczuwanie wobec siebie emocji negatywnych, jak i pozytywnych. Szczególne znaczenie, jakie przypada w omawianym skupieniu stabilności treści, pozwala omawiany typ struktury tożsamości określić jako strukturę konserwującą (zachowawczą).

Drugą pod względem liczebności grupę, obejmującą ok. 25,7% (58 osób) wszystkich badanych, stanowiły osoby, które cechowały wysokie poziomy na wszystkich wymiarach struktury tożsamości (skupienie 1). Odpowiednie średnie ich wskaźniki były tu wyższe zarówno od średnich dla całej grupy badanej, jak i w odniesieniu do pozostałych skupień (wyjątek stanowi poziom wyodrębnienia treści, niższy niż w skupieniu 3, przy czym różnica ta nie była istotna statystycznie). Wysoki stopień dostępności, spójności oraz wartościowania treści jest tym, co najwyraźniej wyróżnia analizowane skupienie od pozostałych. Ten typ struktury tożsamości można uznać za strukturę skonsolidowaną. Osoby tworzące skupienie mają subiektywne poczucie wewnętrznej treści i nie sprawia im trudności wyrażanie własnych przeżyć, myśli czy preferencji. Są to jednocześnie osoby o silnym poczuciu odrębności i indywidualności, przekonane o własnej specyficzności i wyjątkowości. Charakterystyczne dla tego profilu jest również silne poczucie spójności oraz zdolność pełnego określenia własnej tożsamości. Jednostki te cechuje poczucie ciągłości w czasie i stabilny sposób funkcjonowania, związany najpewniej z posiadaniem stałego systemu norm i wartości. Poczucie własnej wartości jest u tych osób wysokie, czemu

towarzyszy zadowolenie z siebie i odczuwanie pozytywnych emocji w stosunku do siebie.

Skupienie 4 tworzyło 35 osób (ok. 15,5%). Na tle całej grupy badanych za charakterystyczne dla nich należy uznać niskie wskaźniki na wszystkich wymiarach, co sugeruje strukturę rozproszonej tożsamości. Wskaźniki aspektów strukturalnych są tu niższe od średnich dla całej grupy badanej, zaś na tle pozostałych skupień wyróżniają się istotnie niższe wyniki w zakresie specyficzności, wyodrębnienia oraz wartościowania treści. Osoby te mają trudności w uruchamianiu i wyrażaniu treści własnych przeżyć psychicznych. Ich udziałem staje się poczucie obcości, pustki wewnętrznej i braku kontaktu z samym sobą. Specyficzna dla osób w tym skupieniu wydaje się atrakcyjność podobieństwa z innymi i skłonność do jego akcentowania. Osoby te doświadczają problemów z ustanowieniem własnych granic, prawdopodobnie pozostają zależne od osób znaczących. Można się tu spodziewać wysokich poziomów zróżnicowania (niezależności) poszczególnych elementów tożsamości, włącznie z jej fragmentacją. Towarzyszy temu niskie poczucie stabilności, przypuszczalnie niechęć do zmian i nowości oraz sposób działania w dużym stopniu zależny od wpływu sytuacji i wymagań otoczenia. Charakterystyczne dla osób tworzących to skupienie jest poczucie niższości i odczuwanie wobec siebie wielu negatywnych emocji.

Ostatnie ze skupień – skupienie 3 – obejmuje 28 osób (ok. 12,4%). Tym, co je odróżnia od pozostałych, są niskie (zarówno w odniesieniu do średniej ogólnej, jak i względem pozostałych skupień) wskaźniki dostępności, spójności oraz stabilności treści, przy wysokich poziomach ich specyficzności i wyodrębnienia. Towarzyszy im przeciętny poziom wartościowania treści. Osoby tworzące to skupienie mają trudności w uruchamianiu i wyrażaniu treści własnych przeżyć psychicznych. Ograniczeniom w efektywnym określeniu własnej tożsamości towarzyszy poczucie niejednoznaczności i wewnętrznej sprzeczności. Można sądzić, że są to osoby doświadczające trudności w integrowaniu treści doświadczania siebie, którym brakuje poczucia ciągłości w czasie. Jednocześnie osoby te mają bardzo silne poczucie odrębności i indywidualności, przypuszczalnie wysoko cenią własną autonomię oraz wyrażają opór wobec uniformizacji. Podkreślanie unikalności i odrębności wydaje się tu mieć charakter kompensacyjny i wyraża próby samookreślenia przez negację czy różnicę w stosunku do społecznego tła. Mielibyśmy tu zatem do czynienia ze strukturą obronną (kompensacyjną).

Wyodrębnione skupienia różnią się między sobą istotnie nasileniem komponentów poczucia dobrostanu: negatywnego afektu [$F(3, 222) = 22,40$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,23$; $f = 0,55$], pozytywnego afektu [$F(3, 222) = 16,03$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,18$; $f = 0,47$] oraz satysfakcji z życia [$F(3, 222) = 22,95$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,24$; $f = 0,56$]. Wartości eta-kwadrat informują, że podział grupy badanej na skupienia o zróżnicowanych profilach struktury tożsamości wyjaśnia 23% różni-

cowania negatywnego afektu, 18% zróżnicowania pozytywnego afektu i 24% wariacji satysfakcji z życia. Związek przynależności do danego skupienia z poczuciem dobrostanu jest zatem wyraźny⁹. Najwyższy poziom negatywnego afektu charakteryzuje skupienie 4 (struktura rozproszona), a najniższy – skupienie 1 (struktura skonsolidowana). W zakresie pozytywnego afektu oraz satysfakcji z życia najwyższe poziomy obserwuje się w skupieniu 1, a najniższe w skupieniu 4.

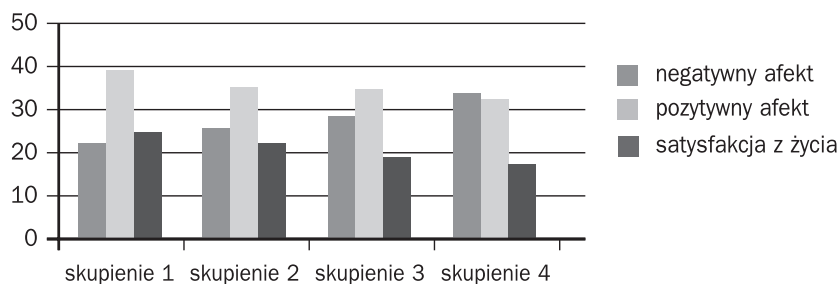
Tabela 15. Charakterystyka i porównanie skupień pod względem subiektywnego dobrostanu – jednoczynnikowa analiza wariancji, uzupełniona testami post-hoc (Bonferroniego lub Dunnetta)

Zmienna	Skupienie 1		Skupienie 2		Skupienie 3		Skupienie 4		F(3, 222)
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	
Negatywny afekt	21,81 ^a	6,58	25,64 ^b	6,97	28,46 ^{abc}	8,06	33,89 ^{abd}	7,34	22,40 ^{***}
Pozytywny afekt	38,84 ^a	4,56	35,01 ^{bc}	4,84	34,79 ^b	5,39	32,03 ^{bd}	4,77	16,03 ^{***}
Satysfakcja z życia	24,72 ^a	4,65	21,74 ^b	4,18	18,96 ^c	5,74	17,06 ^c	4,95	22,95 ^{***}

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; różne litery w każdym wierszu oznaczają różnicę średnich na poziomie $p < 0,05$ lub mniejszym.

Źródło: badania własne.

Ilustrację obserwowanych różnic stanowi rys. 10.

Rysunek 10. Poziom subiektywnego dobrostanu w poszczególnych skupieniach

Źródło: badania własne.

Odpowiadając na pytanie badawcze 1.1 o istnienie związku między wymiarami struktury tożsamości a poczuciem dobrostanu, można stwierdzić, że:

1. Właściwości struktury tożsamości stanowią istotne czynniki różnicujące poziom subiektywnego dobrostanu. Osoby o wyższych wskaźnikach na wyróżnionych wymiarach struktury tożsamości, w porównaniu z osobami o niskich

⁹ Zgodnie ze wskazówkami interpretacji miary f , mała, umiarkowana i duża wielkość efektu odpowiada następującym wartościom: 0,10; 0,25 oraz 0,40 (Cohen, 1992).

wskaźnikach, uzyskują niższe wyniki na skali negatywnego afektu oraz wyższe na skalach pozytywnego afektu i satysfakcji z życia.

2. Właściwości struktury tożsamości są istotnymi predyktorami afektywnych i poznawczego komponentu poczucia dobrostanu. Poziomy wartościowania oraz spójności treści tożsamości najlepiej pozwalają przewidywać poziom negatywnego afektu; poziomy specyficzności, wartościowania i dostępności treści tożsamościowych są najsilniejszymi predyktorami pozytywnego afektu; poziomy wartościowania, spójności i wyodrębnienia treści tożsamości najlepiej wyjaśniają zmienność w zakresie satysfakcji z życia.

3. Istnieje możliwość wyodrębnienia specyficznych konfiguracji opartych na charakterystykach struktury tożsamości, które dają się następnie powiązać ze stopniem nasilenia afektywnych i poznawczego komponentu poczucia dobrostanu. Profil struktury tożsamości charakteryzowany przez wysokie wskaźniki na wszystkich wymiarach struktury tożsamości (a w szczególności na wymiarach dostępności, spójności i wartościowania treści) łączy się z najniższym natężeniem negatywnego afektu i jednocześnie najwyższym natężeniem pozytywnego afektu i wysokim poczuciem satysfakcji z życia.

Drugie pytanie postawione w ramach problemu zależności między właściwościami tożsamości a poczuciem dobrostanu brzmiało:

Pytanie 1.2. Czy istnieje związek między statusami tożsamości a subiektywnym dobrostanem?

Pytanie to zostało uszczegółowione i odniesione do czterech statusów tożsamości w zakresie dwóch sfer, tj. obszaru ideologicznego oraz interpersonalnego. W ramach tego pytania postawiono zatem dwa następujące pytania:

Pytanie 1.2.1. Czy istnieje związek między statusami tożsamości w obszarze ideologicznym a subiektywnym dobrostanem?

Pytanie 1.2.2. Czy istnieje związek między statusami tożsamości w obszarze interpersonalnym a subiektywnym dobrostanem?

Na podstawie przedstawionej w rozdz. III pkt 3 analizy literatury założono, że wysokie poziomy tożsamości osiągniętej oraz przejętej zarówno w obszarze ideologicznym, jak i interpersonalnym wiążą się z doświadczaniem wysokiej satysfakcji z życia, wysokiego natężenia pozytywnego afektu oraz niskiego natężenia negatywnego afektu. Z kolei wysokie poziomy tożsamości moratoryjnej oraz rozproszonej łączą się z doświadczaniem niskiej satysfakcji z życia, niskiego natężenia pozytywnego afektu oraz wysokiego natężenia negatywnego afektu.

Dla sprawdzenia, czy status tożsamości w sposób istotny różnicuje poszczególne komponenty poczucia dobrostanu, wykorzystano jednoczynnikową analizę wariancji. Procedurę przeprowadzono dwukrotnie – dla klasyfikacji uwzględniającej czyste i ogólne statusy tożsamości.

Tabela 16. Porównanie subiektywnego dobrostanu u osób o ogólnych i czystych statusach tożsamości w obszarze ideologicznym oraz interpersonalnym – jednoczynnikowa analiza wariancji uzupełniona testami post-hoc

Zmienna	Negatywny afekt		Pozytywny afekt			Satysfakcja z życia			
	M	SD	F (df)	M	SD	F (df)	M	SD	F (df)
Ogólny status			1,78 (3, 222)			0,51 (3, 222)			1,05 (3, 22)
osiągnięta Id	22,86	6,78		36,55	5,26		22,32	4,75	
moratoryjna Id	26,59	8,68		35,66	5,22		21,20	5,35	
przejęta Id	28,14	8,02		35,48	6,17		23,05	5,74	
rozproszona Id	26,36	7,35		35,06	4,84		21,08	5,17	
Czysty status			4,20 (3, 95)**			0,77 (3, 95)			2,75 (3, 95)*
osiągnięta Id	22,86 ^a	6,78		36,55	6,11		22,32 ^{ab}	4,75	
moratoryjna Id	30,64 ^b	7,24		33,91	5,45		18,09 ^a	4,61	
przejęta Id	28,61 ^b	6,77		35,06	6,00		23,17 ^b	5,47	
rozproszona Id	26,52 ^{ab}	6,44		34,67	5,02		21,08 ^{ab}	4,85	
Ogólny status			1,73 (3, 222)			1,96 (3, 222)			6,45 (3, 222)***
osiągnięta In	25,48	7,74		36,48	5,64		24,48 ^a	5,27	
moratoryjna In	25,70	8,02		35,65	5,08		21,40 ^b	4,77	
przejęta In	25,54	9,40		37,15	5,67		23,23 ^{ab}	5,45	
rozproszona In	28,60	7,58		34,08	5,31		19,35 ^b	5,81	
Czysty status			1,45 (3, 89)			2,53 (3, 89)			8,44 (3, 89)***
osiągnięta In	25,48	7,74		36,48	5,64		24,48 ^a	5,56	
moratoryjna In	28,35	6,96		35,85	4,19		20,38 ^b	4,61	
przejęta In	26,60	11,65		38,40	6,31		27,20 ^a	3,03	
rozproszona In	29,63	7,58		33,52	4,52		18,89 ^b	5,52	

Oznaczenia: Id – ideologiczna; In – interpersonalna; *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$; różne litery w każdej kolumnie oznaczają różnicę średnich na poziomie $p < 0,05$ lub mniejszym.

Źródło: badania własne.

Jak widać na podstawie danych ujętych w tab. 16, uzyskane wyniki nie pozwalają na stwierdzenie związku między ogólnym typem statusu tożsamości w obszarze ideologicznym a natężeniem któregośkolwiek z komponentów poczucia dobrostanu (średnia wartość $\eta^2 = 0,01$). Czysty typ statusu tożsamości w tej dziedzinie stanowi przy tym istotny czynnik różnicujący subiektywny dobrostan. Osoby o czystej tożsamości osiągniętej, w porównaniu z osobami o czystej tożsamości przejętej i moratoryjnej, uzyskują niższe wyniki na skali negatywnego afektu [$F(3, 95) = 4,20$; $p < 0,01$; $\eta^2 = 0,12$; $f = 0,37$]. Ponadto osoby o czystej tożsamości przejętej, w porównaniu z osobami o tożsamości moratoryjnej, uzyskują wyższe wyniki na skali satysfakcji z życia [$F(3, 95) = 2,75$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,08$; $f = 0,30$]. Wartości eta-kwadrat pokazują, że 12% zróżnicowania negatywnego afektu oraz 8% zróżnicowania satysfakcji z życia może być wyjaśnione przez typ czystego statusu tożsamości. W zakresie pozytywnego afektu istotnych różnic między grupami nie obserwuje się.

Przeprowadzona analiza porównawcza wskaźników poczucia dobrostanu w grupach wyróżnionych z uwagi na status tożsamości w obszarze interpersonalnym wskazuje, że zarówno ogólny [$F(3, 222) = 6,45$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,08$; $f = 0,3$], jak i czysty [$F(3, 89) = 8,44$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,22$; $f = 0,53$] typ statusu tożsamości stanowią istotne czynniki różnicujące komponent poznawczy dobrostanu. Osoby o tożsamości osiągniętej i (czystej) przejętej doświadczają wyższej satysfakcji z życia niż osoby o tożsamości moratoryjnej i rozproszonej. Wielkość efektu świadczy o przeciętnym zróżnicowaniu średnich w przypadku klasyfikacji ogólnej, a znacznym przy wykorzystaniu klasyfikacji szczegółowej – aż 22% wariacji satysfakcji z życia można przypisać czystemu typowi statusu tożsamości.

By odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu nasileniem poszczególnych statusów tożsamości w obszarze ideologicznym i interpersonalnym (ujętych ilościowo) można wyjaśnić poczucie dobrostanu, przeprowadzono analizę regresji liniowej (metodą krokową). Wyniki analizy statystycznej prezentuje tab. 17.

Model złożony, uwzględniający trzy statusy tożsamości, najlepiej przewiduje poziom negatywnego afektu. Są nimi tożsamość przejęta w obszarze ideologicznym ($\beta = 0,16$; $t = 2,40$; $p < 0,05$) oraz tożsamość moratoryjna ($\beta = 0,20$; $t = 3,14$; $p < 0,01$) i osiągnięta ($\beta = -0,17$; $t = -2,70$; $p < 0,01$) w obszarze interpersonalnym. Wskazane zmienne tożsamościowe łącznie wyjaśniają 10% wariacji negatywnego afektu (skorygowane $R^2 = 0,10$; $f^2 = 0,12$). Ich wpływ jest istotny statystycznie [$F(3, 222) = 8,99$; $p < 0,001$]. Wielkość efektu sugeruje, by związek między zmiennymi uznać za bliski średniemu. Interpretując uzyskane wartości współczynników, można stwierdzić, że im wyższe nasilenie tożsamości moratoryjnej interpersonalnej i przejętej ideologicznej oraz im niższe nasilenie tożsamości osiągniętej interpersonalnej, tym wyższy poziom negatywnego afektu.

Tabela 17. Analiza regresji dla statusów tożsamości i subiektywnego dobrostanu

Zmienna	Negatywny afekt			Pozytywny afekt			Satysfakcja z życia		
	r	β	t	r	β	t	r	β	t
Osiągnięta Id	-0,09	-0,07	-0,93	0,12	0,02	0,25	0,16*	0,13	1,92
Moratoryjna Id	0,23***	0,12	1,60	-0,19**	-0,13	-1,97	-0,26***	-0,14	-1,97
Przejęta Id	0,19**	0,16	2,40*	-0,12	-0,07	-1,10	0,04	0,05	0,54
Rozproszona Id	0,02	-0,02	-0,32	-0,09	-0,05	-0,73	-0,10	-0,06	-0,87
Osiągnięta In	-0,17**	-0,17	-2,70**	0,27***	0,24	3,74***	0,23***	0,18	2,89**
Moratoryjna In	0,24***	0,20	3,14**	-0,07	0,001	0,01	-0,27***	-0,25	-3,76***
Przejęta In	0,10	-0,06	-0,69	-0,07	-0,05	-0,77	0,08	0,16	2,50*
Rozproszona In	0,14*	0,02	0,27	-0,25***	-0,22	-3,43***	-0,25***	-0,19	-2,95**
R ²	0,11			0,07			0,17		
F (df)	8,99 (3, 222)***			14,78 (2, 223)***			11,25 (4, 221)***		

Oznaczenia: In – interpersonalna; Id – ideologiczna; *** istotność (dwustronna) na poziomie $p \leq 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p \leq 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

Wyniki analizy regresji dla pozytywnego afektu pokazują, że dwa statusy tożsamości stanowią istotne predyktory pozytywnego afektu, oba z obszaru interpersonalnego. Są to: tożsamość osiągnięta ($\beta = 0,24$; $t = 3,74$; $p < 0,001$) oraz rozproszona ($\beta = -0,22$; $t = -3,43$; $p \leq 0,001$). Podsumowanie analizy dla całego modelu pozwala uznać, iż uwzględnione zmienne wyjaśniają łącznie 7% wariacji pozytywnego afektu (skorygowane $R^2 = 0,07$; $F(2, 223) = 14,78$; $p < 0,001$; $f^2 = 0,08$). Wielkość efektu wskazuje na raczej słaby związek między zmiennymi. Na podstawie uzyskanych wartości współczynników można przyjąć, że im wyższy poziom tożsamości osiągniętej interpersonalnej i im niższy poziom tożsamości rozproszonej interpersonalnej, tym wyższy poziom pozytywnego afektu.

Na podstawie danych zawartych w tab. 17 można stwierdzić, że cztery statusy tożsamości są istotnymi predyktorami satysfakcji z życia, przy czym wszystkie pochodzą z obszaru interpersonalnego. Są nimi: tożsamość moratoryjna ($\beta = -0,25$; $t = -3,76$; $p < 0,001$), rozproszona ($\beta = -0,19$; $t = -2,95$; $p < 0,01$), osiągnięta ($\beta = 0,18$; $t = 2,89$; $p < 0,01$) i przejęta ($\beta = 0,16$; $t = 2,50$; $p < 0,05$). Uwzględnione predyktory wyjaśniają łącznie 15% wariacji satysfakcji z życia (skorygowane $R^2 = 0,15$; $F(4, 221) = 11,25$; $p < 0,001$; $f^2 = 0,20$). Wartość f^2 Cohena sugeruje średni związek między zmiennymi. Interpretacja wartości współczynników wskazuje, że im niższy poziom tożsamości moratoryjnej interpersonalnej oraz rozproszonej interpersonalnej i im wyższy poziom tożsamości osiągniętej interpersonalnej i przejętej interpersonalnej, tym wyższy poziom satysfakcji z życia.

Odpowiadając na pytania badawcze 1.2.1 i 1.2.2 o istnienie związku między statusami tożsamości a subiektywnym dobrostanem, można stwierdzić, że:

1. Czysty typ statusu tożsamości w obszarze ideologicznym stanowi istotny czynnik różnicujący poziom poczucia dobrostanu. Osoby o statusie tożsamości osiągniętej, w porównaniu z osobami o tożsamości przejętej i moratoryjnej, uzyskują niższe wyniki na skali negatywnego afektu. Ponadto osoby o statusie tożsamości przejętej, w porównaniu z osobami o tożsamości moratoryjnej, uzyskują wyższe wyniki na skali satysfakcji z życia.

2. Zarówno ogólny, jak i czysty typ statusu tożsamości w obszarze interpersonalnym stanowią istotne czynniki różnicujące komponent poznawczy poczucia dobrostanu. Osoby o statusie (czystej) tożsamości przejętej i osiągniętej, w porównaniu z osobami o tożsamości moratoryjnej i rozproszonej, doświadczają wyższej satysfakcji z życia.

3. Statusy tożsamości są istotnymi predyktorami afektywnych i poznawczego komponentu poczucia dobrostanu. Poziomy tożsamości przejętej w obszarze ideologicznym oraz moratoryjnej i osiągniętej w obszarze interpersonalnym najlepiej pozwalają przewidywać poziom negatywnego afektu; poziomy tożsamości osiągniętej oraz rozproszonej w obszarze interpersonalnym są najsilniej-

szymi predyktorami pozytywnego afektu; poziomy tożsamości moratoryjnej, rozproszonej, osiągniętej i przejętej w obszarze interpersonalnym najlepiej wyjaśniają zmienność w zakresie satysfakcji z życia.

3. Analiza zależności między właściwościami tożsamości, typem Ja a subiektywnym dobrostanem

W odniesieniu do problemu badawczego dotyczącego zależności między właściwościami tożsamości, typem konstruktów Ja a poczuciem dobrostanu jako pierwsze postawiono pytanie:

Pytanie 2.1. Czy istnieje związek między typem konstruktów Ja a właściwościami struktury tożsamości?

Na podstawie przedstawionej w rozdziale II pkt 3.1 analizy literatury założono, że istnieje związek między typem konstruktów Ja a właściwościami struktury tożsamości. Oczekiwano, że wysoki poziom niezależnego konstruktów Ja łączyć się będzie z wyższymi poziomami dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności, stabilności oraz wartościowania treści tożsamości, zaś wysoki poziom współzależnego konstruktów Ja – z umiarkowanymi poziomami dostępności i wartościowania, zaś niższymi poziomami specyficzności, wyodrębnienia, spójności i stabilności.

Dla sprawdzenia, czy poziom niezależnego i współzależnego konstruktów Ja w sposób istotny różnicuje poszczególne wymiary struktury tożsamości, zastosowano test istotności różnic *t*-Studenta i test *U* Manna-Whitneya. W skład porównywanych grup weszły osoby, które uzyskały skrajnie niskie oraz skrajnie wysokie wyniki w zakresie danego typu konstruktów Ja (wykorzystano kryterium błędu prawdopodobnego jako punkt odcięcia).

Wyniki analizy porównawczej grup o skrajnych wynikach w zakresie niezależnego konstruktów Ja wykazały istotne różnice w poziomie wszystkich aspektów struktury tożsamości, z wyjątkiem wyodrębnienia (por. tab. 18). Osoby o wysokim poziomie Ja niezależnego cechują istotnie wyższe wskaźniki dostępności ($U = 1485,50$; $p < 0,01$; $r_g = -0,27$), specyficzności [$t(126) = -6,64$; $p < 0,001$; $d = -1,18$], spójności [$t(126) = -2,32$; $p < 0,05$; $d = -0,41$], stabilności [$t(126) = -2,31$; $p < 0,05$; $d = -0,41$] i wartościowania treści tożsamości [$t(126) = -4,93$; $p < 0,001$; $d = -0,88$]. Wielkości efektu wskazują na silny związek między poziomem konstruktów Ja niezależnego a poziomem specyficzności i wartościowania, umiarkowany natomiast z poziomem spójności, stabilności i dostępności treści tożsamościowych. Szczególną uwagę zwraca silny wpływ niezależnego konstruktów Ja na specyficzność treści.

Analizy porównawcze dla grup o skrajnych wynikach względem współzależnego konstruktów Ja pokazują, iż poziom Ja współzależnego stanowi czynnik różnicujący w sposób istotny poziom specyficzności, wyodrębnienia oraz war-

Tabela 18. Różnice w zakresie właściwości struktury tożsamości u osób o niskich i wysokich poziomach niezależnego (n = 63 i n = 65) oraz współzależnego (n = 69 i n = 64) konstruktów

Zmienna	Ja niezależne				U test	Ja współzależne				t(131)	U test	
	niskie		wysokie			niskie		wysokie				
	M	SD	M	SD		M	SD	M	SD			
Dostępność	11,24	2,28	12,18	2,55	–	1485,50**	11,81	2,64	11,56	2,30	–	2039,00
Specyficzność	10,97	2,88	14,77	3,55	–6,64***	–	14,68	2,96	12,01	3,69	4,61***	–
Wyodrębnienie	10,43	2,76	11,26	3,08	–1,61	–	12,70	3,15	9,04	2,56	7,38 (129)***	–
Spójność	20,03	4,71	21,94	4,60	–2,32*	–	21,62	4,86	20,00	4,73	1,95 ^a	–
Stabilność	4,54	1,74	5,32	2,07	–2,31*	–	4,91	1,85	4,98	1,95	–	2196,50
Wartościowanie	11,05	2,64	13,34	2,61	–4,93***	–	12,90	2,92	11,37	2,83	3,06**	–

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$; ^a istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,06$.

Źródło: badania własne.

tościowania treści tożsamości. Uzyskano także różnicę istotną na poziomie trendu w zakresie spójności. Osoby o wysokim poziomie Ja współzależnego cechują istotnie niższe wskaźniki specyficzności [$t(131) = 4,61$; $p < 0,001$; $d = 0,81$], wyodrębnienia [$t(129) = 7,38$; $p < 0,001$; $d = 1,30$], wartościowania [$t(131) = 3,06$; $p < 0,001$; $d = 0,53$] oraz spójności treści tożsamości [$t(131) = 1,95$; $p < 0,06$; $d = 0,34$]. Wielkości efektu wskazują na silny związek między poziomem konstruktów Ja współzależnego a poziomem wyodrębnienia i specyficzności, przeciętny wpływ Ja współzależnego na poziom wartościowania, słaby zaś na poziom spójności. Na podkreślenie zasługuje bardzo silny związek konstruktów Ja współzależnego i wyodrębnienia.

Tabela 19. Różnice w zakresie właściwości struktury tożsamości u osób o dominacji niezależnego konstruktów Ja ($n = 20$) i współzależnego konstruktów Ja ($n = 22$)

Zmienna	Dominacja Ja niezależnego		Dominacja Ja współzależnego		$t(40)$
	M	SD	M	SD	
Dostępność	12,75	1,92	11,00	2,54	2,50*
Specyficzność	16,20	2,88	10,11	2,27	7,65**
Wyodrębnienie	13,90	2,36	8,91	2,84	6,15**
Spójność	22,25	4,36	18,55	5,04	2,54*
Stabilność	4,95	1,64	4,82	1,44	0,28
Wartościowanie	14,10	2,49	10,09	2,33	5,39**

Oznaczenia: ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

Jak wynika z danych zawartych w tab. 19, wszystkie wymiary struktury tożsamości, z wyjątkiem stabilności, w istotny sposób różnicują grupy wyznaczone ze względu na typ dominującego konstruktów Ja¹⁰. Osoby o dominującym Ja niezależnym charakteryzują istotnie wyższe wskaźniki dostępności [$t(40) = 2,50$; $p < 0,05$; $d = 0,79$], specyficzności [$t(40) = 7,65$; $p < 0,01$; $d = 2,42$], wyodrębnienia [$t(40) = 6,15$; $p < 0,01$; $d = 1,94$], spójności [$t(40) = 2,54$; $p < 0,05$; $d = 0,80$] oraz wartościowania treści tożsamości [$t(40) = 5,39$; $p < 0,01$; $d = 1,70$] niż osoby o dominującym Ja współzależnym. Wartości d Cohena wskazują, że związki między typem dominującego konstruktów Ja a wskazanymi aspektami struktury tożsamości są silne.

Na koniec sprawdzono, czy poszczególnym konfiguracjom właściwości struktury tożsamości towarzyszą odmienne typy dominacji konstruktów Ja. Cztery odmienne profile struktury tożsamości otrzymano w wyniku zastosowania

¹⁰ W skład porównywanych grup weszły osoby, które osiągały skrajnie wysokie wyniki w zakresie danego konstruktów Ja [$W \geq (M + PE)$] i jednocześnie skrajnie niski wynik w odniesieniu do drugiego [$W \leq (M - PE)$].

procedury analizy skupień metodą dwustopniowego grupowania, omówionej w poprzednich częściach pracy. W celu sprawdzenia istotności związku między typem profilu struktury tożsamości a typem dominującego konstruktów Ja przeprowadzono test niezależności dwóch zmiennych – chi-kwadrat.

Jak wynika z danych zawartych w tab. 20, istnieje związek pomiędzy rodzajem profilu struktury tożsamości a typem dominującego konstruktów Ja [$\chi^2(3) = 28,18; p < 0,001; \omega = 0,82$]. Wielkość efektu omega pozwala uznać związek między typem dominującego konstruktów Ja a profilem struktury tożsamości za silny. Wśród osób o dominującym niezależnym konstrukcie Ja najwyższy odsetek charakteryzuje profil struktury tożsamości skonsolidowanej (skupienie 1 – o wysokich wskaźnikach na wszystkich wymiarach strukturalnych) oraz struktury kompensacyjnej (skupienie 3 – o niskich wskaźnikach dostępności, spójności i stabilności treści, przy jednocześnie wysokich poziomach ich specyficzności i wyodrębnienia oraz przeciętnym poziomie wartościowania). U osób o dominującym współzależnym konstrukcie Ja przeważa wzorzec struktury konserwującej (skupienie 2 – o wysokim poziomie stabilności i wynikach zbliżonych do średniej ogólnej w zakresie pozostałych aspektów strukturalnych) oraz struktury rozproszonej tożsamości (skupienie 4 – o niskich wskaźnikach na wszystkich uwzględnionych wymiarach struktury tożsamości).

Tabela 20. Porównanie konfiguracji struktury tożsamości (skupień) pod względem typu dominującego konstruktów Ja

Skupienie	Dominacja Ja niezależnego	Dominacja Ja współzależnego	Ogółem
Skupienie 1	12 (92,3%)	1 (7,7%)	13 (100%)
Skupienie 2	2 (16,7%)	10 (83,3%)	12 (100%)
Skupienie 3	6 (85,7%)	1 (14,3%)	7 (100%)
Skupienie 4	0 (0,0%)	10 (100,0%)	10 (100%)
Ogółem	20 (47,6%)	22 (52,4%)	42 (100%)
$\chi^2(3)$	28,18***		

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: badania własne.

Odpowiadając na pytanie badawcze 2.1 o istnienie związku między typem konstruktów Ja a właściwościami struktury tożsamości, można stwierdzić, że:

1. Poziom niezależnego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący poziom wszystkich właściwości struktury tożsamości, z wyjątkiem wyodrębnienia. Osoby o wyższych wskaźnikach niezależnego Ja uzyskują wyższe wyniki w zakresie dostępności, specyficzności, spójności, stabilności oraz wartościowania treści tożsamościowych.

2. Poziom współzależnego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący poziom specyficzności, wyodrębnienia, spójności oraz wartościowania treści

tożsamości. Osoby o wysokich wskaźnikach Ja współzależnego osiągają niższe wyniki w zakresie wskazanych aspektów strukturalnych tożsamości.

3. Rodzaj dominującego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący poziom wszystkich właściwości struktury tożsamości, z wyjątkiem stabilności treści. Osoby o dominującym niezależnym Ja, w porównaniu z osobami o dominującym Ja współzależnym, uzyskują wyższe wyniki w zakresie dostępności, specyficzności, wyodrębnienia, spójności oraz wartościowania treści tożsamości.

4. Istnieje możliwość powiązania różnych konfiguracji właściwości struktury tożsamości z odmiennym typem dominacji konstruktów Ja. Wśród osób o dominującym niezależnym Ja najwyższy odsetek charakteryzuje profil struktury tożsamości o wysokich wskaźnikach (struktura skonsolidowa), a także układ niskiej dostępności, spójności i stabilności treści, przy jednocześnie wysokich poziomach ich specyficzności i wyodrębnienia oraz przeciętnym poziomie wartościowania (struktura kompensacyjna). U osób o dominującym współzależnym Ja przeważa wzorzec struktury tożsamości o wynikach zbliżonych do średniej ogólnej oraz niskich wynikach w zakresie wszystkich aspektów strukturalnych (struktura konserwująca oraz rozproszona).

Kolejne pytanie, które postawiono w ramach problemu zależności między właściwościami tożsamości, konstruktami Ja a subiektywnym poczuciem dobrostanu brzmiało:

Pytanie 2.2. Czy istnieje związek między typem konstruktów Ja a statusami tożsamości?

Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu przedstawionego w rozdz. II pkt 3.2 założono, że istnieje związek między typem konstruktów Ja a statusami tożsamości tego rodzaju, że wysoki poziom niezależnego konstruktów Ja łączy się z wyższymi poziomami dojrzałych statusów tożsamości (tożsamości osiągniętej oraz moratoryjnej) w obszarze ideologicznym, zaś wysoki poziom współzależnego konstruktów Ja łączy się z wyższymi poziomami dojrzałych statusów tożsamości (tożsamości osiągniętej oraz moratoryjnej) w obszarze interpersonalnym.

Do analizy porównawczej poziomów poszczególnych statusów tożsamości u osób o różnych poziomach konstruktów Ja niezależnego i współzależnego zastosowano test *t*-Studenta (alternatywnie test rangowy *U* Manna-Whitneya). W skład porównywanych grup weszły osoby, które uzyskały skrajnie niskie oraz skrajnie wysokie wyniki w zakresie danego typu konstruktów Ja (wykorzystano kryterium błędu prawdopodobnego jako punkt odcięcia).

Jak wynika z danych zawartych w tab. 21, poziom konstruktów Ja niezależnego stanowi istotny czynnik różnicujący poziom tożsamości osiągniętej w obszarze interpersonalnym, zaś poziom konstruktów Ja współzależnego w sposób istotny różnicuje poziom tożsamości przejętej w obszarze ideologicznym. Osoby

Tabela 21. Różnice w zakresie statusów tożsamości u osób o niskich i wysokich poziomach niezależnego (n = 63 i n = 65) oraz współzależnego (n = 69 i n = 64) konstruktów Ja

Zmienna	Ja niezależne				t(126)	Ja współzależne				t(131)	U test
	Niskie		Wysokie			Niskie		Wysokie			
	M	SD	M	SD		M	SD	M	SD		
Osiągnięta Id	30,90	5,23	32,37	5,56	-1,54	31,00	5,98	32,66	6,22	-1,57	-
Osiągnięta In	31,03	5,29	34,22	5,01	-3,51**	32,32	5,26	32,36	5,24	-0,04	-
Moratoryjna Id	26,01	6,11	25,03	7,19	0,83	24,41	6,69	26,24	6,45	-1,61	-
Moratoryjna In	28,12	5,97	27,63	7,27	0,42	27,87	6,46	28,90	6,70	-0,90	-
Przejęta Id	20,73	5,86	19,18	6,05	1,46	17,42	6,04	19,90	5,46	-2,49*	-
Przejęta In	16,02	5,00	15,46	6,02	0,57	13,78	5,38	15,45	5,24	-	2582,00
Rozproszona Id	26,10	5,64	25,64	7,37	0,40 (120)	25,55	6,25	26,64	6,35	-1,00	-
Rozproszona In	23,35	5,25	22,23	5,58	1,17	21,61	5,42	22,94	5,87	-1,36	-

Oznaczenia: Id – ideologiczna; In – interpersonalna; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

o wysokim poziomie Ja niezależnego cechują wyższe wskaźniki tożsamości osiągniętej interpersonalnej [$t(126) = -3,51; p < 0,01; d = -0,63$] w porównaniu z osobami o niskim poziomie Ja niezależnego. Osoby o wysokim poziomie Ja współzależnego charakteryzują istotnie wyższe wskaźniki tożsamości przejętej ideologicznej [$t(131) = -2,49; p < 0,05; d = -0,44$] w porównaniu z osobami o niskim poziomie Ja współzależnego. Wielkość efektu wskazuje na przeciętne związki między zmiennymi.

Analizy porównawcze dla grup o różnych typach dominującego konstruktów Ja pokazują, że stanowi on istotny czynnik różnicujący poziom tożsamości osiągniętej oraz rozproszonej w obszarze interpersonalnym (por. tab. 22). Osoby o dominującym Ja niezależnym uzyskują istotnie wyższe wskaźniki tożsamości osiągniętej [$t(40) = 3,21; p < 0,01; d = 1,02$] oraz istotnie niższe wskaźniki tożsamości rozproszonej [$t(40) = -2,05; p < 0,05; d = -0,65$] niż osoby o dominującym Ja współzależnym. Wartości d Cohena wskazują, że związki między typem dominującego konstruktów Ja a poziomem tożsamości osiągniętej interpersonalnej jest silny, natomiast w odniesieniu do tożsamości rozproszonej interpersonalnej – przeciętny.

Tabela 22. Różnice w zakresie statusów tożsamości u osób o dominacji niezależnego konstruktów Ja ($n = 20$) i współzależnego konstruktów Ja ($n = 22$)

Zmienna	Dominacja Ja niezależnego		Dominacja Ja współzależnego		t(40)
	M	SD	M	SD	
Osiągnięta Id	32,85	4,73	32,14	5,78	0,44
Osiągnięta In	35,15	4,39	30,50	4,94	3,21**
Moratoryjna Id	23,85	6,81	26,05	6,21	-1,09
Moratoryjna In	29,15	6,63	29,36	4,99	-0,12
Przejęta Id	19,10	6,76	21,77	5,21	-1,44
Przejęta In	14,65	7,28	15,91	4,31	-0,69
Rozproszona Id	23,55	7,74	26,14	5,43	-1,26
Rozproszona In	22,40	5,24	25,95	5,92	-2,05*

Oznaczenia: Id – ideologiczna; In – interpersonalna; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

Sprawdzono także, czy poszczególnym rodzajom dominacji konstruktów Ja towarzyszą odmienne typy statusów tożsamości. W tym celu przeprowadzono test niezależności dwóch zmiennych – chi-kwadrat. Procedurę wykonano dla czystych oraz ogólnych statusów tożsamości, tak w obszarze ideologicznym, jak i interpersonalnym.

Jak wynika z danych ujętych w tab. 23, uzyskane wyniki nie pozwalają na stwierdzenie istnienia związku między ogólnym typem statusu tożsamości

Tabela 23. Porównanie osób o różnych typach dominacji konstruktów Ja pod względem ogólnych statusów tożsamości

Status	Dominacja Ja niezależnego		Dominacja Ja współzależnego		Ogółem	Dominacja Ja niezależnego		Ogółem
	obszar ideologiczny		obszar interpersonalny					
Osiągnięta	3 (75,0%)	1 (25,0%)	4 (100%)	2 (66,7%)	1 (33,3%)	3 (100%)		
Moratoryjna	7 (43,8%)	9 (56,3%)	16 (100%)	10 (47,6%)	11 (52,4%)	21 (100%)		
Przejęta	3 (42,9%)	4 (57,1%)	7 (100%)	2 (100,0%)	0 (0,0%)	2 (100%)		
Rozproszona	7 (46,7%)	8 (53,3%)	15 (100%)	6 (37,5%)	10 (62,5%)	16 (100%)		
Ogółem	20 (47,6%)	22 (52,4%)	42 (100%)	20 (47,6%)	22 (52,4%)	42 (100%)		
χ^2 (3)	1,37			3,29				

Źródło: badania własne.

Tabela 24. Porównanie osób o różnych typach dominacji konstruktów Ja pod względem czystych statusów tożsamości

Status	Dominacja Ja niezależnego		Dominacja Ja współzależnego		Ogółem	Dominacja Ja niezależnego		Dominacja Ja współzależnego		Ogółem
	obszar ideologiczny		obszar interpersonalny			obszar interpersonalny		obszar interpersonalny		
Osiągnięta	3 (75,0%)	1 (25,0%)	4 (100%)	2 (66,7%)	1 (33,3%)	3 (100%)	1 (33,3%)	1 (33,3%)	3 (100%)	
Moratoryjna	0 (0,0%)	1 (100,0%)	1 (100%)	3 (50,0%)	3 (50,0%)	6 (100%)	3 (50,0%)	3 (50,0%)	6 (100%)	
Przejęta	3 (42,9%)	4 (57,1%)	7 (100%)	1 (100,0%)	0 (0,0%)	1 (100%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)	1 (100%)	
Rozproszona	4 (50,0%)	4 (50,0%)	8 (100%)	2 (22,2%)	7 (77,8%)	9 (100%)	7 (77,8%)	2 (22,2%)	9 (100%)	
Ogółem	10 (50,0%)	10 (50,0%)	20 (100%)	8 (42,1%)	11 (57,9%)	19 (100%)	11 (57,9%)	8 (42,1%)	19 (100%)	
χ^2 (3)	2,14				3,73					

Źródło: badania własne.

w obszarze ideologicznym oraz interpersonalnym a rodzajem dominującego konstruktów Ja. Rozkłady statusów tożsamości w porównywanych grupach okazują się zbliżone do rozkładów charakteryzujących całą grupę badaną (por. rozdz. V pkt 1.1) – u obu grup dominują statusy tożsamości moratoryjnej i rozproszonej.

Odpowiadając na pytanie badawcze 2.2 o istnienie związku między typem konstruktów Ja a statusami tożsamości, można jedynie stwierdzić, że:

1. Poziom niezależnego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący poziom tożsamości osiągniętej w obszarze interpersonalnym. Osoby o wysokich wskaźnikach Ja niezależnego osiągają wyższe wyniki na skali tożsamości osiągniętej.

2. Poziom współzależnego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący poziom tożsamości przejętej w obszarze ideologicznym. Osoby o wysokich wskaźnikach Ja współzależnego osiągają wyższe wyniki na skali tożsamości przejętej.

3. Rodzaj dominującego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący poziom tożsamości osiągniętej interpersonalnej i rozproszonej interpersonalnej. Osoby o dominującym niezależnym Ja, w porównaniu z osobami o dominującym Ja współzależnym, uzyskują wyższe wyniki w zakresie tożsamości osiągniętej oraz niższe w odniesieniu do tożsamości rozproszonej.

4. Wśród osób o różnym typie dominującego konstruktów Ja nie odnotowuje się różnic w zakresie ogólnych i czystych statusów tożsamości – tak w obszarze ideologicznym, jak i interpersonalnym.

Trzecie pytanie postawione w ramach problemu zależności między właściwościami tożsamości, konstruktem Ja a subiektywnym poczuciem dobrostanu brzmiało:

Pytanie 2.3. Czy istnieje związek między typem konstruktów Ja a subiektywnym dobrostanem?

Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu przedstawionego w rozdz. III pkt 1 założono, że nie ma związku między konstruktem Ja a poczuciem dobrostanu. Dla sprawdzenia, czy poziom konstruktów Ja niezależnego i współzależnego w istotny sposób różnicuje poszczególne komponenty poczucia dobrostanu, zastosowano test istotności różnic *t*-Studenta. W skład porównywanych grup weszły osoby, które uzyskały skrajnie niskie oraz skrajnie wysokie wyniki w zakresie danego typu konstruktów Ja.

Jak wynika z danych zawartych w tab. 25, wszystkie komponenty poczucia dobrostanu w sposób istotny różnicują grupy wyznaczone ze względu na poziom konstruktów Ja niezależnego. Osoby o niskim poziomie niezależnego Ja istotnie częściej doświadczają negatywnych stanów emocjonalnych [$t(126) = 2,51$; $p < 0,05$; $d = 0,45$], istotnie rzadziej zaś pozytywnych stanów emocjonalnych [$t(126) = -6,15$; $p < 0,001$; $d = -1,10$], charakteryzują się także istotnie niższym

Tabela 25. Różnice w zakresie subiektywnego dobrostanu u osób o niskich i wysokich poziomach niezależnego ($n = 63$ i $n = 65$) oraz współzależnego ($n = 69$ i $n = 64$) konstruktów Ja

Zmienna	Ja niezależne				$t(126)$	Ja współzależne				$t(131)$
	niskie		wysokie			niskie		wysokie		
	M	SD	M	SD		M	SD	M	SD	
Negatywny afekt	29,08	8,30	25,38	8,34	2,51*	25,32	7,93	26,27	7,57	-0,70
Pozytywny afekt	33,11	5,23	38,66	4,98	-6,15***	36,70	5,46	35,25	5,05	1,58
Satysfakcja z życia	20,41	4,74	22,95	5,58	-2,77**	21,52	5,59	21,19	4,90	0,37

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

poziomem satysfakcji z życia [$t(126) = -2,77$; $p < 0,01$; $d = -0,49$]. Wielkości efektu wskazują na silny związek między poziomem niezależnego konstruktów Ja a poziomem pozytywnego afektu, przeciętny zaś w odniesieniu do satysfakcji z życia i nieznacznie słabszy względem negatywnego afektu.

Przeprowadzona analiza porównawcza w grupach o skrajnych wynikach w zakresie współzależnego Ja (por. tab. 25) nie dała podstaw do stwierdzenia związku między poziomem konstruktów Ja współzależnego a natężeniem któregośkolwiek z wyróżnionych komponentów poczucia dobrostanu na poziomie istotności $p < 0,05$.

Tabela 26. Różnice w zakresie subiektywnego dobrostanu u osób o dominacji niezależnego konstruktów Ja ($n = 20$) i współzależnego konstruktów Ja ($n = 22$)

Zmienna	Dominacja Ja niezależnego		Dominacja Ja współzależnego		$t(40)$
	M	SD	M	SD	
Negatywny afekt	24,10	7,52	29,05	7,22	-2,17*
Pozytywny afekt	40,10	4,06	32,50	4,63	5,63***
Satysfakcja z życia	23,60	5,41	21,18	4,23	1,62

Oznaczenia: *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$.

Źródło: badania własne.

Na podstawie danych zawartych w tab. 26 można stwierdzić, że typ dominującego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący afektywne komponenty poczucia dobrostanu. Okazuje się, że osoby o dominującym Ja współzależnym cechuje istotnie częstsze przeżywanie negatywnych stanów emocjonalnych [$t(40) = -2,17$; $p < 0,05$; $d = -0,69$] oraz istotnie rzadsze doświadczanie stanów pozytywnych [$t(40) = 5,63$; $p < 0,001$; $d = 1,78$] niż osoby o dominującym Ja niezależnym. Wartości d Cohena wskazują na bardzo silny

związek między typem dominującego konstruktów Ja a pozytywnym afektem, natomiast przeciętny względem negatywnego afektu. Szczególnie wyraźny jest tu silny wpływ typu dominującego konstruktów Ja na pozytywny afekt.

Odpowiadając na pytanie badawcze 2.3 o istnienie związku między typem konstruktów Ja a poczuciem dobrostanu, można stwierdzić, że:

1. Poziom niezależnego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący wszystkie komponenty poczucia dobrostanu. Osoby o wysokich wskaźnikach Ja niezależnego osiągają niższe wyniki na skali negatywnego afektu oraz wyższe na skalach pozytywnego afektu i satysfakcji z życia.

2. Poziom współzależnego konstruktów Ja nie różnicuje nasilenia afektywnych oraz poznawczego komponentu poczucia dobrostanu.

3. Rodzaj dominującego konstruktów Ja stanowi istotny czynnik różnicujący afektywne komponenty poczucia dobrostanu. Osoby o dominującym niezależnym Ja, w porównaniu z osobami o dominującym Ja współzależnym, uzyskują niższe wyniki na skali negatywnego afektu oraz wyższe na skali pozytywnego afektu.

Kolejne pytanie postawione w ramach problemu zależności między właściwościami tożsamości, konstruktem Ja a subiektywnym dobrostanem brzmiało:

Pytanie 2.4. Czy związek między właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem jest różny u osób z dominującym niezależnym lub współzależnym konstruktem Ja?¹¹

Na podstawie przedstawionej w rozdz. II pkt 3.1, rozdz. III pkt 1 i 4 analizy literatury założono, że wysoki poziom niezależnego konstruktów Ja łączy się z silniejszym związkiem między strukturalnymi aspektami tożsamości a komponentami subiektywnego dobrostanu niż wysoki poziom Ja współzależnego.

Do badania skorelowania cech wykorzystano współczynnik korelacji liniowej Pearsona. Otrzymane wartości korelacji przedstawia tab. 27. Dla sprawdzenia, czy między grupami wyróżnionymi z uwagi na typ dominującego konstruktów Ja jest istotna różnica w sile związku między aspektami struktury tożsamości a komponentami poczucia dobrostanu, wykorzystano transformację Fishera współczynników korelacji oraz test Z-Fishera.

Przeprowadzone analizy dowodzą, że relacje między charakterystykami struktury tożsamości a komponentami poczucia dobrostanu wyraźnie różnią się w grupach wyróżnionych z uwagi na typ dominującego konstruktów Ja. U osób o dominującym niezależnym konstrukcie Ja obserwuje się wiele wzajemnych powiązań między aspektami struktury tożsamości a komponentami poczucia dobrostanu. Wzrost poziomu dostępności, specyficzności, spójności oraz wartościowania łączy się ze spadkiem natężenia negatywnego afektu oraz

¹¹ Analizy dotyczące pośredniczącej roli konstruktów Ja w relacji między właściwościami tożsamości i subiektywnym dobrostanem przedstawiam w artykule *Self construal as a mediator between identity structure and subjective well being* (w recenzji).

wzrostem natężenia pozytywnego afektu i satysfakcji z życia (współczynniki korelacji od $r = 0,45$ do $r = 0,75$; $p < 0,05$). Ponadto wzrostowi poczucia stabilności towarzyszy przyrost pozytywnego afektu ($r = 0,59$; $p < 0,05$). W grupie osób o dominującym współzależnym konstrukcie Ja istotną zależność stwierdza się jedynie między dostępnością a satysfakcją z życia ($r = 0,43$; $p < 0,05$) oraz między wartościowaniem a negatywnym afektem ($r = -0,54$; $p < 0,05$). Niezależnie zatem od typu dominującego konstruktów Ja wysokim wartościom dostępności treści tożsamościowych towarzyszą wysokie wartości satysfakcji z życia, a wzrost poziomu wartościowania treści tożsamościowych łączy się ze spadkiem nasilenia negatywnego afektu. Korelacje pomiędzy pozostałymi zmiennymi nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej w żadnej z grup.

Tabela 27. Porównanie współczynników korelacji właściwości struktury tożsamości i komponentów poczucia dobrostanu u osób z dominacją niezależnego konstruktów Ja ($n = 20$) i współzależnego konstruktów Ja ($n = 22$)

Struktura tożsamości	Dobrostan	Współczynnik r Pearsona		p różnicy	q
		Dominacja Ja niezależnego	Dominacja Ja współzależnego		
Dostępność	negatywny afekt	-0,45*	-0,34	0,69	-0,14
	pozytywny afekt	0,61**	0,27	0,19	0,44
	satysfakcja z życia	0,46*	0,43*	0,90	0,04
Specyficzność	negatywny afekt	-0,55*	-0,22	0,23	-0,40
	pozytywny afekt	0,44 ^a	0,30	0,64	0,16
	satysfakcja z życia	0,50*	0,19	0,29	0,35
Wyodrębnienie	negatywny afekt	-0,39	-0,40	0,52	0,01
	pozytywny afekt	-0,08	-0,12	0,90	0,04
	satysfakcja z życia	-0,20	0,19	0,24	-0,39
Spójność	negatywny afekt	-0,52*	-0,25	0,34	-0,32
	pozytywny afekt	0,63**	0,20	0,11	0,54
	satysfakcja z życia	0,72**	0,24	0,05*	0,66
Stabilność	negatywny afekt	0,06	-0,41 ^a	0,14	0,50
	pozytywny afekt	0,59**	-0,24	0,01**	0,93
	satysfakcja z życia	0,31	-0,08	0,23	0,40
Wartościowanie	negatywny afekt	-0,62**	-0,54**	0,73	-0,11
	pozytywny afekt	0,68**	0,15	0,01**	0,68
	satysfakcja z życia	0,61**	0,40	0,38	0,29

Oznaczenia: ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$; ^a istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,06$.

Źródło: badania własne.

Oceny istotności różnicy między współczynnikami korelacji w obu grupach wskazują, że związek satysfakcji z życia ze spójnością ($q = 0,66$) oraz zależności

Tabela 28. Wartości niestandardyzowanych (i standaryzowanych) współczynników regresji β oraz błędów standardowych w modelach wpływu właściwości struktury tożsamości (X) na subiektywny dobrostan (Y) przy mediatorach (M): niezależny konstrukt Ja i współzależny konstrukt Ja oraz test Sobela istotności efektów działania zmiennej mediującej

Ścieżka	Ja niezależne			Ja współzależne		
	B (β)	SE B	Z (SE)	B (β)	SE B	Z (SE)
b (MX _{Wyodrębnienie})	0,310 (0,145)*	0,142		-0,900 (-0,428)***	0,127	
b (Y _{NA} M _X Wyodrębnienie)	-0,149 (-0,125) ^a	0,076	-1,46 (0,03)	-0,161 (-0,133) ^a	0,085	1,83 (0,08) ^b
b (MX _{Stabilność})	0,660 (0,187)**	0,231		0,078 (0,023)	0,231	
b (Y _{NA} M _X Stabilność)	-0,154 (0,129) ^a	0,079	-1,61 (0,06)	0,028 (0,023)	0,079	
b (MX _{Dostępność})	0,597 (0,218)***	0,179		-0,050 (-0,019)	0,180	
b (Y _{PA} M _X Dostępność)	0,322 (0,412)***	0,045	3,02 (0,06)**	-0,094 (-0,118) ^b	0,049	
b (MX _{Specyficzność})	0,860 (0,450)***	0,114		-0,636 (-0,339)***	0,118	
b (Y _{PA} M _X Specyficzność)	0,251 (0,321)***	0,049	4,25 (0,05)***	0,033 (0,042)	0,050	
b (MX _{Wyodrębnienie})	0,310 (0,145)*	0,142		-0,900 (-0,428)***	0,127	
b (Y _{PA} M _X Wyodrębnienie)	0,361 (0,461)***	0,047	2,62 (0,04)**	0,161 (0,096)	0,123	

b (MX _{Spójność})	0,329 (0,233)***	0,092		-0,125 (-0,090)	0,092	
b (Y _{PA} , M _X _{Spójność})	0,325 (0,415)***	0,046	3,19 (0,03)***	0,359 (0,325)***	0,070	-
b (MX _{Stabilność})	0,660 (0,187)**	0,231		0,078 (0,023)	0,231	
b (Y _{PA} , M _X _{Stabilność})	0,363 (0,463)***	0,047	2,68 (0,09)**	-0,101 (-0,127) ^a	0,053	-
b (MX _{Wartościowanie})	0,847 (0,363)***	0,146		-0,401 (-0,175)**	0,151	
b (Y _{PA} , M _X _{Wartościowanie})	0,267 (0,341)***	0,046	4,10 (0,06)***	-0,033 (-0,042)	0,047	-
b (MX _{Wyodrębnienie})	0,310 (0,145)*	0,142		-0,900 (-0,428)***	0,127	
b (Y _{Sz} , M _X _{Wyodrębnienie})	0,132 (0,169)*	0,052	1,66 (0,02)	0,044 (0,055)	0,059	-
b (MX _{Stabilność})	0,660 (0,187)**	0,231		0,078 (0,023)	0,231	
b (Y _{Sz} , M _X _{Stabilność})	0,111 (0,141)*	0,052	1,71 (0,04)	0,001 (0,001)	0,052	-

Oznaczenia: NA – negatywny afekt; PA – pozytywny afekt; Sz – satysfakcja z życia; *** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,001$; ** istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,01$; * istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,05$; ^a istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,06$; ^b istotność (dwustronna) na poziomie $p < 0,07$.

Źródło: badania własne.

między stabilnością a pozytywnym afektem ($q = 0,93$) i wartościowaniem a pozytywnym afektem ($q = 0,68$) są istotnie silniejsze wśród osób z dominującym Ja niezależnym ($p < 0,05$).

W dalszej kolejności sprawdzono, czy konstrukt Ja jest mediatorem relacji między właściwościami struktury tożsamości a poczuciem dobrostanu (innymi słowy, czy konstrukt Ja wyjaśnia wpływ zmiennych struktury tożsamości na komponenty poczucia dobrostanu). Spopularyzowane przez Barona i Kenny'ego (1986) kryteria identyfikacji pośredniczącego wpływu danej zmiennej (tu konstrukt Ja) są następujące:

a) zmienna niezależna (właściwości struktury tożsamości) w sposób istotny wpływa na zmienną pośredniczącą,

b) zmienna niezależna (właściwości struktury tożsamości) w sposób istotny wpływa na zmienną zależną (komponenty poczucia dobrostanu) pod nieobecność zmiennej pośredniczącej,

c) zmienna pośrednicząca wywiera istotny efekt na zmienną zależną (komponenty poczucia dobrostanu),

d) wpływ zmiennej niezależnej (właściwości struktury tożsamości) na zmienną zależną (komponenty poczucia dobrostanu) słabnie w wyniku włączenia zmiennej pośredniczącej do modelu (za: Preacher i Hayes, 2008).

Jednocześnie, jak wskazują Kenny, Kashy i Bolger (1998), spełnienie pkt b) nie jest konieczne, jako że związek zmiennej niezależnej ze zmienną zależną implikowany jest przez spełnienie kryteriów a) i c).

W celu sprawdzenia, czy konstrukt Ja pośredniczy w relacji między właściwościami struktury tożsamości a komponentami poczucia dobrostanu, wykorzystano test Sobela, porównujący współczynniki beta otrzymane dla ścieżek:

a) szacującej wpływ danej właściwości struktury tożsamości (X) na konstrukt (M) Ja niezależnego/Ja współzależnego (ścieżka MX),

b) szacującej wpływ konstrukt (M) Ja niezależnego/Ja współzależnego na komponenty poczucia dobrostanu (Y), gdy daną właściwość struktury tożsamości uwzględniono w równaniu regresji (ścieżka YM.X).

Test Sobela zastosowano w przypadkach, gdy obie ścieżki okazały się istotne statystycznie, a więc spełnione zostały kryteria dające podstawy do oczekiwania istotnych efektów działania zmiennej mediującej.

Jak wynika z danych zawartych w tab. 28, konstrukt Ja niezależnego jest istotnym mediatorem związku między wszystkimi właściwościami struktury tożsamości a pozytywnym afektem. Najsilniejszy efekt mediacji obserwujemy w przypadku zależności między pozytywnym afektem a specyficznością ($Z = 4,25$; $p < 0,001$), wartościowaniem ($Z = 4,10$; $p < 0,001$) oraz spójnością treści tożsamości ($Z = 3,19$; $p < 0,001$), zaś nieco słabszy w odniesieniu do ich dostępności ($Z = 3,02$; $p < 0,01$), stabilności ($Z = 2,68$; $p < 0,01$) oraz wyod-

rębienia ($Z = 2,62$; $p < 0,01$). Kontrolowanie wpływu zmiennej mediującej powoduje, że związek między wyodrębnieniem i stabilnością treści tożsamości a nasileniem pozytywnego afektu okazuje się nieistotny statystycznie ($\beta = 0,07$; $t = 1,09$; $p = 0,28$ oraz $\beta = 0,04$; $t = 0,63$; $p = 0,53$)¹². Niezależny konstrukt Ja okazał się dla tych aspektów struktury tożsamości całkowitym mediatorem. Wielkości efektów pośrednich wynoszą odpowiednio 0,11 dla poczucia odrębności oraz 0,24 dla poczucia stabilności. W przypadku pozostałych wymiarów struktury tożsamości odpowiednie współczynniki beta pozostają istotne, lecz zaznacza się mniej lub bardziej wyraźny spadek ich wartości. Należałoby tu zatem mówić o częściowej mediacji. Wielkości efektów pośrednich przyjmują wartości: 0,19 – dla dostępności, 0,22 – dla specyficzności, 0,11 – dla spójności i 0,23 – dla wartościowania. Konstrukt Ja współzależnego nie okazał się istotnym mediatorem związku między właściwościami struktury tożsamości a tym aspektem poczucia dobrostanu, który dotyczy częstości przeżywania pozytywnych stanów emocjonalnych.

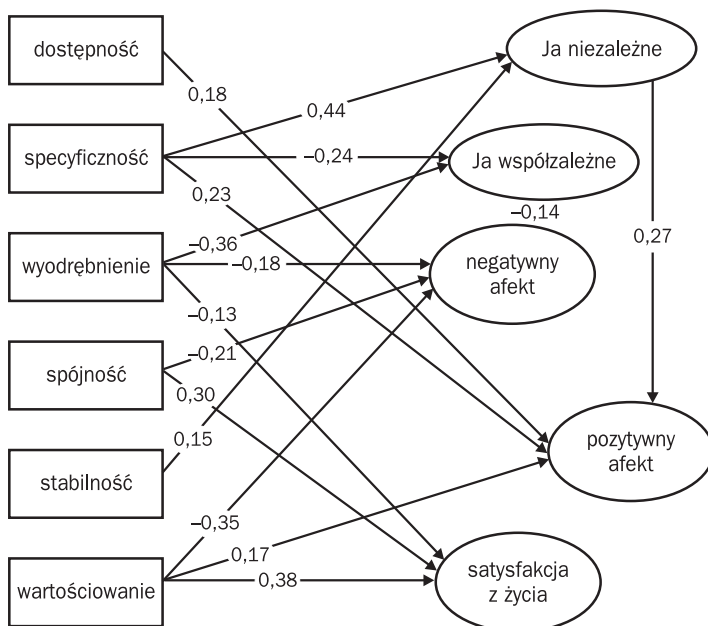
Przeprowadzona analiza istotności pośredniczącego efektu konstruktów Ja na siłę związku między aspektami struktury tożsamości a negatywnym afektem pokazuje, że wpływ wszystkich właściwości struktury tożsamości na poziom negatywnego afektu ma charakter bezpośredni. Pewnym wyjątkiem okazała się zależność pomiędzy negatywnym afektem a wyodrębnieniem. Uzyskana wartość $Z = 1,83$ pozostaje istotna na poziomie trendu $p < 0,07$, wskazując, że współzależny konstrukt Ja winien być brany pod uwagę przy analizie związku pomiędzy nasileniem negatywnych stanów emocjonalnych i tym aspektem struktury tożsamości, który dotyczy stopnia wyodrębnienia treści tożsamości. Oszacowana wielkość efektu pośredniego wynosi 0,15 (efekt supresyjny) i sugeruje, że im silniejsze poczucie odrębności tożsamości charakteryzuje osobę, tym niższe będzie natężenie przeżywanego przez nią negatywnego afektu, przy czym należałoby oczekiwać, że efekt ten będzie słabszy przy wyższych poziomach współzależnego Ja. W odniesieniu do niezależnego konstruktów Ja statystycznie istotnych efektów mediacji nie obserwuje się.

Dla uzupełnienia i integracji dotychczasowych wniosków zastosowano analizę ścieżek¹³, pozwalającą na weryfikację hipotez na temat struktury zależności przyczynowych w przyjętym zbiorze zmiennych oraz interpretację obserwowanych relacji jako bezpośrednich i/lub pośrednich. Weryfikowany model przyjął

¹² Obydwa aspekty struktury tożsamości okazały się ważnymi predyktorami pozytywnego afektu, gdy zmienna mediująca nie była uwzględniona w modelu. Współczynniki beta wyniosły wówczas odpowiednio dla wyodrębnienia: $\beta = 0,13$; $t = 1,99$; $p = 0,048$ i dla stabilności treści tożsamości: $\beta = 0,13$; $t = 1,88$; $p = 0,061$.

¹³ Analizę ścieżek można traktować jako swoiste rozszerzenie analiz regresyjnych, umożliwiające łączne poszukiwanie dopasowania dla wielu powiązanych ze sobą równań regresji. Z uwagi na skorelowanie poszczególnych wymiarów tożsamości wyniki analizy ścieżek będą zatem traktowane jako rozstrzygające.

postać cząstkową pełnego modelu równań strukturalnych i został oparty na wielozmiennowej analizie regresji (por. Zakrzewska, 2010). Ogólnym celem przeprowadzonej analizy była odpowiedź na pytanie, czy i w jakim stopniu poziom sześciu wyodrębnionych aspektów struktury tożsamości (wyjściowe zmienne niezależne) oraz dwóch typów konstruktów Ja (zmienne zależne pierwszego poziomu) wyjaśnia zmienność negatywnego afektu, pozytywnego afektu oraz satysfakcji z życia (zmienne zależne drugiego poziomu).

Rysunek 11. Parametry modelu po wyeliminowaniu nieistotnych ścieżek – rozwiązanie standaryzowane

Źródło: badania własne.

Przedstawiony na rys. 11 model związków okazał się modelem o zadawalających parametrach dopasowania. Wynik testu chi-kwadrat $\chi^2(27) = 41,99$; $p < 0,05$ okazał się co prawda istotny statystycznie, ale przywołując ponownie uwagi Zakrzewskiej (2004), należy wziąć pod uwagę, że pozostaje on silnie uzależniony od wielkości próby czy liczby zmiennych, liczby wolnych parametrów czy odchylenia od (wielowymiarowej) normalności rozkładów zmiennych obserwowalnych. Korekta testu dopasowania $\chi^2/df = 1,56$ wskazuje na dobre dopasowanie modelu. Wartości psychometrycznych wskaźników GFI oraz AGFI pozostają wyższe od 0,90. Wartość RMSEA = 0,050, zaś pierwiastek ze średniego kwadratu reszt RMR = 0,045. Górna granica przedziału ufności dla RMSEA jest niższa od 0,08, zaś test statystyczny sprawdzający hipotezę o tym, że RMSEA

jest niższy od wartości 0,05 nie daje podstaw do jej odrzucenia ($p = 0,46$). Podsumowując, wartości przywołanych parametrów dopasowania wskazują, że model jako całość jest dobrze dopasowany do danych empirycznych.

Jak wynika z rys. 11, w obrębie zmiennych zależnych istotne statystycznie współczynniki regresji to wskaźniki wiążące Ja niezależne i pozytywny afekt ($\beta = 0,27$; $t = 4,48$) oraz Ja współzależne i negatywny afekt ($\beta = -0,14$; $t = -2,18$). W przypadku pierwszej zależności mamy do czynienia z efektem wprost proporcjonalnym, zatem im wyższy poziom Ja niezależnego, tym wyższy wskaźnik pozytywnego afektu. W przypadku drugiej sytuacji obserwowany efekt ma charakter odwrotnie proporcjonalny – im wyższy wynik uzyskuje osoba w skali Ja współzależnego, tym mniejszy wynik osiąga ona w skali negatywnego afektu. Wskazane wartości współczynników są równocześnie efektami bezpośrednimi i całkowitymi omawianych par zmiennych.

Na końcowy poziom negatywnego afektu oddziałują wprost trzy aspekty struktury tożsamości: wyodrębnienie ($\beta = -0,18$; $t = -2,71$), spójność ($\beta = -0,21$; $t = -3,09$) oraz wartościowanie ($\beta = -0,35$; $t = -4,94$). Okazuje się, że im wyższy ich poziom, tym niższe nasilenie negatywnego afektu. Wyodrębnienie na negatywny afekt wpływa nie tylko bezpośrednio, ale także poprzez Ja współzależne ($\beta = -0,36$; $t = -5,94$). Wielkość tego efektu wynosi 0,05. Całkowity efekt, będący sumą oszacowania efektu bezpośredniego oraz efektu pośredniego, wynosi $-0,13$ (efekt supresji). Uzyskana wartość wskazuje, że im wyższy poziom wyodrębnienia treści tożsamości cechuje osobę, tym niższy wynik uzyskuje ona w skali negatywnego afektu, przy czym efekt ten będzie słabszy przy wyższych poziomach współzależnego Ja. Współzależny konstrukt Ja okazuje się również pośredniczyć we wpływie specyficzności na negatywny afekt ($\beta = -0,24$; $t = -3,92$). Wielkość tego efektu wynosi 0,03 i jest to oszacowanie całkowitego efektu specyficzności na negatywny afekt. Zatem przy wysokim poziomie Ja współzależnego wzrost specyficzności treści tożsamościowych pozwala przewidywać przyrost negatywnego afektu.

Poziom pozytywnego afektu bezpośrednio zależy od dostępności ($\beta = 0,18$; $t = 2,89$), specyficzności ($\beta = 0,23$; $t = 3,25$) i wartościowania ($\beta = 0,17$; $t = 2,37$). Interpretacja uzyskanych wartości współczynników wskazuje, że im wyższy poziom dostępności, specyficzności oraz wartościowania treści tożsamościowych, tym wyższy wskaźnik pozytywnego afektu. Specyficzność oddziałuje dodatkowo pośrednio na pozytywny afekt (zmienną pośredniczącą pozostaje Ja niezależne) ($\beta = 0,44$; $t = 7,34$). Wielkość tego efektu wynosi 0,12. Całkowity efekt wynosi więc 0,35. Uzyskana wartość wskazuje, że im wyższy poziom specyficzności treści tożsamości, tym wyższy poziom pozytywnego afektu, przy czym efekt ten będzie silniejszy przy wyższych poziomach niezależnego Ja. Za pośrednictwem Ja niezależnego na pozytywny afekt wpływa także stabilność ($\beta = 0,15$; $t = 2,55$). Wielkość tego efektu wynosi 0,04. Jest to równocześnie

oszacowanie całkowitego efektu stabilności na pozytywny afekt. Zatem przy wysokim poziomie Ja niezależnego wzrost stabilności treści tożsamościowych pozwala przewidywać przyrost pozytywnego afektu.

W przypadku satysfakcji z życia obserwujemy bezpośredni wpływ wyodrębnienia ($\beta = -0,13$; $t = -2,11$), spójności ($\beta = 0,30$; $t = 4,49$) i wartościowania ($\beta = 0,38$; $t = 5,56$). Uzyskane wartości współczynników wskazują, że im niższy poziom wyodrębnienia, wyższy zaś spójności i wartościowania treści tożsamości, tym wyższy poziom doświadczanej satysfakcji z życia. Wskazane aspekty strukturalne tożsamości oddziałują wyłącznie bezpośrednio na satysfakcję z życia, dlatego wskazane wartości pozostają oszacowaniami ich efektów bezpośrednich i równocześnie całkowitych.

Podsumowując, cały model wyjaśnia 31% wariancji zmiennej: negatywny afekt, 33% wariancji zmiennej: satysfakcja z życia i 37% wariancji zmiennej: pozytywny afekt.

Odpowiadając na pytanie badawcze 2.4 o istnienie różnic w zależnościach pomiędzy właściwościami struktury tożsamości a poczuciem dobrostanu u osób z dominującym niezależnym lub współzależnym konstruktom Ja, można stwierdzić, że:

1. U osób o dominującym niezależnym Ja obserwuje się wiele wzajemnych powiązań między aspektami struktury tożsamości a komponentami poczucia dobrostanu, podczas gdy u osób o współzależnym Ja mają one zdecydowanie bardziej ograniczony charakter. Zależność nasilenia satysfakcji z życia od spójności treści tożsamości oraz zależności między stopniem stabilności i wartościowania treści tożsamościowych a pozytywnym afektem są istotnie silniejsze wśród osób z dominującym Ja niezależnym.

2. Właściwości struktury tożsamości oddziałują na afektywne i poznawczy komponent poczucia dobrostanu zarówno w sposób bezpośredni, jak i za pośrednictwem konstruktów Ja. Poczucie specyficzności i wyodrębnienia treści tożsamości wywierają zarówno bezpośredni, jak i pośredni wpływ, przy czym efekty bezpośrednie pozostają systematycznie silniejsze niż efekty pośrednie. Wpływ dostępności, spójności i wartościowania ma wyłącznie charakter pośredni, zaś poczucie stabilności oddziałuje na dobrostan jedynie pośrednio.

3. Konstrukty Ja niezależnego pełni rolę pośredniczącą we wpływie poczucia specyficzności oraz stabilności na nasilenie pozytywnego afektu. Konstrukty Ja współzależnego pośredniczy w relacji między poczuciem specyficzności a nasileniem negatywnego afektu i działa supresyjnie wobec wpływu wyodrębnienia treści tożsamości na natężenie negatywnego afektu.

ROZDZIAŁ VI

WNIOSKI I DISKUSJA

W pierwszej części pracy została przedstawiona teoretyczna analiza problematyki związków konstruktów Ja i tożsamości z dobrostanem. Podstawowy problem badawczy dotyczył sprawdzenia, czy adaptacyjność tożsamości, wyrażona w terminach subiektywnego dobrostanu, podlega wpływom okoliczności związanych z typem konstruktów Ja. Zaprezentowane w części badawczej wyniki badań pozwoliły dostrzec liczne związki pomiędzy afektywnymi i poznawczym komponentem poczucia dobrostanu a właściwościami konstruktów Ja i tożsamości. Celem niniejszego rozdziału jest syntetyczne przedstawienie rezultatów przeprowadzonych badań i wskazanie tych obserwacji, które wydają się szczególnie istotne dla wyjaśnienia badanego fenomenu. Zostały one omówione zgodnie z kolejnością formułowanych hipotez.

Wniosek 1. Istnieją wyraźne powiązania pomiędzy właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem.

Pytanie o związki poszczególnych poczuc tożsamościowych z subiektywnym dobrostanem pojawiło się w następstwie formułowanych w duchu postmodernizmu sugestii dotyczących relatywności adaptacyjnego znaczenia strukturalnych właściwości tożsamości, głównie jej spójności i stabilności, oraz postulowanych na podstawie tego założenia nowych – płynnych i pluralistycznych – form tożsamości. Przedstawione w rozdziale V rezultaty przeprowadzonych analiz przemawiają za przyjęciem hipotezy H 1.1, zakładającej związek między poszczególnymi aspektami struktury tożsamości a natężeniem pozytywnego i negatywnego afektu oraz odczuwaną satysfakcją z życia. Związki te były zgodne z oczekiwaniami, przedstawionymi w rozdziale III pkt 2, odzwierciedlającymi klasyczne rozumienie tożsamości – wysokiemu poczuciu dostępności, specyficzności, odrębności, spójności, stabilności oraz wartościowania treści

tożsamości towarzyszyło doświadczanie wysokiej satysfakcji z życia, wysokiego natężenia pozytywnych stanów emocjonalnych oraz niskiego natężenia negatywnych stanów emocjonalnych. Efekt poczucia odrębności, w porównaniu z pozostałymi wymiarami strukturalnymi, okazał się mieć bardziej ograniczony zakres i ujawnił się tylko w przypadku natężenia negatywnego afektu.

Znaczenie właściwości struktury tożsamości dla poczucia dobrostanu potwierdziły również analizy klasyfikacyjne. Pozwoliły one wyodrębnić odmienne konfiguracje oparte na charakterystykach struktury tożsamości, które wyraźnie różniły się nasileniem afektywnych i poznawczego komponentu poczucia dobrostanu. Profil struktury tożsamości charakteryzowany przez wysokie wskaźniki na wszystkich wyróżnionych wymiarach strukturalnych (struktura skonsolidowana) łączył się z najniższym natężeniem negatywnego afektu, a jednocześnie najwyższym natężeniem pozytywnego afektu i wysokim poczuciem satysfakcji z życia. Z kolei skupieniu o niskich wskaźnikach cech strukturalnych tożsamości (struktura rozproszona) towarzyszyło najwyższe natężenie negatywnego afektu oraz najniższe natężenie pozytywnego afektu i satysfakcji z życia.

Warto zwrócić uwagę na te właściwości strukturalne tożsamości, które były najsilniejszymi predyktorami subiektywnego dobrostanu. W przypadku negatywnego afektu 28% wariacji tej zmiennej było wyjaśniane poczuciem własnej wartości i poczuciem spójności. Natężenie przeżywanych pozytywnych stanów emocjonalnych najlepiej pozwalały przewidzieć specyficzność¹, dostępność oraz wartościowanie treści tożsamościowych. Wymienione aspekty struktury tożsamości wyjaśniały łącznie 32% wariacji pozytywnego afektu. Jeśli chodzi o właściwości strukturalne, które najlepiej tłumaczyły doświadczanie satysfakcji z życia, były to, podobnie jak w przypadku negatywnego afektu, wartościowanie i spójność, a ponadto wyodrębnienie treści tożsamościowych. Trzy wskazane wymiary struktury tożsamości wyjaśniały łącznie 32% wariacji poznawczego komponentu poczucia dobrostanu. Jednocześnie w odniesieniu do poczucia

---

¹ Rezultaty odnoszące się do wymiaru specyficzności treści tożsamościowych potwierdzają tezę o awersyjności podobieństwa – wysokiemu poczuciu podobieństwa towarzyszy niski poziom subiektywnego dobrostanu, podczas gdy poczucie wyjątkowości łączy się z przeżywaniem pozytywnych emocji i samozadowoleniem (por. Fromkin, 1972, za: Jarymowicz i Szustrowa, 1980). Wyraźny związek poczucia specyficzności z wartościowaniem treści tożsamości sugeruje jednocześnie, iż nasilenie potrzeby unikalności będzie (do pewnego przynajmniej stopnia) funkcją oceny posiadanych cech odróżniających Ja od innych. Koresponduje to z doniesieniami innych badaczy, którzy pozostają zgodni co do tego, że siła tendencji do podkreślenia własnej indywidualności zależy od samooceny – ludzie przeceniają unikalność przede wszystkim swoich pozytywnych atrybutów oraz dążą do porównań, które pozwalają na pozytywne odróżnienie się od innych (por. Jarymowicz i Szustrowa, 1980; Lessem, 2006). Negatywna ocena siebie wzmacnia tendencję do unikania społecznych porównań i swoistego dzielenia się z innymi swoimi słabymi stronami (Brickman i Bulman, 1977, za: Lessem, 2006; Pierczyńska, 1981, za: Mandrosz-Wróblewska, 1988a). Jak piszą Jarymowicz i Szustrowa (1980): „ludzie nieśmiali, przewidując zażenowanie i napięcie [...], mają tendencję do niewyróżniania się z tła” (s. 168).

odrębności kierunek obserwowanego związku okazał się co najmniej nieoczekiwany (także w świetle przywołanych wcześniej związków wyodrębnienia treści tożsamości z negatywnym afektem) – spadek poczucia odrębności pozwalał bowiem przewidywać wzrost satysfakcji z życia. Kwestia ta zostanie poruszona w dalszej części rozdziału.

Podsumowując, wyniki badań stanowią mocne wsparcie dla tezy o adaptacyjnym znaczeniu skonsolidowanej tożsamości. **Tożsamość cechująca się spójnością, niepowtarzalnością, stabilnością, której treściowa zawartość pozostaje dostępna jednostce i jest przez nią pozytywnie wartościowana, w świetle uzyskanych rezultatów może być traktowana jako źródło emocjonalnego dobrostanu i satysfakcji z życia.** Z uwagi na regulacyjne funkcje wyróżnione charakterystyki tożsamości mogą stanowić wskaźnik efektywnej psychospołecznej adaptacji. Przedstawione analizy potwierdzają również teoretyczne i empiryczne doniesienia o zdecydowanie negatywnych konsekwencjach naruszenia poczucia tożsamościowych (np. Grzegołowska-Klarkowska, 1988; Vignoles i in., 2000; Kubacka-Jasiecka, 2008). Wobec burzliwych obecnie dyskusji pomiędzy klasycznymi ujęciami psychologicznymi (por. Erikson, 1968, 1997; Schachter, 2002) a stanowiskiem inspirowanym duchem postmodernistycznym (por. Hall, 1996; Hermas, 2003, za: Batory, 2008; Suarez-Orozco, 2004; Wnuk-Lipiński, 2004, za: Kotlarska-Michalska, 2007; Killeya-Jones, 2005; Straś-Romanowska, 2008; Bańka 2009) wskazane rezultaty badawcze nabierają szczególnego znaczenia. Okazuje się bowiem, że nawet w uznaniu doniosłych przemian kontekstu ekologicznego nie będzie uprawnione przyjęcie postulatu o normatywnym charakterze zmienności, niespójności czy niejednoznaczności w obszarze tożsamości.

Spośród wyróżnionych właściwości struktury tożsamości kluczowa rola przypada dwóm z nich: wartościowaniu oraz spójności treści tożsamości. Nie powinno to budzić zdziwienia, skoro zarówno dążenie do spójności, jak i dążenie do podtrzymywania i wzmacniania samooceny uznaje się za wiodące motywy Ja oraz uniwersalne i fundamentalne potrzeby człowieka (np. Festinger, 1957; Lecky, 1945, za: Cross, Gore i Morris, 2003; Leary i Baumeister, 2000; Sedikides, Gaertner i Toguchi, 2003; Sedikides i Skowronski, 2004; Sherman i Cohen, 2006; Leary, 2007).

Znaczenie wartościowania tożsamości dla psychologicznego dobrostanu najwyraźniej oddaje to, że poczucie własnej wartości bywa traktowane jako jego składnik (np. Myers, Sweeney i Witmer, 2000; Mann, Hosman, Schaalma i de Vries, 2004). Pozytywna samoocena postrzegana jest nie tylko jako podstawowa cecha zdrowia psychicznego, ale także jako czynnik ochronny przed skutkami negatywnych zdarzeń życiowych. Wśród systematycznych korelatów wysokiej samooceny można znaleźć takie zjawiska, jak: wysoki poziom osiągnięć życiowych, wysoki poziom zadowolenia z życia i różnych jego dziedzin,

wysoki poziom pozytywnego afektu, wysoka stabilność emocjonalna, niski poziom lęku oraz depresji, wewnętrzne umiejscowienie kontroli czy efektywne radzenie sobie ze stresem (por. przegląd badań Wojciszke, 2003; Porębiak, 2005). Liczba empirycznych ilustracji motywu autowaloryzacji jest równie duża i jednoznacznie dowodzi występowania dążeń i zniekształceń w kierunku ochrony lub nasilenia dobrego mniemania o sobie (np. nierealistyczny optymizm, egocentryczny wzorzec atrybucji, efekt bycia lepszym niż przeciętnie, autoafirmacja; por. przegląd Sedikides i Strube, 1997; Wojciszke, 2003; Porębiak, 2005). Sedikides (1993) konkluduje, że autowaloryzacja jest najbardziej podstawową motywacją człowieka, w służbie której pozostają wszystkie inne motywy i dążenia (por. Sedikides i Strube, 1997). Pierwotny charakter potrzeby własnej wartości i szacunku do siebie akcentują m.in. Rogers (1959), Allport (1961, za: Hall, Lindzey i Campbell, 2006) oraz Epstein (1973). Pewien poziom poczucia własnej wartości uznaje się za niezbędny do podtrzymania poczucia tożsamości. Doświadczenie „bycia nikim”, związane z utratą poczucia własnej wartości, oznacza również utratę poczucia własnego Ja (Fenichel, 1945, za: Sokolik, 1996). Uzyskane w badaniu rezultaty potwierdzają ścisłe związki między poczuciem własnej wartości a dobrostanem i zdrowiem psychicznym, szeroko udokumentowane w literaturze psychologicznej i wysuwające poczucie własnej wartości na czoło osobistych potencjałów. Włączenie wymiaru wartościowania treści do pomiaru strukturalnych właściwości tożsamości wydaje się dodatkowo uzasadnione względnością regulacyjnego znaczenia innego jej atrybutu, tj. poczucia specyficzności (por. przypis 1).

Podobnie jak poczucie własnej wartości, traktowanie integralności jako autentycznej oznaki zdrowia psychicznego i wskaźnika efektywnej adaptacji psychospołecznej ma w psychologii długą tradycję (np. Allport, 1937, za: Cross i in., 2003; Lecky, 1945, za: Campbell, Assanand i Di Paula, 2004; Rogers, 1959; Erikson, 1968). Zdolność do postrzegania i doświadczania siebie jako zorganizowanej, koherentnej całości stanowi osiągnięcie rozwojowe (np. Erikson, 2004; Bromberg, 2006, za: Rothschild, 2009), którego znaczenie trudno przecenić. Podstawową rolę poczucia spójności tożsamości dobitnie potwierdzają obserwacje kliniczne przypadków, w których ulega ono naruszeniu, prowadząc do poczucia rozbicia, fragmentacji, pomieszania czy fałszywego Ja (por. Sokolik, 1996; Rothschild, 2009). Rezultaty badań empirycznych konsekwentnie wskazują, że trudności w ustaleniu lub ochronie spójności w obszarze tożsamości łączą się z takimi wskaźnikami nieprzystosowania, jak: zachowania ryzykowne, słabe poczucie celu w życiu, niski poziom siły ego, niska samoocena, wysoki poziom depresji oraz wysoki niepokój (Chen, Lay, Wu i Yao, 2007; van Hoof, Raaijmakers, van Beek, Hale III i Aleva, 2008; Schwartz, 2007; Schwartz, Zamboanga, Wang i Olthuis, 2009; Schwartz i in., 2010). Zarówno dotychczasowe doniesienia, jak i wyniki badań przeprowadzonych w ramach niniejszej pracy

pokazują, że tam, gdzie podejmowane są kwestie tożsamości, spójność nabiera szczególnego znaczenia, stanowiąc podstawowe wyzwanie tożsamościowe, a zarazem kryterium uformowania tożsamości i jej podstawową funkcję (np. Erikson, 1968, 2004; Mandrosz-Wróblewska, 1988b).

Na zakończenie należy zwrócić uwagę na zaskakujące rezultaty otrzymane w odniesieniu do wyodrębnienia treści tożsamości. Z jednej strony rezultaty analiz porównawczych sugerują, że osoby o silnym poczuciu odrębności rzadziej odczuwają negatywne emocje, z drugiej zaś – analizy regresyjne wskazują, iż obniżenie wyodrębnienia treści tożsamościowych pozwala przewidywać wzrost poczucia satysfakcji z życia. Warto podkreślić, że obie zależności ujawniły się także w analizie ścieżek (por. rozdz. V pkt 3). Wydaje się, że te sprzeczne obserwacje mogą wynikać z natury związków między strukturalnymi komponentami poczucia dobrostanu, a także z osobowościowych korelatów poczucia odrębności. Należałoby przyjąć, że różni ludzie, dokonując ocen satysfakcji z życia, polegają – przynajmniej do pewnego stopnia – na wskaźnikach afektywnych, ale odwołują się też do innych źródeł, np. norm społeczno-kulturowych czy zadowolenia z określonych dziedzin życia (por. Suh, Diener, Oishi i Triandis, 1998). W świetle drugiego założenia zrozumiałe okazuje się samo istnienie rozbieżności w afektywnych i poznawczych konsekwencjach poczucia odrębności. Idąc dalej, można by przypuszczać, że osoby przejawiające słabsze poczucie własnych granic to po części osoby o jednocześnie większym nasileniu takich charakterystyk osobowościowych, jak zależność od innych, wrażliwość na innych i ich punkty widzenia czy potrzeba bliskości². Wysokie oszacowania satysfakcji z życia tych osób mogą więc wynikać z zadowolenia, jakie czerpią one z bliskich relacji (lub ogólniej: relacji z innymi). Warto w tym kontekście przywołać wyniki badań Dienera i Seligmana (2002), mówiące, że osoby mające poczucie szczęścia nie doświadczają, w porównaniu z osobami nieszczęśliwymi, więcej pozytywnych zdarzeń życiowych, lecz są na ogół bardziej towarzyskie, ugodowe i mające silne więzi z innymi (za: Larsen i Eid, 2008). Rozstrzygnięcie tej kwestii wymaga, rzecz jasna, odrębnych studiów.

Wniosek 2. Istnieją powiązania między statusami tożsamości a subiektywnym dobrostanem, przy czym okazują się one bardziej wyraziste dla tożsamości w dziedzinie interpersonalnej.

² Pewnych sugestii dostarczają tu wyniki analizy regresji właściwości struktury tożsamości względem satysfakcji z życia przeprowadzone oddzielnie dla kobiet i mężczyzn. Okazuje się, że poziom wyodrębnienia jest istotnym predyktorem stopnia doświadczanej satysfakcji z życia jedynie w grupie kobiet ($\beta = -0,25$; $t = -3,12$; $p < 0,01$). U mężczyzn poziom wyodrębnienia treści tożsamościowych nie ma znaczenia dla odczuwanej satysfakcji z życia ($t = 0,51$; $p = 0,61$). Warto też zwrócić uwagę, że przywołane w tekście cechy odpowiadają charakterystykom osób o współzależnym konstrukcie Ja, dla których relacje interpersonalne okazują się kluczowym czynnikiem poczucia szczęścia (np. Norasakkunkit, 2003).

Przeprowadzone analizy wskazują, że statusy tożsamości w obszarze ideologicznym różnią się pod względem komponentów poczucia dobrostanu jedynie w klasyfikacji uwzględniającej typy czyste. Statusom czystej tożsamości moratoryjnej oraz przejętej w tym obszarze towarzyszy wyższe natężenie przeżywanych negatywnych emocji w porównaniu ze statusem czystej tożsamości osiągniętej. Jednocześnie osoby o czystej tożsamości przejętej doświadczają wyższej satysfakcji z życia niż osoby o czystej tożsamości moratoryjnej. W obszarze interpersonalnym istotne różnice obserwuje się zarówno w klasyfikacji ogólnej, jak i szczegółowej, przy czym w obu przypadkach dotyczą one komponentu poznawczego poczucia dobrostanu. Porównanie ogólnych statusów tożsamości wskazuje, że w porównaniu z osobami o statusie tożsamości osiągniętej osoby o tożsamości moratoryjnej i rozproszonej odczuwają niższy poziom satysfakcji z życia. Analizy oparte na klasyfikacji szczegółowej ujawniają tę samą prawidłowość, z tą różnicą, że czysta tożsamość przejęta zachowuje się analogicznie jak tożsamość osiągnięta.

Rezultaty analiz regresyjnych, opartych na ilościowym ujęciu statusów tożsamości, wyraźnie wskazują, że najsilniejszymi predyktorami poczucia dobrostanu są statusy tożsamości w obszarze interpersonalnym. Spadek poziomu tożsamości osiągniętej interpersonalnej oraz wzrost poziomu tożsamości moratoryjnej interpersonalnej i tożsamości przejętej ideologicznej najlepiej pozwalały przewidzieć przyrost negatywnego afektu. Uwzględnione zmienne łącznie wyjaśniały 10% wariancji negatywnego afektu. Wzrost natężenia przeżywanych pozytywnych stanów emocjonalnych łączył się bezpośrednio ze wzrostem poziomu tożsamości osiągniętej oraz obniżeniem poziomu tożsamości rozproszonej (obu w dziedzinie interpersonalnej), choć stopień wyjaśniania pozytywnego afektu przez te zmienne wyniósł tylko 7%. Wszystkie cztery statusy tożsamości w dziedzinie interpersonalnej okazały się ponadto istotnymi predyktorami odczuwanej satysfakcji z życia – wzrost poziomu tożsamości osiągniętej i przejętej oraz spadek poziomu tożsamości moratoryjnej i rozproszonej pozwalały oczekiwać wzrostu satysfakcji z życia. W 15% zróżnicowanie satysfakcji z życia było wyjaśnione pozycją osoby w ramach wskazanych statusów tożsamości.

Przedstawione rezultaty badawcze prowadzą do ogólnego wniosku, że **statusami tożsamości w największym stopniu sprzyjającymi hedonistycznej równowadze oraz satysfakcji z życia są tożsamość osiągnięta oraz, w bardziej ograniczonym zakresie, tożsamość przejęta, przy czym ich znaczenie najbardziej uwidacznia się w dziedzinie interpersonalnej.** Oba statusy tożsamości zasadzają się na wysokim poziomie zaangażowania, można więc uznać, że to właśnie poczucie zobowiązania dotyczące tego, kim się jest i chce się być, jakie cele życiowe są ważne oraz z jakich środków do ich osiągnięcia należy korzystać, sprzyja skutecznej adaptacji. Zarówno osoby o tożsamości przeję-

tej, jak i osiągniętej rozwiązały kryzys tożsamości, co daje im poczucie bezpieczeństwa i samookreślenia. W przypadku tożsamości przejętej dokonuje się to jednak poprzez przejście tożsamości od innych, znaczących osób, nie zaś w wyniku własnego, wymagającego wysiłku poszukiwania. Formowanie tożsamości przejętej można traktować jako wyraz orientacji na *status quo*, związanej z pasywnym przystosowywaniem się do otoczenia, podejmowaniem działań utrzymujących aktualną sytuację i niską gotowością do zmiany (por. van Hoof, 1999; Cramer, 2000; Berzonsky, 2004). Można więc oczekiwać, że zobowiązania przejęte skutecznie zapewnią poczucie bezpieczeństwa, jednak głównie w stabilnych kontekstach życiowych. Zmiana okoliczności i warunków działania niesie bowiem ze sobą ryzyko dysfunkcjonalności dotychczasowych przekonań, a w rezultacie – utraty poczucia bezpieczeństwa (por. Marcia, 1966; Bosma i Kunnen, 2001; Brzezińska, 2005b; Njus i Johnson, 2008). Warto zwrócić uwagę, że tożsamości przejętej towarzyszy satysfakcja z życia, a zarazem (w obszarze ideologicznym) wysokie nasilenie negatywnych stanów emocjonalnych. Wysoki poziom negatywnego afektu wydaje się być konsekwencją m.in. deficytów poznawczej elastyczności, obaw dotyczących własnych kompetencji i zdolności panowania nad otoczeniem oraz skłonności do rezygnacji z kontroli na rzecz innych osób (por. Marcia, 1967; Orlofsky, Marcia i Lesser, 1973; Marcia, 1980; Patterson, 1991; Kroger, 2003; Klaczynski i Lavalley, 2005; Waterman, 2007; Luyckx, Vansteenkiste, Goossens i Duriez, 2009). Należy przy tym uznać, że doświadczanie negatywnych emocji pozostaje do pewnego stopnia równoważone satysfakcją z życia, której źródła należałoby szukać w poczuciu bliskiej więzi i wsparciu ze strony tych, z którymi jednostka się identyfikuje i od których przejęła zobowiązania (por. Ginsburg i Orlofsky, 1981; Waterman, 2007). Związki tożsamości osiągniętej z poczuciem dobrostanu okazują się bardziej spójne i konsekwentne, co może wskazywać na to, że przejście eksploracji, przeciwieństwo do obecnych w literaturze sugestii (np. Meeus, Iedema, Helsen i Vollebergh, 1999; Makros i McCabe, 2001; Vleioras i Bosma, 2005; Oleś, 2010), przyczynia się do podwyższenia poczucia dobrostanu. Samodzielne i refleksyjne rozważenie alternatyw tożsamościowych przed dokonaniem wyboru osobiście znaczących zobowiązań okazuje się sprzyjać efektywnemu funkcjonowaniu psychologicznemu, zadowoleniu z życia oraz redukcji obaw i lęków (por. Waterman, 2007; Hofer, Kärtner, Chasiotis, Busch i Kiessling, 2007; Schwartz, Zamboanga, Weisskirch i Rodriguez, 2009)³.

³ Waterman (2007), uzasadniając traktowanie eksploracji jako wymiaru adaptacyjnego, wskazuje m.in., że pozwala ona na zdobycie doświadczeń przydatnych do późniejszego funkcjonowania, poznanie własnych możliwości i ograniczeń oraz zasobów otoczenia. Wypróbowywanie alternatywnych działań w różnych obszarach dostarcza także informacji o związanych z nimi zyskach i kosztach, co zwiększa poczucie kontroli i przewidywalności konsekwencji podjętych wyborów. Zobowiązania przyjęte w rezultacie poszukiwań okazują się bardziej elastyczne,

Najniższy poziom subiektywnego dobrostanu towarzyszy w pierwszej kolejności tożsamości moratoryjnej oraz w obszarze interpersonalnym – tożsamości rozproszonej. Zgodnie z oczekiwaniami, **wyznacznikiem trudności adaptacyjnych okazuje się niewielkie zaangażowanie (lub jego brak) w podejmowanie i identyfikację ze zobowiązaniami, szczególnie problematyczne, gdy towarzyszy mu koncentracja na procesie eksploracji** (por. Meeus, 1996a; Meeus i in., 1999; Berman, Montgomery i Kurtines, 2004). Biorąc pod uwagę poczucie dobrostanu, opozycję wobec tożsamości osiągniętej stanowi zatem tożsamość moratoryjna – kombinacja intensywnego poszukiwania i wypróbowywania alternatyw z niskim poziomem zobowiązania – oddająca istotę tożsamościowego kryzysu (np. Marcia, 1966; Erikson, 1968). Wskazuje to wyraźnie, że dla subiektywnego dobrostanu czym innym jest zaangażowanie i trwanie w eksploracji (cechujące tożsamość moratoryjną), a czym innym jej przejście (tak jak ma to miejsce w przypadku tożsamości osiągniętej). Konieczna dla uporządkowania samego siebie i swojego życia wyjątkowo duża aktywność psychiczna, poczucie niepewności przyszłości oraz niezdecydowania w odniesieniu do osobistych celów, wartości i przekonań odzwierciedlają się w wysokim poziomie negatywnego afektu i niskim poczuciu satysfakcji z życia. W przypadku tożsamości rozproszonej spadek zobowiązania nie przynosi tak wielkich kosztów psychologicznych. Jedynie w dziedzinie interpersonalnej tożsamość rozproszona pozostawała ważnym predyktorem pozytywnego afektu i satysfakcji z życia. Związki tożsamości rozproszonej interpersonalnej z niskim poczuciem satysfakcji z życia uwidaczniają się także w analizach klasyfikacyjnych. Można przypuszczać, że tożsamość rozproszona opisuje styl funkcjonowania pozbawiony oparcia w stałych wyborach, które zakładałyby osobistą odpowiedzialność, umożliwiając jednocześnie dobór zachowań na zasadzie sytuacyjnej odpowiedniości. Ta swoista orientacja na tu i teraz pozwalałaby uniknąć bieżących spadków nastroju, lecz nie zapewnia jednostce poczucia celu czy sensu życia (por. Waterman, 2007)⁴.

---

wrażliwe na zmiany okoliczności oraz powiązane z poczuciem samosterowności i sprawstwa (por. Schwartz i in., 2009).

⁴ Istotna w kontekście prowadzonych rozważań (choć niepodejmowana szerzej w części teoretycznej) jest kwestia różnic płciowych w odniesieniu do adaptacyjności poszczególnych statusów tożsamości. Dotychczasowe badania sugerują, że kryterium adaptacyjności tożsamości u mężczyzn jest eksploracja (kryzys), a u kobiet – podjęcie zobowiązania (por. Patterson, 1991; Meeus, 1996b; Cramer, 2000; MacKinnon i Marcia, 2002). Rezultaty badań przeprowadzonych w ramach niniejszej pracy wspierają te doniesienia. Choć dla obu płci tożsamość osiągnięta ma wciąż najbardziej adaptacyjny charakter, a rozproszona w najmniejszym stopniu sprzyja przystosowaniu, relatywna adaptacyjność tożsamości moratoryjnej i przejętej okazuje się w tych grupach różna. Eksplorowanie tożsamościowych alternatyw w toku moratorium przynosi korzyści mężczyznom, natomiast podejmowanie zobowiązań, decydujące o stabilności tożsamości, sprzyja przystosowaniu kobiet i to niezależnie od tego, czy etap zaangażowania był poprzedzony okresem poszukiwania, czy nie (Pilarska, 2011a).

Podsumowując, hipotezę H 1.2, postulującą różnice pomiędzy osobami charakteryzującymi się odmiennymi wzorcami poszukiwania i zobowiązań w obszarze tożsamości a subiektywnym dobrostanem, należy uznać za częściowo potwierdzoną. Kierunki obserwowanych zależności okazują się z reguły zgodne z oczekiwaniami i znajdują potwierdzenie w dotychczasowych badaniach. Zaskakuje natomiast słaba wartość predykcyjna statusów tożsamości w obszarze ideologicznym⁵. Rezultat ten, z jednej strony, można tłumaczyć wysoką heterogenicznością grup wyróżnionych z uwagi na status tożsamości w tej dziedzinie⁶, z drugiej – traktować go jako wyraz zarówno społecznego, jak i osobistego znaczenia procesów tożsamościowych w tym obszarze. Można by zaryzykować twierdzenie, że aktywne poszukiwanie alternatywnych opcji zawodowych, politycznych czy światopoglądowych oraz osobiste zaangażowanie w wartości i działania w tym obszarze nie przyczyniają się w znacznym stopniu do wzrostu poczucia dobrostanu. Warto zastanowić się, czy współczesne społeczeństwo oferuje wyzwania i skłania młodych ludzi do samookreślenia w tym zakresie, a także w jakim stopniu bezideowość pociąga dziś za sobą psychologiczne i społeczne koszty.

Inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku sfery interpersonalnej. Wyraźne powiązania między statusami tożsamości w tej dziedzinie a subiektywnym dobrostanem sugerują, że eksploracja i krystalizacja przekonań dotyczących związków przyjaźni oraz związków romantycznych, jak również ról płciowych i rekreacji mają fundamentalne znaczenie dla rozwoju takiego poczucia własnego Ja, które jest źródłem satysfakcji, rodzi (uzasadnione) oczekiwanie akceptacji ze strony innych oraz minimalizuje niepokój.

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na wiek osób tworzących grupę badawczą. Były to osoby w okresie wczesnej dorosłości, w którym za centralne zadanie rozwojowe psychologowie zgodnie uznają poszukiwanie i dzielenie

⁵ Brak systematycznych powiązań pomiędzy wszystkimi czterema statusami tożsamości a subiektywnym dobrostanem nasuwa uwagi dotyczące trafności modelu statusów tożsamości Marcii (1996). Dowodzenie trafności propozycji Marcii wymagałoby zaobserwowania systematycznych różnic pomiędzy czterema statusami w zakresie co najmniej jednego konstruktów, który mógłby być uznany za kluczowy dla formowania tożsamości. Tymczasem, jak wskazuje van Hoof (1999), w badaniach empirycznych niezwykle rzadko udaje się ustalić unikalne powiązania wszystkich statusów tożsamości ze zmiennymi, które zostały wykorzystane do oszacowania ich trafności. Natomiast regułą okazuje się to, iż tylko jeden typ statusu tożsamości różni się od pozostałych w zakresie mierzzonego konstruktów lub ujawnia się dychotomia par statusów (o ile w ogóle pojawiają się oczekiwane zależności). Z analiz van Hoof wynika, że żadna ze zmiennych wykorzystywanych dotychczas w badaniach nie dyskryminuje wszystkich czterech statusów tożsamości.

⁶ Problem wewnętrznego zróżnicowania (atypowych postaci) poszczególnych statusów tożsamości podkreślali w swych pracach m.in. Orlofsky ze współpracownikami (1973), Donovan (1975), Archer i Waterman (1990, za: Schwartz, 2002), Kroger (1995, za: Kroger, 2004), Valde (1996), jak również Marcia (1989, za: Schwartz, 2002), wyróżniając w obrębie poszczególnych typów statusów subkategorie o odmiennych charakterystykach (por. przypis 12 w rozdz. III).

intymności z osobami, które stwarzają nadzieję na dopełnienie osobistej tożsamości (np. Erikson, 2002). Sam Erikson (2004) określa wczesną dorosłość mianem „fazy dojrzałości do intymności”. Istotnymi czynnikami w procesie kształtowania się tożsamości będą wówczas zatem wartości, standardy czy cele związane z fundamentalnymi dla tego okresu zadaniami rozwojowymi, tj. wyborami w obszarze intymnych związków i nowymi rolami społecznym (partnera czy małżonka). Jeżeli zdolność samookreślenia w dziedzinie interpersonalnej potraktujemy jako kryterium pomyślnej realizacji zadań rozwojowych młodych dorosłych, to przewaga znaczenia tej dziedziny dla poczucia dobrostanu okazuje się całkowicie zrozumiała.

Wniosek 3. Istnieją powiązania między konstruktem Ja a subiektywnym dobrostanem, jednak dotyczą one zasadniczo komponentów afektywnych.

Rezultaty przeprowadzonych analiz wskazują, że **osoby o dominującym niezależnym Ja cechuje istotnie niższe natężenie negatywnego afektu i istotnie wyższe natężenie pozytywnego afektu w porównaniu z osobami o dominującym Ja współzależnym**. Na pierwszy rzut oka otrzymane wyniki wydają się, przynajmniej do pewnego stopnia, potwierdzać doniesienia z innych badań, prowadzonych głównie na gruncie psychologii międzykulturowej (por. przegląd badań ujęty w tab. 6). Badania te sugerują adaptacyjność niezależnego konstruktów Ja i dezadaptacyjność Ja współzależnego. Interesujące wyjaśnienie obserwowanych efektów proponuje Suh (2007). Wskazuje on, że uwikłanie Ja w realizację celów afiliacyjnych w sposób nieunikniony wywiera niekorzystny wpływ na poczucie dobrostanu. Osoby o wysoce kontekstowym Ja, zdaniem Suha, cechują specyficzne tendencje w obszarze emocjonalnym (np. spadek znaczenia szczęścia jako wartości, spadek kapitalizacji, uzależnienie poczucia szczęścia od innych osób), motywacyjnym (np. spadek presji do bycia szczęśliwym, orientacja prewencyjna, koncentracja na unikaniu) i poznawczym (np. wzrost porównań społecznych, zależność od zewnętrznych źródeł informacji), które mimo że sprzyjają podtrzymywaniu harmonii w relacjach z innymi, zwrócić mogą obniżyć poczucie dobrostanu (por. Norasakkunkit, 2003).

Propozycja Suha (2007), choć niepozbawiona wartości, w ograniczonym stopniu ma zastosowanie w interpretacji wyników prezentowanych badań. Spadek poczucia dobrostanu u osób współzależnych wydaje się bowiem pochodną przede wszystkim obniżenia niezależnego konstruktów Ja, nie zaś wysokiego nasilenia Ja współzależnego. Do takiego wniosku prowadzą analizy porównawcze grup skrajnych w odniesieniu do każdej dymensji z osobna (por. tab. 25), jak również analizy uwzględniające pełną typologię konstruktów Ja⁷. Należałoby zatem przyjąć, że **chroniczna koncentracja na motywach związanych z przy-**

⁷ Typ zrównoważony konstruktów Ja (charakteryzowany przez wysokie wyniki zarówno w zakresie niezależnego, jak i współzależnego Ja) nie różni się istotnie pod względem żadnego z kom-

należnością (jak również jej osłabienie) nie ma, sama w sobie, znaczenia dla dobrostanu jednostki. Problematyczna staje się jedynie wówczas, gdy towarzyszy jej deficyt w obszarze motywów indywidualnych.

Rozważając związki konstruktów Ja z poczuciem dobrostanu, nie należy także ignorować tego, że występowanie różnic między osobami o różnych typach dominującego konstruktów Ja obserwuje się tylko w poziomach afektywnych komponentów dobrostanu, natomiast nie pojawiają się one w deklarowanym przez te osoby poziomie satysfakcji z życia. Rezultat ten jest szczególnie istotny w kontekście dyskutowanej w rozdz. III pkt 1 wiarygodności różnych wskaźników poczucia dobrostanu. Warto przypomnieć, że współzależność i niezależność konstruktów Ja wiążą się z odmiennymi źródłami poczucia sensu i satysfakcji w życiu (por. przegląd badań ujęty w tab. 7). W szczególności emocje, jako doświadczenia wewnętrzne, mają zasadniczo większe znaczenie dla osób o niezależnym konstrukcie Ja i w konsekwencji pozostają dla nich bardziej znaczące przy oszacowaniach satysfakcji z życia (np. Suh i in., 1998; Schimmack, Radhakrishnan, Oishi, Dzikoto i Ahadi, 2002; Tov i Diener, 2009; Suh i in., 2009). Zrozumiałe jest więc to, dlaczego osoby współzależne, mimo że częściej odczuwają negatywne emocje, a rzadziej pozytywne, pozostają zadowolone ze swego życia. Ostrożność w formułowaniu wniosków na temat relacji między konstruktem Ja a dobrostanem konieczna jest także z innych powodów. Trzeba podkreślić, że niskie wyniki w zakresie poczucia dobrostanu nie są jednoznaczne ze złym samopoczuciem (*ill-being*). Badacze zwracają również uwagę na specyficzną orientację na „umiarkowanie” cechującą osoby współzależne. Umiarkowanie to może tłumaczyć niższe wskaźniki tych osób w zakresie pozytywnego afektu (Tov i Diener, 2009; Kitayama i Markus, 2000; por. przypis 8).

Przedstawione rezultaty badawcze kierują uwagę również w stronę metody pomiaru afektu. Analiza treściowej zawartości pozycji PANAS-X składających się na skale pozytywnego i negatywnego afektu prowadzi do wniosku, że są to w zdecydowanej większości stany afektywne zakładające wysoki poziom pobudzenia (np. entuzjastyczny, podekscytowany, aktywny, uważny w przypadku pozytywnego afektu oraz zaniepokojony, przestraszony, roztrzęsiony, drażliwy w przypadku negatywnego afektu) (por. Larsen i Diener, 1992; Larsen, McGraw i Cacioppo, 2001; Elefant-Yanni i Victoria-Feser, 2005). Wniosek ten jest jeszcze bardziej znaczący, gdy weźmie się pod uwagę specyfikę doświadczeń emocjonalnych osób o różnych typach konstruktów Ja. Okazuje się bowiem, że dla osób niezależnych charakterystyczne jest doświadczanie emocji związanych ze szczęściem lub przygnębieniem, a więc emocji pozytywnych o wysokim poziomie pobudzenia i negatywnych o niskim poziomie pobudzenia. Dla osób współ-

---

ponentów poczucia dobrostanu od osób o dominującym niezależnym konstrukcie Ja (Pilarska, 2011a).

zależnych charakterystyczny jest przeciwny wzorzec. Odczuwają one głównie emocje związane z uspokojeniem lub niepokojem, czyli pozytywne emocje o niskim poziomie pobudzenia i negatywne o wysokim poziomie pobudzenia⁸ (np. Lee, Aaker i Gardner, 2000; Tsai, Knutson i Fung, 2006; por. także Kitayama i Markus, 2000). Obserwacje te podnoszą kwestię reprezentatywności pozycji testowych skal PANAS-X oraz ich tendencyjnego obciążenia⁹. Jeśli PANAS-X pomija ważny obszar doświadczeń emocjonalnych obejmujący stany o niskim poziomie pobudzenia, to pełen obraz różnic w emocjonalnym dobrostanie osób o różnych typach konstruktów Ja pozostaje niedostępny, a interpretacji różnic otrzymanych w badaniach z wykorzystaniem skali powinna towarzyszyć uwaga, że dotyczą one emocji wysokopobudzeniowych.

Właściwym podsumowaniem rozważań dotyczących zależności między konstruktami Ja a subiektywnym dobrostanem wydaje się postulat wyrażony w pracy Kitayamy i Markus (2000). Autorzy wskazują, że to, co kryje się pod pojęciem „dobrostan” (*well-being*) wynika wprost ze sposobu zdefiniowania terminów „dobro” (*well*) i „stan” (*being*). Różnice w tym zakresie będą się zatem odzwierciedlały z konieczności w odmiennych źródłach poczucia dobrostanu oraz (i jest to kwestia szczególnej wagi) w różnych sposobach „bycia szczęśliwym” i doświadczania dobrostanu¹⁰. Nie bez powodu określeniu dobrostanu najczęściej towarzyszy przymiotnik „subiektywny”.

Wniosek 4. Istnieją wyraźne powiązania między typem konstruktów Ja a właściwościami struktury tożsamości.

Potwierdzono stawianą w badaniu hipotezę, według której właściwości struktury tożsamości wiążą się z typem konstruktów Ja. **Osoby o dominującym**

⁸ Zagadnienie to wprost odnosi się do koncepcji ukierunkowań Ja Higginsa (np. 1987, 1997) oraz związków niezależności Ja z orientacją promocyjną, zaś współzależności Ja z zorientowaniem na prewencję (por. Lee i in., 2000; Lee i Semin, 2009). Jednocześnie wynikający z tych ustaleń charakterystyczny wzorzec doświadczeń emocjonalnych osób współzależnych (negatywne emocje o wysokim pobudzeniu w sytuacji rozbieżności w systemie Ja) sugeruje, że wskazana wcześniej orientacja na „umiarkowanie” ma dość jednostronny charakter.

⁹ Jeżeli skala negatywnego afektu faworyzuje doświadczenia, które częściej stają się udziałem osób współzależnych (emocje lękowe), może to tłumaczyć (przynajmniej do pewnego stopnia), że uzyskują one wyższe wyniki w tym zakresie. Podobnie przewagę osób niezależnych w zakresie pozytywnego afektu może (w pewnym stopniu) wyjaśniać to, że operacjonalizacja pozytywnego afektu obejmuje w większości stany emocjonalne, na które szczególnie wrażliwe pozostają osoby o niezależnym konstrukcie Ja. Warto przywołać w tym miejscu wyniki badań Hui z zespołem (2009). Autorzy jako miarę stanów emocjonalnych wykorzystali skalę obejmującą zarówno emocje nisko-, jak i wysokopobudzeniowe, a otrzymane rezultaty wskazują na dodatnie korelacje między pozytywnym afektem i obiema formami konstruktów Ja.

¹⁰ W uznaniu konceptualnych różnic w obszarze poczucia dobrostanu u osób o współzależnym i niezależnym Ja Lu i Glimour (2006) proponują wyróżnienie dobrostanu zorientowanego na osobę (*individual-oriented SWB*) i dobrostanu zorientowanego społecznie (*socially-oriented SWB*).

niezależnym konstrukcie Ja charakteryzują się **silniejszym poczuciem dostępności, specyficzności, odrębności, spójności oraz wartościowania treści tożsamości niż osoby o dominującym Ja współzależnym**. Obie grupy nie różnią się jedynie stabilnością treści tożsamościowych. Do analogicznych wniosków prowadzi porównanie typów konstruktów Ja pod względem odmiennych konfiguracji właściwości tożsamości. Dominacja niezależnego Ja łączy się wyraźnie z profilem struktury tożsamości o wysokich jej wskaźnikach, określającym skonsolidowaną tożsamość, nieco słabiej także z profilem określonym przez wysokie poziomy specyficzności i wyodrębnienia treści tożsamości, przy jednocześnie słabszym poczuciu dostępności, spójności i stabilności treści tożsamościowych (struktura kompensacyjna). U osób o dominującym współzależnym konstrukcie Ja przeważa wzorzec struktury tożsamości wskazujący na osłabienie poczucie tożsamościowych (struktura rozproszona) oraz o wynikach zbliżonych do średniej ogólnej w zakresie większości aspektów strukturalnych, przy relatywnie wysokim poziomie stabilności (struktura konserwująca). Analiza porównawcza cech strukturalnych tożsamości dla wymiarów niezależności i współzależności Ja traktowanych osobno również wskazuje na wiele istotnych różnic, zgodnych ze wskazanymi wyżej. Z wysokim poziomem niezależnego konstruktów Ja są powiązane wysokie poziomy wszystkich aspektów struktury tożsamości, z wyjątkiem wyodrębnienia. Natomiast nasilenie współzależności Ja okazuje się wiązać ze słabszym poczuciem wyjątkowości, odrębności, własnej wartości oraz spójności tożsamości (na poziomie trendu).

Otrzymane wyniki są zgodne z założeniami poczynionymi na wstępie książki i rozwinętych w rozdz. II pkt 3.1. Punktem wyjścia było tu uznanie, że dialektyka motywów indywidualności i afiliacji, wokół których organizują się konstrukty Ja, uczestniczy w procesach formowania tożsamości (np. Franz i White, 1985; Blatt, 1995; Blatt i Blass, 1996). Opracowywanie własnego Ja stanowi proces silnie osadzony w kontekście kulturowym i społecznym, a dominujący u osoby typ konstruktów Ja, wraz z leżącymi u jego podstaw dążeniami, przyswajanymi i uznawanymi normami czy przekonaniami na temat natury ludzkiej, pozostaje swoistym odbiciem tego kontekstu w doświadczeniu indywidualnym (np. Triandis, 1989; Adams, 1998; Imamoğlu, 2003; Smith, Bond i Kâğıtçıbaşı, 2006; por. rozdz. I pkt 2). Ponieważ proces formowania tożsamości implikuje identyfikację z określonymi wartościami, standardami czy celami życiowymi (Erikson, 1997, 2002, 2004; Marcia, 1966), można uznać, że to właśnie konstrukt Ja, będący ich nośnikiem, określa kierunek i zasady psychologicznych poszukiwań zmierzających do ustalenia tożsamości osobistej. **Przypisywanie konstruktom Ja niezależnego i współzależnego znaczącej roli, z jednej strony, w wyznaczeniu tendencji do formułowania tożsamości o specyficznych atrybutach, z drugiej zaś – w generowaniu określonych problemów z konstrukcją tożsamości znajduje potwierdzenie w przedstawionych wyżej rezultatach badawczych.**

Brak systematycznych związków między typem konstruktów Ja i poziomem stabilności treści tożsamościowych powoduje, że ten wymiar struktury tożsamości nie stanowi wyłącznego kryterium niezależności lub współzależności Ja. Wniosek ten, w świetle dostępnej wiedzy, okazuje się dość zrozumiały. Jak sugerują m.in. English, Chen i Swann (2008), dążenie do autoweryfikacji – do spójności i stabilności przekonań na własny temat – ma charakter uniwersalny. Uniwersalność potrzeby potwierdzania trwałości obrazu siebie ma źródła w jej epistemicznych oraz pragmatycznych korzeniach. Te pierwsze związane są z potrzebą poczucia sensu, koherencji oraz przewidywalności i kontroli rezultatów własnych działań, drugie zaś odnoszą się do fundamentalnego znaczenia relacji społecznych oraz zdolności prognozowania i kontroli oczekiwań innych ludzi, a także utrzymywania harmonijnego przebiegu interakcji z nimi (English i in., 2008). Można zatem uznać, że stabilność znaczących aspektów własnej osoby przyczynia się do realizacji celów związanych zarówno z indywidualnością, jak i z afiliacją.

Ważne wydaje się też zwrócenie uwagi na to, że pozycje składające się na podskale stabilności *Wielowymiarowego Kwestionariusza Tożsamości* odwoływały się w sposób zasadniczy do perspektywy fenomenologicznej (sposobu doświadczania siebie), nie zaś przejawów behawioralnych ciągłości tożsamości, oceny identyczności pewnych aspektów własnej osoby w wymiarze temporalnym czy innych przesłanek. Można przypuszczać, że osoby o niezależnym i współzależnym Ja charakteryzuje podobny poziom stabilności tożsamości, choć jej źródła (sposoby osiągania) mogą być odmienne. Jeśli uznamy, że u osób o niezależnym Ja reprezentacje tych aspektów własnej osoby, które nie odnoszą się do relacji z innymi, stanowią reprezentacje najbardziej rozbudowane, dostępne i w największym stopniu definicyjne dla Ja (np. Markus i Kitayama, 1991; Singelis, 1994), należałoby oczekiwać, iż poczucie ciągłości własnej osoby będzie zakotwiczone przede wszystkim w doświadczaniu względnej stałości tych właśnie atrybutów wewnętrznych (np. cech, przekonań, preferencji). Z kolei u osób współzależnych, u których relacjom z innymi przypada szczególna rola w procesach definiowania Ja, a środkiem samookreślenia są reprezentacje siebie w znaczących kontekstach społecznych (np. Markus i Kitayama, 1991; Singelis, 1994), poczucie stabilności mogłoby się zasadzać na trwałości swojego określenia względem innych (np. osadzenia w konkretnych relacjach interpersonalnych, statusu, roli) i stałości rozpoznania własnej osoby przez znaczących innych (por. Mischel i Shoda, 1995; Erikson, 2004; Chen, English i Peng, 2006; English i Chen, 2007; English i in., 2008).

Wskazane wyżej wyraźne różnice w strukturze tożsamości osób współzależnych i niezależnych nabierają szczególnego znaczenia w świetle przedstawionych we wniosku 1 związków cech strukturalnych tożsamości z subiektywnym dobrostanem. Jeśli uznamy adaptacyjne znaczenie silnych poczuc tożsamościo-

wych, w tym poczucia wewnętrznej treści, własnej wartości, spójności, niepowtarzalności czy odrębności, a przeprowadzone analizy na przyjęcie takiej tezy pozwalają, to ich osłabienie obserwowane u osób współzależnych należałoby traktować jako potencjalny psychologiczny czynnik ryzyka nieprzystosowania. Do rozważanych wcześniej różnic w poczuciu dobrostanu osób o różnych typach konstruktów Ja należałoby więc dodać sugestię, że **wśród wielu czynników mogących mieć istotny wpływ na poziom emocjonalnego funkcjonowania osób niezależnych i współzależnych ważne miejsce będzie zajmować tożsamość**. Dla ustalenia, jak ważne będzie to miejsce, konieczne jest wskazanie specyficznego znaczenia, jakie właściwości tożsamości mają dla subiektywnego dobrostanu osób o różnych typach konstruktów Ja (por. wniosek 6).

Wniosek 5. Nie istnieją systematyczne powiązania między typem konstruktów Ja a statusami tożsamości.

Nie udało się ustalić wyraźnych i konsekwentnych związków określonych typów konstruktów Ja z poszczególnymi statusami tożsamości, czego dotyczyło pytanie badawcze 2.2. Na podstawie ustaleń teoretycznych i empirycznych, a w szczególności zróżnicowania celów osób o odmiennych typach konstruktów Ja, oczekiwano, że niezależny konstrukt Ja będzie facylitował eksplorację i zobowiązania w dziedzinie ideologicznej, zaś niezależny konstrukt Ja będzie im sprzyjał w obszarze interpersonalnym (por. rozdz. II pkt 3.2). Tymczasem rezultaty przeprowadzonych badań nie wiążą typów konstruktów Ja z określonym rodzajem statusu tożsamości w żadnej z wyróżnionych dziedzin. Analiza porównawcza wykorzystująca ilościowe ujęcie statusów tożsamości wskazuje natomiast na odmienne od przyjętych w hipotezie zależności. Osoby o dominującym niezależnym Ja, w porównaniu z osobami o dominującym Ja współzależnym, charakteryzują się wyższym poziomem tożsamości osiągniętej interpersonalnej oraz niższym poziomem tożsamości rozproszonej interpersonalnej. Gdy wymiary niezależności i współzależności Ja traktowane są osobno, osoby wysoce niezależne ponownie okazują się cechować wysokim poziomem tożsamości osiągniętej w obszarze interpersonalnym, z kolei wyższe nasilenie współzależności Ja łączy się z wyższym poziomem tożsamości przejętej ideologicznej.

Analiza przywołanych wyników niesie dwa ważne wnioski. Po pierwsze, okazuje się, że **konstrukt Ja nie wyznacza subiektywnej ważności dziedzin, w których ustalana jest własna tożsamość**. Po drugie, należy uznać, że **czynnikiem różnicującym tożsamość osób o różnych typach konstruktów Ja pozostaje w największym stopniu zaangażowanie w eksplorację**. Ostatni wniosek koresponduje z sugestiami czynionymi m.in. na gruncie psychologii międzykulturowej, wskazującymi, iż wartości kolektywistyczne sprzyjają pasywnym rozwiązaniom w obszarze tożsamości, natomiast orientacja indywidualistyczna

toruje drogę rozwiązaniom aktywnym (Markstrom-Adams i Adams, 1995; Cheng, 2004). Można zatem uznać, że osłabienie wartości autonomii oraz ekspresji siebie, właściwe osobom współzależnym, ogranicza lub dewaluuje dążenie do aktywnej i samodzielnej eksploracji (por. Marcia, 1989, za: Patterson, 1991; Donovan, 1975; Kroger, 1985). W konsekwencji należałoby tu oczekiwać dominacji takich form tożsamości, które nie zakładają jej obecności. Otrzymane wyniki, wskazujące na związki współzależności z tożsamością rozproszoną oraz przejętą¹¹, pozostają w zgodzie z tym rozumowaniem. W przypadku niezależnego konstruktów Ja sytuacja przedstawia się odmiennie. Szczególne znaczenie przypada tu bowiem dążeniom do odkrycia, zrozumienia i potwierdzenia osobistych atrybutów (Markus i Oyserman, 1989; Markus i Kitayama, 1991; Singelis, 1994), a te sprzyjają (czy wręcz wymagają) zaangażowaniu w eksplorację, a w dalszej kolejności – podjęcia zobowiązania. Można by więc spodziewać się tu wyższych poziomów tożsamości osiągniętej, a niższych poziomów tożsamości rozproszonej, traktowanej jako wyraz ucieczki od samopoznania (por. Moshman, 1999; Brzezińska, 2000). Otrzymane w badaniu wyniki potwierdzają te przypuszczenia.

Warto podkreślić, że rezultaty badań otrzymane z zastosowaniem ilościowego ujęcia tożsamości, z uwagi na to, że nie replikują się w analizach z wykorzystaniem ujęcia klasyfikacyjnego, należałoby traktować raczej jako obserwacje pewnych tendencji niż wskaźnik trwałych rozwiązań w obszarze tożsamości.

Wniosek 6. Konstrukt Ja pełni funkcję mediatora związku między strukturą tożsamości a afektywnymi komponentami poczucia dobrostanu.

W świetle uzyskanych w badaniu wyników trafna okazała się hipoteza H 2.4. Odnotowano wyraźną zależność między dominującym u osób typem konstruktów Ja a związkami właściwości tożsamości z subiektywnym dobrostanem. **U osób o dominującym niezależnym konstrukcie Ja wzrost poczucia dostępności, specyficzności, spójności i wartościowania treści tożsamościowych łączy się ze spadkiem nasilenia negatywnego afektu oraz wzrostem nasilenia pozytywnego afektu i doświadczanej satysfakcji z życia. Ponadto wzrostowi poczucia stabilności treści tożsamości towarzyszy w tej grupie przyrost pozytywnego afektu.** Wśród osób o dominującym współzależnym konstrukcie Ja istotne zależności (kierunkowo zgodne z opisanymi wyżej) stwierdza się jedynie między stopniem dostępności treści tożsamości a poziomem odczuwanej satysfakcji z życia oraz między poczuciem własnej wartości a nasileniem negatywnego

¹¹ W świetle badań innych autorów związki tożsamości przejętej ze współzależnym konstruktem Ja wydają się bardziej ugruntowane (np. Frank, Pirsch i Wright, 1990; Markstrom-Adams i Adamsa, 1995; Lee i in., 2010), natomiast skłonność do rozproszenia w obszarze tożsamości u osób współzależnych ma w literaturze raczej status hipotezy.

afektu. Oceny istotności różnicy pomiędzy współczynnikami korelacji w obu grupach wskazują, że **zależność nasilenia satysfakcji z życia od poziomu spójności treści tożsamości oraz zależności między stopniem stabilności i wartościowania treści tożsamościowych a natężeniem przeżywanych pozytywnych stanów emocjonalnych są istotnie silniejsze wśród osób z dominującym Ja niezależnym.**

Otrzymane rezultaty sugerują osłabienie powiązań między właściwościami struktury tożsamości a subiektywnym dobrostanem u osób współzależnych. Jako takie pozostają zgodne z danymi pochodzącymi z badań innych autorów dotyczącymi spójności Ja. Dla przykładu analizy Cross i współpracowników (2003) wskazują, że znaczenie (międzysytuacyjnej) spójności Ja dla zadowolenia z życia pozostaje funkcją stopnia współzależności konstruktu Ja. Dokładniej rzecz ujmując, współzależna forma Ja okazuje się zwiększać tolerancję na niespójność obrazu siebie. Analogiczny wzorec wyników Gore i Cross (2010) uzyskali względem znaczenia zgodności i wzajemnej zależności celów osobistych (*goal dependency*) dla poziomu doświadczanej satysfakcji z życia. Ustalenia te znajdują odzwierciedlenie w otrzymanych w niniejszym badaniu wynikach dotyczących struktury tożsamości – w przypadku osób o konstrukcie Ja niezależnego poczucie spójności tożsamości korzystnie wpływa na wszystkie komponenty poczucia dobrostanu, podczas gdy u osób współzależnych analogicznych zależności nie obserwuje się. Zainteresowanie budzą także doniesienia Kwana i współpracowników (1997) oraz Okazaki (2002), sugerujące osłabienie znaczenia samooceny dla dobrostanu osób o współzależnym konstrukcie Ja. Także te spostrzeżenia korespondują z przywołanymi wyżej rezultatami. O ile bowiem poczucie własnej wartości silnie wiąże się z emocjonalnym dobrostanem i satysfakcją z życia osób o niezależnym konstrukcie Ja, o tyle u osób współzależnych jego rola ogranicza się do wzajemnej relacji z negatywnym afektem.

Zastosowanie testu Sobela pozwoliło wykazać, że niezależny konstrukt Ja jest istotnym mediatorem relacji między wszystkimi właściwościami struktury tożsamości a pozytywnym afektem. W przypadku związku między stopniem wyodrębnienia i stabilności treści tożsamościowych a nasileniem pozytywnych stanów emocjonalnych niezależny konstrukt Ja okazał się całkowitym mediatorem. Okazuje się, że oddziaływanie silnych poczuciu odrębności i stabilności na pozytywny afekt można tłumaczyć tym, że stanowią one ważne atrybuty tożsamości osób o niezależnym Ja. W odniesieniu do pozostałych aspektów strukturalnych tożsamości można zaobserwować efekt częściowej mediacji. Rezultaty dotyczące konstruktu Ja współzależnego sugerują, że nie pełni on wyraźnej pośredniczącej roli między właściwościami struktury tożsamości a afektywnymi i poznawczym komponentem poczucia dobrostanu, jednak powinien być brany pod uwagę (jako potencjalny czynnik supresyjny) przy

analizie związku między nasileniem negatywnego afektu a stopniem wyodrębnienia treści tożsamości. Wpływ pozostałych właściwości strukturalnych na subiektywne poczucie dobrostanu ma charakter bezpośredni.

Sformułowany na podstawie wyników badań model, opisujący, w jaki sposób relacje między subiektywnym dobrostanem a właściwościami tożsamości ulegają zmianom pod wpływem nasilenia niezależnego lub współzależnego konstruktów Ja, poddano weryfikacji także z zastosowaniem analizy ścieżek. Jej rezultaty pozwalają uznać, że **właściwości struktury tożsamości oddziałują na afektywne i poznawczy komponent poczucia dobrostanu w sposób bezpośredni, a także za pośrednictwem konstruktów Ja**. Poczucie specyficzności i wyodrębnienia treści tożsamości wywierają zarówno bezpośredni, jak i pośredni wpływ. Wpływ dostępności, spójności i wartościowania treści tożsamościowych ma wyłącznie charakter bezpośredni, zaś poczucie stabilności oddziałuje na subiektywny dobrostan jedynie pośrednio. W szczególności interesujące tu efekty zapośredniczone przez niezależny i/lub współzależny konstrukt Ja pokazują, że:

- im wyższy poziom specyficzności treści tożsamości, tym wyższe natężenie pozytywnego afektu, przy czym efekt ten będzie silniejszy przy wyższych poziomach niezależnego Ja;
- przy wysokim poziomie Ja współzależnego wzrost specyficzności treści tożsamościowych pozwala przewidywać przyrost negatywnego afektu;
- im wyższy poziom wyodrębnienia treści tożsamości, tym niższe natężenie negatywnego afektu, przy czym efekt ten słabnie przy wyższych poziomach współzależnego Ja;
- przy wysokim poziomie Ja niezależnego wzrost stabilności treści tożsamościowych pozwala przewidywać przyrost pozytywnego afektu.

Przywołane rezultaty badawcze pokazują, że rola konstruktów Ja uwidacznia się w odniesieniu do konsekwencji poczucia specyficzności, odrębności oraz stabilności treści tożsamości wobec afektywnych składników poczucia dobrostanu, przy czym w przypadku relacji poczucia stabilności z pozytywnym afektem oraz poczucia specyficzności z negatywnym afektem zachodzi zjawisko całkowitej mediacji. Akcentowane w literaturze adaptacyjne znaczenie poczucia ciągłości czasowej (np. Brzezińska i Kofta, 1974; Grzegołowska-Klarkowska, 1988; Chen i in., 2007) w świetle niniejszych badań okazuje się w całości pochodną związku niezależnego konstruktów Ja ze stabilnością tożsamości. Obserwacja ta jest tym bardziej znacząca, że poczucie ciągłości bezpośrednio na żaden z pozostałych komponentów poczucia dobrostanu nie oddziałuje – wskazany efekt pośredni okazuje się jedyną ścieżką wpływu stabilności na poczucie dobrostanu.

W przypadku specyficzności treści tożsamościowych ujawnił się efekt zapośredniczony przez współzależny konstrukt Ja. Osłabienie poczucia własnej wyjątkowości pozwala przewidywać współzależność konstruktów Ja, a ta z kolei

przeciwdziała nasilaniu się negatywnego afektu. Warto jednak zauważyć, że poczucie specyficzności oddziałuje też na ten komponent poczucia dobrostanu, który dotyczy pozytywnych stanów emocjonalnych, w dodatku aż dwiema ścieżkami: bezpośrednio oraz pośrednio, „zasilając” niezależny konstrukt Ja. Gdyby tę siłę wpływu zsumować, okazałoby się, że silne poczucie specyficzności stanowi główną pojedynczą determinantę wysokiego poziomu pozytywnego afektu i jest to efekt wyraźnie silniejszy niż w przypadku negatywnego afektu. Można więc uznać, że dla poczucia dobrostanu wciąż bardziej korzystne jest doświadczanie siebie jako osoby niepowtarzalnej (choć można uznać, że jest to również funkcją wartościowania treści tożsamości, por. przypis 1). W odniesieniu do poczucia odrębności sytuacja przedstawia się podobnie. Osłabienie poczucia własnej odrębności pozwala oczekiwać wyższych poziomów odczuwanej satysfakcji z życia. Jednocześnie słabe poczucie wyodrębnienia treści tożsamościowych będzie prowadzić do wzrostu poziomu negatywnego afektu, choć efekt ten jest do pewnego stopnia tłumiony przez współzależny konstrukt Ja. Porównanie obu ścieżek prowadzi do wniosku, iż silne poczucie odrębności obniża nasilenie przeżywanych negatywnych stanów emocjonalnych w takim samym stopniu, w jakim działa szkodliwie na poczucie satysfakcji z życia (por. wniosek 1 oraz przypis 2).

Podsumowując, w otrzymanych wynikach uzyskano potwierdzenie obserwacji rozważanych we wcześniejszych częściach pracy i wskazujących na istotną rolę strukturalnych właściwości tożsamości w wyznaczaniu subiektywnego dobrostanu jednostki (por. wniosek 1). Jednocześnie, raz jeszcze, wsparto tezę o mediującym udziale konstruktu Ja w tej w relacji. Choć przeprowadzone analizy sugerują, że w rozważaniach dotyczących adaptacyjnego znaczenia strukturalnych wymiarów tożsamości większe znaczenie mają efekty bezpośrednie tożsamości, ważne wydaje się rozpoznanie, iż niezależny konstrukt Ja wzmacnia korzystny wpływ silnej tożsamości (o niepowtarzalnej i stabilnej strukturze), zaś współzależny konstrukt Ja ogranicza (lecz nie znosi) szkodliwe oddziaływanie osłabienia poczucia własnej wyjątkowości czy odrębności. Są to wyniki szczególnie warte podkreślenia, o ile bowiem w literaturze wiele miejsca zajmuje opisywanie tożsamościowych uwarunkowań efektywnej adaptacji psychospołecznej (choć i w tym obszarze dominuje ujęcie statusowe lub odwołujące się do stylów i dymensji tożsamości, pozostawiając kwestie struktury tożsamości domniemanymi), o tyle uwaga badaczy w ograniczonym stopniu dotyka zagadnienia możliwych mediatorów związku poczuć tożsamościowych z komponentami poczucia dobrostanu.

***

Model teoretyczny prezentowany w niniejszej pracy stanowi owoc refleksji nad teoretycznymi i empirycznymi doniesieniami dotyczącymi zarówno tradycyjnych, jak i współczesnych ujęć Ja i tożsamości oraz ich związków ze stanami emocjonalnymi i psychospołecznym przystosowaniem. Ponieważ był on nastawiony przede wszystkim na wyjaśnienie tożsamościowych i będących pochodną relacyjnego zróżnicowania konstruktów Ja uwarunkowań subiektywnego dobrostanu, nie uwzględniał lub uwzględniał jedynie w sposób domniemany inne ważne źródła psychologicznej adaptacji czy poczucia szczęścia. Należy też podkreślić, że przyjęte w pracy ujęcie dobrostanu odwoływało się w całości do tradycji hedonistycznej¹². Interesująca mogłaby okazać się konfrontacja wniosków płynących z przeprowadzonych badań w modelu poszerzonym o takie czynniki sprzyjające dobrostanowi, jak bliskie związki czy wsparcie społeczne (szczególnie znaczące w płaszczyźnie współzależności, por. rozdz. III pkt 1) oraz integrującym podejście hedonistyczne i eudajmonistyczne w stosowanych miarach jakości życia.

Pojawia się też wiele innych pytań dotyczących eksplorowanego w pracy fenomenu. Dla przykładu zaskakująco niejednoznaczna jest rola poczucia odrębności. Otrzymane w badaniach wyniki sugerują bowiem, z jednej strony, jej wyraźnie korzystny wpływ na emocjonalną równowagę, z drugiej jednak – wiąże wzrost wyodrębnienia treści tożsamościowych z obniżeniem poczucia satysfakcji z życia. Proponowane przeze mnie wyjaśnienie stanowi jedynie wstępną próbę uzasadnienia tego, wydawałoby się, paradoksalnego efektu i jako takie wymaga empirycznej weryfikacji. Życzeniem moim jest, by zarówno potwierdzone, jak i nierozstrzygnięte w ramach niniejszej pracy problemy wyznaczyły kierunki dalszych dociekań teoretycznych i badawczych.

Wstępny charakter odkrytych w ramach niniejszej pracy zależności implikacjom dla praktyki psychologicznej nadaje znamiona spekulacji. Niemniej na podstawie płynących z przeprowadzonych analiz wniosków można sformułować pewne sugestie. Zważywszy na adaptacyjne znaczenie niezależności oraz jej równoważenia ze współzależnością, zasadne wydaje się podejmowanie działań mających charakter wspomaganie rozwoju osobistego, ukierunkowanych na stymulację i wzmacnianie niezależności Ja, zwłaszcza u osób przejawiających deficyt w tym zakresie. Tworzenie warunków dla doświadczenia przez jednostkę zarówno poczucia własnej przynależności, jak również odrębności i niepowtarzalności w relacjach z innymi osobami powinno prowadzić do umacniania

---

¹² Czapiński (2008b) zauważa, że w ilościowych badaniach empirycznych podejmujących problematykę dobrostanu podejście hedonistyczne było od samego początku i pozostało dominujące.

psychicznego kontaktu z samym sobą oraz poszerzania świadomości treści własnych przeżyć, aby mogły stanowić punkty odniesienia w budowaniu zintegrowanej tożsamości¹³. Przywracanie równowagi na wymiarze indywidualizacji (Ja) i afiliacji (My) będzie obejmować angażowanie osoby w wysiłki, których celem jest eksploracja samego siebie; wspomaganie artykulacji własnych doświadczeń oraz trening „uważnej obecności” (*mindfulness*); zachęcanie do podejmowania (mniej lub bardziej spontanicznych) prób autoekspresji; kształtowanie inicjatywy, odpowiedzialności indywidualnej i poczucia kontroli poprzez stwarzanie okazji do dokonywania wyborów i podejmowania samodzielnych decyzji¹⁴. Przydatne mogą się tu okazać takie techniki, jak: poszerzanie wglądu, modelowanie, odgrywanie ról stanowiących przeciwieństwo zachowań dominujących w rzeczywistym funkcjonowaniu osoby, jak również eksperymentowanie i podejmowanie nowych zachowań.

---

¹³ Wskazanie na konstrukt Ja jako bezpośredni cel oddziaływań praktycznych wynika z jednej strony z teoretycznie wyprowadzonego przekonania o jego rozwojowo pierwotnym charakterze, z drugiej zaś – z ustalonej na wczesnych etapach cyklu życia współzależności procesów związanych z Ja i tożsamością. Można również przyjąć, że konstrukt Ja pozostaje fenomenem w większym stopniu podatnym na manipulację i formujący wpływ czynników kontekstowych.

¹⁴ Przykładem interwencji wspierających autonomię są propozycje oparte na teorii samodeterminacji (np. Ryan i Deci, 2008).

ZAKOŃCZENIE

Kwestie tożsamościowe podjęte w książce należą do kategorii pytań fundamentalnych i podejmowanych stale w ramach różnych nurtów psychologii. Jednak niezależnie od definicyjnych i operacyjnych rozbieżności oraz orientacji teoretycznej, w której jest analizowane zagadnienie tożsamości, sprowadza się ono zawsze do wymiaru doświadczeń indywidualnych jednostki uwikłanej w kulturowo-społeczne mechanizmy codzienności i podejmującej twórczy wysiłek samookreślenia. Wszędzie też „poczucie własnej tożsamości jest zarazem traktowane i jako cel, i środek, za pomocą którego człowiek reguluje swoje stosunki z otaczającym światem, zwłaszcza gdy generuje on sygnały nadciągających zagrożeń” (Ratajczak, 2002, za: Kubacka-Jasiecka i Kuleta, 2008, s. 11). Niniejsza praca wyraża właśnie taką perspektywę. Przyjmuje za punkt wyjścia przekonanie, iż podtrzymywanie tożsamości jest podstawową motywacją człowieka, a zdolność jej uformowania i zintegrowania z możliwymi do realizacji w danej rzeczywistości (społecznej) ideałami czy wartościami znajduje swoje odbicie w poczuciu harmonii i sensu życia zarówno na poziomie jednostkowym, jak i interpersonalnym.

Szczegółowym celem przeprowadzonych badań było zaprezentowanie złożoności relacji między tożsamością a subiektywnym dobrostanem oraz podjęcie próby jej wyjaśnienia w perspektywie zróżnicowanych relacyjnie konstruktów Ja. Analiza uzyskanych w badaniach rezultatów potwierdza, że skonsolidowanej, dojrzałej tożsamości przysługuje atrybut adaptacyjności, wskazując jednocześnie, iż odwoływanie się do ustaleń teorii konstruktów Ja w poszukiwaniu tożsamościowych uwarunkowań emocjonalnego dobrostanu i satysfakcji z życia jest zasadne. Wzrastanie w środowisku ukierunkowanym indywidualnie lub afilacyjnie rzutuje na to, jakie treści dominują w przekazie kulturowo-społecznym i jaki sposób spełniania się Ja będzie dla jednostki

najbardziej dostępny. Konstruowanie własnego Ja jako niezależnego lub współzależnego sprzyja natomiast generowaniu określonych napięć motywacyjnych w obszarze tożsamości i kryzysom tożsamości nadaje specyficzny charakter. Poczucie dobrostanu jednostki można w tym kontekście uznać za wskaźnik zgodności między stopniem realizacji celów dominującego u osoby konstruktum Ja i zaspokojeniem jej potrzeb tożsamościowych.

Rezultaty prezentowanych badań mogą znaleźć zarówno teoretyczne, jak i aplikacyjne zastosowanie w obszarze psychologii. W płaszczyźnie teoretycznej pozostają przykładem badań podstawowych zmierzających do odkrycia i opisanie cech, funkcji regulacyjnych oraz procesów kształtowania się tożsamości. Odzwierciedlają również wysiłki zmierzające do sformułowania wniosków dotyczących wzajemnego oddziaływania określonego kontekstu społeczno-kulturowego i jednostkowego ego, pokazując, w jaki sposób procesy związane z Ja i tożsamością są równolegle kierowane przez dążenia do indywidualizacji i afiliacji. Zagadnienia te zajmują centralne miejsce w takich działach psychologii, jak: psychologia osobowości, psychologia kliniczna, psychologia rozwoju człowieka czy psychologia kultury. Wartość aplikacyjna przeprowadzonych analiz dla rozważań praktycznych zasadza się na określeniu kierunków poszukiwań oraz czynników, które winny stać się przedmiotem zainteresowania profesjonalistów zaangażowanych we wspomaganie rozwoju osobistego oraz pracę psychologiczną z osobami doświadczającymi problemów tożsamościowych.

* * *

Postmodernistyczny nurt wieścił „koniec tożsamości”, rozumianej – jak chciał Erikson – jako „wyrwała niezmienność w obrębie samego siebie” (2004, s. 98). Przedstawione w ramach niniejszej pracy ustalenia teoretyczne oraz badania empiryczne podtrzymują moje przekonanie, że niezależnie od kondycji świata zewnętrznego i indywidualnych właściwości człowieka próbującego osiągnąć z nim względnie trwałą równowagę tożsamość wciąż pozostaje niezwykle czułym nerwem. „Tożsamości nie dostaje się ani w prezencie, ani z wyroku bezapelacyjnego; jest ona czymś, co się konstruuje, i co można (przynajmniej w zasadzie) konstruować na różne sposoby, i co nie zaistnieje w ogóle, jeśli się jej na któryś ze sposobów nie skonstruuje. Tożsamość jest zatem zadaniem do wykonania, i zadaniem, przed jakim nie ma ucieczki” (Bauman, 1994, s. 9).

BIBLIOGRAFIA

- Aaker, J. L., Lee, A. Y. (2001). "I" seek pleasures and "we" avoid pains: The role of self regulatory goals in information processing and persuasion. *Journal of Consumer Research*, 28(1), 33-49.
- Abu-Rayya, H. M. (2006). The relationship between ethnic identity and psychological well-being among adolescents with European mothers and Arab fathers in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(5), 545-556.
- Adams, G. R. (1998). *The Objective Measure of Ego Identity Status: A reference manual*, http://www.uoguelph.ca/~gadams/OMEIS_manual.pdf (13.10.2008).
- Adams, G. R., Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of Adolescence*, 19(5), 429-442.
- Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34(10), 932-937.
- Alberts, C. (2000). Identity formation among African late-adolescents in a contemporary South African context. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 22(1), 23-42.
- Allen, J. W. (2006). *Assessing variability in reasoning about self-continuity: The development and testing of a Likert-scaled measure* (master thesis). Victoria: University of Victoria, <http://dspace.library.uvic.ca:8080/bitstream/1828/1796/1/Thesis%20final.pdf> (29.01.2011).
- Anastasi, A., Urbina S. (1999). *Testy psychologiczne*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Andersen, S. M., Chen, S. (2002). The relational self: An interpersonal social-cognitive theory. *Psychological Review*, 109(4), 619-645.
- Ashman, O. (2006). *Lifespan development: A social-cultural perspective* (doctoral thesis). Western Australia: Murdoch University, <http://wwwlib.murdoch.edu.au/adt/pubfiles/adt-MU20061020.101103/02Whole.pdf> (3.02.2009).
- Assor, A., Kaplan, H., Roth, G. (2002). Choice is good, but relevance is excellent: Autonomy-enhancing and suppressing teacher behaviours in predicting student's engagement in school work. *British Journal of Educational Psychology*, 72(2), 261-278.

- Balistreri, E., Busch-Rossnagel, N. A., Geisinger, K. F. (1995). Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence*, 18(2), 179-190.
- Bańka, A. (2009). Tożsamość jednostki w obliczu wyboru: między przystosowaniem a ucieczką od rzeczywistości. *Czasopismo Psychologiczne*, 15(2), 333-360.
- Bartoszuk, K., Pittman, J. F. (2010). Profiles of identity exploration and commitment across domains. *Journal of Child and Family Studies*, 19(4), 444-450.
- Basak, R., Ghosh, A. (2008). Ego-identity status and its relationship with self-esteem in a group of late adolescents. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 34(2), 337-344.
- Batory, A. (2008). Tożsamość złożonego Ja. W: P. K. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 279-308.
- Bauman, Z. (1994). *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*. Warszawa: Instytut Kultury.
- Baumeister, R. F. (2004). Wyczerpywanie się ego i funkcja wykonawcza Ja. W: A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls (red.), *Ja i tożsamość*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 18-42.
- Baumeister, R. F., Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Baumeister, R. F., Muraven M. (1996). Identity as adaptation to social, cultural, and historical context. *Journal of Adolescence*, 19(5), 405-416.
- Baumeister, R. F., Sommer, K. L. (1997). What do men want? Gender differences and two spheres of belongingness. *Psychological Bulletin*, 122(1), 38-44.
- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Benjamin, L. S. (1974). Structural analysis of social behavior. *Psychological Review*, 81(5), 392-425.
- Benjamin, L. S. (1996). *Interpersonal diagnosis and treatment of personality disorders*. New York: The Guilford Press, <http://www.google.com/books?id=0YYvKizQbxYC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false> (26.01.2011).
- Berkel, L. A., Constantine, M. G. (2005). Relational variables and life satisfaction in African American and Asian American college women. *Journal of College Counseling*, 8(1), 5-13.
- Berman, S. L., Montgomery, M. J., Kurtines, W. M. (2004). The development and validation of a measure of identity distress. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 4(1), 1-8.
- Berman, S. L., Weems C. F., Petkus, V. F. (2008). The prevalence and incremental validity of identity problem symptoms in a high school sample. *Child Psychiatry and Human Development*, 40(2), 183-195.
- Berzonsky, M. D. (2003). Identity style and well-being: Does commitment matter? *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 3(2), 131-142.
- Berzonsky, M. D. (2004). Identity processing style, self-construction, and personal epistemic assumptions: A social-cognitive perspective. *European Journal of Developmental Psychology*, 1(4), 303-315.

- Berzonsky, M. D. (2005). Ego-identity: A personal standpoint in a postmodern world. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5(2), 125-136.
- Bikont, A. (1988). Tożsamość społeczna – teorie, hipotezy, znaki zapytania. W: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, indywidualizacja – przynależność*. Wrocław: Ossolineum, 15-39.
- Bilsker, D., Schiedel, D., Marcia, J. (1988). Sex differences in identity status. *Sex Roles*, 18(3/4), 231-236.
- Blasi, A., Glodis, K. (1995). The development of identity: A critical analysis from the perspective of the self as subject. *Developmental review*, 15(4), 404-433.
- Blatt, S. J. (1990). Interpersonal relatedness and self-definition: Two personality configurations and their implication for psychopathology and psychotherapy. W: J. L. Singer (red.), *Repression and dissociation: Implications for personality theory, psychopathology and health*. Chicago: University of Chicago Press, 299-335.
- Blatt, S. J. (1995). Representational structures in psychopathology. W: D. Cicchetti, S. Toth (red.), *Rochester symposium on developmental psychopathology*, Vol. 6: *Emotion, cognition, and representation*. Rochester, NY: University of Rochester Press, 1-33, <http://www.psychomedia.it/rapaport-klein/blatt1-90.htm> (14.11.2010).
- Blatt, S. J. (2008). *Polarities of experience: Relatedness and self-definition in personality development, psychopathology, and the therapeutic process*. Washington, D. C.: American Psychological Association.
- Blatt, S. J., Blass, R. (1996). Relatedness and self-definition: A dialectic model of personality development. W: G. G. Noam, K. W. Fischer (red.), *Development and vulnerabilities in close relationships*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 309-338, <http://books.google.pl/books?id=RKyPJ03j0bIC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (14.11.2010).
- Błońska, A. (2008). *Międzynarodowe myślenie o odległości*, <http://kopalniawiedzy.pl/style-myslenie-odleglosc-ocena-konstruowanie-Wschod-Zachod-niezalezny-wspolzalezny-5277.html> (30.01.2009).
- Bocheńska, D. (2008). O tożsamości jednostki z perspektywy psychologii międzykulturowej: wybrane konsekwencje ja niezależnego i ja współzależnego. W: B. Zimorń-Dubowik, M. Gamian-Wilk (red.), *Oblicza tożsamości: perspektywa interdyscyplinarna*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 122-136.
- Bosma, H. A., Kunnen, E. S. (2001). Determinants and mechanisms in ego identity development: A review and synthesis. *Developmental Review*, 21(1), 39-66.
- Bourne, E. (1978). The state of research on ego identity: A review and appraisal. Part I. *Journal of Youth and Adolescence*, 7(3), 223-251.
- Bouter de, C., Knippenberg van, A. (2003). It takes two to mimic: Behavioral consequences of self-construals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 1093-1102.
- Bowlby, J. (2007). *Przywiązanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Braun, B. (1988). Rozwój samowiedzy a proces indywidualizacji. W: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, indywidualizacja – przynależność*. Wrocław: Ossolineum, 41-63.
- Breakwell, G. M. (2010). Resisting representations and identity processes. *Papers on Social Representations*, 19(1), 6.1-6.11.

- Breckler, S. J., Greenwald, A. G. (1986). Motivational facets of the self. W: E. T. Higgins, R. Sorrentino (red.), *Handbook of motivation and cognition*. New York: Guilford Press, 145-164, <http://faculty.washington.edu/agg/pdf/Breckler%20&%20Greenwald%201986.OCR.pdf> (13.04.2009).
- Bresnahan, M. J., Lee, H., Kim, K., (2007). *Does method make a difference? Issues of measurement equivalence for self-construal*. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, TBA, San Francisco, CA, http://www.allacademic.com/meta/p169116_index.html (19.05.2011).
- Bresnahan, M. J., Levine, T. R., Shearman, S. M., Lee, S. Y., Park, C. Y., Kiyomiya, T. (2005). A multimethod multitrait validity assessment of self-construal in Japan, Korea, and the United States (abstrakt). *Human Communication Research*, 31(1), 33-59.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475-482.
- Brewer, M. B., Gardner, W. (1996). Who is this "we"? Levels of collective identity and self representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), 83-93.
- Britsch, B., Wakefield, W. D. (1998). *The influence of ethnic identity status and gender-role identity on social anxiety and avoidance in Latina adolescents*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association, San Diego, CA, <http://150.254.100.169/han/Identity1/www.eric.ed.gov/PDFS/ED442895.pdf> (20.05.2011).
- Brzezińska, A. I. (2000). *Spółeczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Brzezińska, A. I. (2005a). Jak myślimy o rozwoju człowieka. W: A. I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 5-19.
- Brzezińska, A. I. (2005b). Współzależność kontekstu rozwoju, stylu życia i struktury Ja. W: J. Kmita, I. Kotowa, J. Sojka (red.), *Nauka. Humanistyka. Człowiek. Prace dedykowane Profesor Krystynie Zamiarze w czterdziestolecie pracy naukowej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 57-74.
- Brzezińska, A. I., Kofta, M. (1974). Stability of self-image, tolerance to stress and anxiety. *Polish Psychological Bulletin*, 5(1), 3-10.
- Brzozowski, P. (1995). *Adaptacja Skali Uczuć Pozytywnych i Negatywnych (PANAS) autorstwa Davida Watsona* (niepublikowany raport z badań). Lublin: Instytut Psychologii UMCS.
- Cakir, S. G., Aydin, G. (2005). Parental attitudes and ego identity status of Turkish adolescents. *Adolescence*, 40(160), 847-859.
- Calkins, M. W. (1915). The self in scientific psychology. *American Journal of Psychology*, 26(4), 495-524.
- Campbell, E., Adams, G. R., Dobson, W. R. (1984). Familial correlates of identity formation in late adolescence: A study of the predictive utility of connectedness and individuality in family relations. *Journal of Youth and Adolescence*, 13(6), 509-525.
- Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 538-549.

- Campbell, J. D., Assanand, S., Di Paula, A. (2004). Cechy strukturalne pojęcia Ja a przystosowanie. W: A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls (red.), *Ja i tożsamość*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 70-88.
- Campbell, J. D., Trapnell, P. D., Heine, S. J., Katz, I. M., Lavallee, L. F., Lehman, D. R. (1996). Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(1), 141-156.
- Carvalho, M., Gabriel, S. (2006). No man is an island: The need to belong and dismissing avoidant attachment style. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 697-790.
- Chen, K.-H., Lay, K.-L., Wu, Y.-C., Yao, G. (2007). Adolescent self-identity and mental health: the function of identity importance, identity firmness, and identity discrepancy. *Chinese Journal of Psychology*, 49(1), 53-72.
- Chen, S., English, T., Peng, K. (2006). Self-verification and contextualized self-views. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(7), 930-942.
- Chen, S., Welland, J. (2002). Examining the effects of power as a function of self-construals and gender. *Self and Identity*, 1(3), 251-269.
- Chen, S. X., Bond, M. H., Chan, B., Tang, D., Buchtel, E. E. (2009). Behavioral manifestations of modesty. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(4), 603-626.
- Cheng, C. (2004). *Identity formation in Taiwanese and American college students* (doctoral thesis). Austin: University of Texas, <http://hdl.handle.net/2152/2230> (28.04.2009).
- Chirkov, V., Ryan, R. M., Kim, Y., Kaplan, U. (2003). Differentiating autonomy from individualism and independence: A self-determination theory perspective on internalization of cultural orientations and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 97-110.
- Christopher, M. S., Skillman, G. D. (2009). Exploring the link between self-construal and distress among African American and Asian American college students. *Journal of College Counseling*, 12(1), 44-56.
- Church, A. T. (2000). Culture and personality: Towards an integrated cultural trait psychology. *Journal of Personality*, 68(6), 651-703.
- Church, A. T., Anderson-Harumi, C. A., Prado del, A. M., Curtis, G., Tanaka-Matsumi, J., Valdez-Medina, J. L., Mastor, K. A., White, F. A., Miramontes, L. A., Katigbak, M. S. (2008). Culture, cross-role consistency, and adjustment: Testing trait and cultural psychology perspectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(3), 739-755.
- Clancy, S. M., Dollinger, S. J. (1993). Identity, self, and personality: I. Identity status and the Five-Factor Model of personality. *Journal of Research on Adolescence*, 3(3), 227-245.
- Cohen, D. (2007). Methods in cultural psychology. W: S. Kitayama, D. Cohen (red.), *Handbook of cultural psychology*. New York: The Guilford Press, 196-236.
- Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159.
- Côté, J. E., Levine, C. (1983). Marcia and Erikson: The relationships among ego identity status, neuroticism, dogmatism and purpose in life. *Journal of Youth and Adolescence*, 12(1), 43-53.

- Côté, J. E., Reker, G. T. (1979). Cognitive complexity and ego identity formation: A synthesis of cognitive and ego psychology. *Social Behavior and Personality*, 7(1), 107-112.
- Côté, J. E., Schwartz S. (2002). Comparing psychological and sociological approaches to identity: Identity status, identity capital, and the individualization process. *Journal of Adolescence*, 25(6), 571-586.
- Craig-Bray, L., Adams, G. R. (1986). Different methodologies in the assessment of identity: Congruence between self-report and interview techniques. *Journal of Youth and Adolescence*, 15(3), 191-204.
- Cramer, P. (1997). Identity, personality, and defense mechanisms: An observer-based study. *Journal of Research in Personality*, 31(1), 58-77.
- Cramer, P. (2000). Development of identity: Gender makes a difference. *Journal of Research in Personality*, 34(1), 42-72.
- Crocetti, E., Klimstra, T., Keijsers, L., Hale III, W. W., Meeus, W. (2008). Anxiety trajectories and identity development in adolescence: A five-wave longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(2), 839-849.
- Crocetti, E., Rubini, M., Luyckx, K., Meeus, W. (2008). Identity formation in early and middle adolescents from various ethnic groups: From three dimensions to five statuses. *Journal of Youth and Adolescence*, 37, 983-996.
- Cross, S. E., Bacon, P. L., Morris, M. L. (2000). The relational-interdependent self-construal and relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 791-808.
- Cross, S. E., Gore, J., Morris, M. L. (2003). The relational-interdependent self-construal, self-concept consistency, and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 933-944.
- Cross, S. E., Madson, L. (1997a). Models of the self: Self-construal theory and gender. *Psychological Bulletin*, 122(1), 5-37.
- Cross, S. E., Madson, L. (1997b). Elaboration of models of the self: Reply to Baumeister and Sommer (1997) and Martin and Ruble (1997). *Psychological Bulletin*, 122(1), 51-55.
- Cross, S. E., Morris, M. L., Gore, J. (2002). Thinking about oneself and others: The relational-interdependent self-construal and social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(3), 399-418.
- Czapiński, J. (2008a). Psychologiczne teorie szczęścia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 51-102.
- Czapiński, J. (2008b). Spotkanie dwóch tradycji: hedonizmu i eudajmonizmu. W: J. Czapiński. (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 13-17.
- Deci, E. L., Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
- DeCicco, T. L., Stroink, M. L. (2007). A third model and measure of self-construal: The metapersonal self. *International Journal of Transpersonal Studies*, 26(1), 82-104.

- Diehl, M., Hay, E. L. (2010). Risk and resilience factors in coping with daily stress in adulthood: The role of age, self-concept incoherence, and personal control. *Developmental Psychology*, 46(5), 1132-1146.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E. (2009). Subjective well-being. W: E. Diener (red.), *The science of well-being. the collected works of Ed Diener*. New York: Springer, 11-58.
- Diener, E., Diener, M. (1995). Cross cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), 653-663.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E., Oishi, S., Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54(1), 403-425.
- Dinnel, D. L., Kleinknecht, R. A., Tanaka-Matsumi, J. (2002). A cross-cultural comparison of social phobia symptoms. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 24(2), 75-84.
- Dollinger, S. J. (1995). Identity styles and the Five-Factor Model of personality. *Journal of Research in Personality*, 29(4), 475-479.
- Dollinger, S. J., Clancy Dollinger, S. M. (1997). Individuality and identity exploration: An autophotographic study. *Journal of Research in Personality*, 31(3), 337-354.
- Donahue, E. M., Robins, R. W., Roberts, B. W., John, O. P. (1993). The divided self: Concurrent and longitudinal effects of psychological adjustment and social roles on self-concept differentiation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 834-846.
- Donovan, J. M. (1975). Identity status and interpersonal style. *Journal of Youth and Adolescence*, 4(1), 37-55.
- Downie, M., Koestner, R., Horberg, E., Haga, S. (2006). Exploring the relation of independent and interdependent self-construals to why and how people pursue personal goals. *Journal of Social Psychology*, 146(5), 517-531.
- Dunkel, C. S. (2005). The relation between self-continuity and measures of identity. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5(1), 21-34.
- Elefant-Yanni, V., Victoria Feser, M.-P. (2005). *The affect structure revisited*. Geneva Affective Sciences Week, Interfaculty Center for Affective Sciences, Geneva June 15-19, www.hec.unige.ch/www/dms/hec_en/.../paper-ArchivesPiaget.pdf (7.04.2011).
- Elliot, A. J., Chirkov, V. I., Kim, Y., Sheldon, K. M. (2001). A cross-cultural analysis of avoidance (relative to approach) personal goals. *Psychological Science*, 12(6), 505-510.
- Elliot, I., Coker, S. (2008). Independent self-construal, self-reflection, and self-rumination: A path model for predicting happiness. *Australian Journal of Psychology*, 60(3), 127-134.
- English, T., Chen, S. (2007). Culture and self-concept stability: Consistency across and within contexts among Asian Americans and European Americans (abstrakt). *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(3), 478-490.

- English, T., Chen, S., Swann, W. B. (2008). A cross-cultural analysis of self-verification motives. W: R. Sorrentino, S. Yamaguchi, (red.), *Handbook of motivation and cognition across cultures*. San Diego, CA: Elsevier, 119-142.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revised: Or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28(5), 404-416.
- Epstein, S. (2001). Commentary. W: H. A. Bosma, E. S. Kunnen (red.), *Identity and emotions: Development through self-organization*. Cambridge: University Press, 58-63.
- Epstein, S. (2003). Cognitive-experiential self-theory of personality. W: T. Millon, M. J. Lerner (red.), *Comprehensive handbook of psychology*, Vol. 5: *Personality and social psychology*. Hoboken, NJ: Wiley & Sons, 159-184.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton.
- Erikson, E. H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Erikson, E. H. (2002). *Dopełniony cykl życia*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Erikson, E. H. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Fadjukoff, P. (2007). *Identity formation in adulthood* (academic dissertation). Jyväskylä: University of Jyväskylä, <http://dissertations.jyu.fi/studeduc/9789513930073.pdf> (29.03.2009).
- Fajkowska, M., Marszał-Wiśniewska, M. (2009). Właściwości psychometryczne Skali Pozytywnego i Negatywnego Afektu – Wersja Rozszerzona (PANAS-X). Wstępne wyniki badań w polskiej próbie. *Przegląd Psychologiczny*, 52(4), 355-388.
- Fenigstein, A., Scheier, M. F., Buss, A. (1975). Public and private self-consciousness: Assessment and theory. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43(4), 522-527.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press, <http://books.google.pl/books?id=voeQ-8CASacC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (14.04.2011).
- Frank, S. J., Pirsch, L. A., Wright, V. C. (1990). Late adolescents' perceptions of their relationships with their parents: Relationships among deidealization, autonomy, relatedness, and insecurity and implications for adolescent adjustment and ego identity status. *Journal of Youth and Adolescence*, 19(6), 571-588.
- Franz, C. E., White, K. M. (1985). Individuation and attachment in personality development: Extending Erikson's theory. *Journal of Personality*, 53(2), 224-256.
- Fromm, E. (1993). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Gabriel, S., Gardner, W. L. (1999). Are there "his" and "hers" types of interdependence? The implications of gender differences in collective versus relational interdependence for affect, behavior, and cognition. *Journal of personality and social psychology*, 77(3), 642-655.
- Gabriel, S., Renaud, J. M., Tippin, B. (2007). When I think of you, I feel more confident about me: The relational self and self-confidence. *Journal of Experimental Psychology*, 43(5), 772-779.
- Gailliot, M. T., Baumeister, R. F. (2007). Self-esteem, belongingness, and worldview validation: Does belongingness exert a unique influence upon self-esteem? *Journal of Research in Personality*, 41(2), 327-345.

- Gałdowa, A. (1999). Wprowadzenie. W: A. Gałdowa (red.), *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 9-36.
- Gardner, W., Gabriel, S., Lee, A. (1999). "I" value freedom, but "we" value relationships: Self-construal priming mirrors cultural differences in judgment. *Psychological Science*, 10(4), 321-326.
- Gasiul, H. (1992). *Oblicza „Ja” w świetle wybranych koncepcji psychologicznych. Pojęcie, rozwój, patologia*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Gasiul, H. (2006). *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Gaul, M., Machowski, M. (2004). Wprowadzenie do analizy ścieżek. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 362-390.
- Gebauer, J. E., Riketta, M., Broemer, P., Maio, G. R. (2008). Pleasure and pressure based prosocial motivation: Divergent relationships to subjective well-being. *Journal of Research in Personality*, 42(2), 399-420.
- Giddens, A. (2007). *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gilani, N. (2008). *Identity development and psychological well-being of male and female adolescents belonging to individualistic and collectivistic cultural backgrounds* (post-doctoral report). Islamabad: Quaid-e-Azam University, http://eprints.hec.gov.pk/3781/1/Final_Report.pdf (6.02.2011).
- Gilligan, C. (2003). *In a different voice. Psychological theory and women's development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ginsburg, S. D., Orlofsky, J. L. (1981). Ego identity status, ego development, and locus of control in college women. *Journal of Youth and Adolescence*, 10(4), 297-307.
- Głuchowska, A. (2005). Różnice płciowe w schemacie Ja: Ja-niezależne i Ja-współzależne. *Psychologia, Edukacja i Społeczeństwo*, 2(2), 6-24.
- Głuchowska, A. (2007). Ja-współzależne i ja-niezależne: o specyfice samowiedzy u kobiet i mężczyzn. *Studia Psychologiczne*, 45(3), 47-62.
- Goossens, L. (2001). Global versus domain-specific statuses in identity research: A comparison of two self-report measures. *Journal of Adolescence*, 24(6), 681-699.
- Gore, J. S., Cross, S. E. (2010). Relational self-construal moderates the link between goal coherence and well-being. *Self and Identity*, 9(1), 41-61.
- Grace, S. L., Cramer, K. L. (2003). The elusive nature of self-measurement: The Self-Construal Scale versus the Twenty Statements Test. *Journal of Social Psychology*, 143(5), 649-668.
- Graf, S. C. Mullis, R. L., Mullis, A. K. (2008). Identity formation of United States American and Asian Indian adolescents. *Adolescence*, 43(169), 57-69.
- Greenwald, A. G., Pratkanis, A. R. (1984). The self. W: R. S. Wyer, T. K. Srull (red.), *Handbook of social cognition*. New Jersey: Erlbaum, 129-178, http://faculty.washington.edu/agg/pdf/Gwald_Pratk_TheSelf_1984.OCR.pdf (7.11.2008).
- Greenwald, A. G., Pratkanis A. R. (1988). Ja jako centralny schemat postaw. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 20-70.
- Grotevant, H. D. (1986). Assessment of identity development: Current issues and future directions. *Journal of Adolescent Research*, 1(2), 175-182.

- Grotevant, H. D., Adams, G. R. (1984). Development of an objective measure to assess ego identity in adolescence: Validation and replication. *Journal of Youth and Adolescence*, 13(5), 419-438.
- Grotevant, H. D., Cooper, C. H. (1998). Individuality and connectedness in adolescent development. W: E. E. Aspaas Skoe, A. L. von der Lippe (red.), *Personality development in adolescence. A cross national and life span perspective*. New York: Routledge, 3-37, <http://books.google.pl/books?id=-2LLd70f2SOC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (8.04.2009).
- Grotevant, H. D., Thorbecke, W., Meyer, M. L. (1982). An extension of Marcia's Identity Status Interview into the interpersonal domain. *Journal of Youth and Adolescence*, 11(1), 33-47.
- Grzegołowska-Klarkowska, H. (1988). Właściwości tożsamości a stopień i rodzaj obronności w warunkach zagrożenia Ja. W: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, indywidualizacja – przynależność*. Wrocław: Ossolineum, 103-124.
- Grzegorek, A. (2008). Co psycholog może mieć na myśli, kiedy mówi o tożsamości. W: D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.), *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 17-31.
- Grzelak, J., Jarymowicz M. (2002). Tożsamość i współzależność. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 107-145.
- Gudykunst, W. B., Lee, C. M. (2003). Assessing the validity of self construal scales. A response to Levine et al. *Human Communication Research*, 29(2), 253-274.
- Guisinger, S., Blatt, S. J. (1994). Individuality and relatedness: Evolution of a fundamental dialectic. *American Psychologist*, 49(2), 104-111.
- Guo, X., Schwartz, S. J., McCabe, B. (2008). Aging, gender, and self: Dimensionality and measurement invariance analysis on self-construal. *Self and Identity*, 7(1), 1-24.
- Hackman, M., Ellis, K., Johnson, C., Staley, C. (1999). Self-construal orientation: Validation of an instrument and a study of the relationship to leadership communication style. *Communication Quarterly*, 47(2), 183-195.
- Halen van, C. P. M. (2002). *The Uncertainties of self and identity: Experiencing self-definition problems over the life span* (doctoral thesis). Netherlands: University of Groningen, <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/ppsw/2002/c.p.m.van.halen/> (25.02.2009).
- Hall, S. (1996). Who Needs Identity? W: S. Hall, P. du Gay (red.), *Questions of Cultural Identity*. London: Sage, 1-17.
- Hall, C. S., Lindzey, G., Campbell, J. B. (2006). *Teorie osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hamilton, R. W., Biehal, G. J. (2005). Achieving your goals or protecting their future? The effects of self-view on goals and choices. *Journal of Consumer Research*, 32(2), 277-283.
- Hannover, B., Birkner, N., Pöhlmann, C. (2006). Ideal selves and self-esteem in people with independent or interdependent self-construal. *European Journal of Social Psychology*, 36(1), 119-133.

- Hannover, B., Kühnen, U. (2004). Culture, context, and cognition: The semantic procedural interface model of the self. *European Review of Social Psychology*, 15(9), 297-333.
- Harb, C., Smith, P. B. (2008). Self-construals across cultures: Beyond independence-interdependence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(2), 178-197.
- Hardin, E. E., Varghese, F. P., Tran, U. V., Carlson, A. Z. (2006). Anxiety and career exploration: Gender differences in the role of self-construal. *Journal of Vocational Behavior*, 69(2), 346-358.
- Harter, S., Bresnick, S., Bouchey, H. A., Whitesell, N. R. (1997). The development of multiple role-related selves during adolescence. *Development and Psychopathology*, 9(4), 835-853.
- Harwas-Napierała, B. (2007). Tożsamość jednostki w epoce współczesnych przemian. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 11-24.
- Hattie, J. (2004). Models of self-concept that are neither top-down or bottom-up: The rope model of self-concept. *The 3rd International Biennial. SELF Research Conference: Self-Concept, Motivation and Identity: Where to from here?* Berlin, 4-7 July, http://www.self.ox.ac.uk/Conferences/2004_Hattie.pdf (21.02.2009).
- Haybron, D. M. (2008). Philosophy and the science of subjective well-being. W: M. Eid, R. J. Larsen (red.), *The science of subjective well-being*. New York: Guilford Press, 17-43.
- Heine, S. J., Lehman, D. R., Markus, H. R., Kitayama, S. (1999). Is there a universal need for positive self-regard? *Psychological Review*, 106(4), 766-794.
- Hermans, H. J. M. (1999). Self-narrative as meaning construction: The dynamics of self-investigation. *Journal of Clinical Psychology*, 55(10), 1193-1211.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- Higgins, E. T. (1997). Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52(12), 1280-1300.
- Hofer, J., Busch, H., Chasiotis, A., Kiessling, F. (2006). Motive congruence and interpersonal identity status. *Journal of Personality*, 74(2), 511-541.
- Hofer, J., Kärtner, J., Chasiotis, A., Busch, H., Kiessling, F. (2007). Socio-cultural aspects of identity formation: The relationship between commitment and well-being in student samples from Cameroon and Germany. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 7(4), 265-289.
- Holland, R. W., Roeder, U., van Baaren, R. B., Brandt, A. C., Hannover, B. (2004). Don't stand so close to me: The effects of self-construal on interpersonal closeness. *Psychological Science*, 15(4), 237-242.
- Hong, J. J., Woody, S. R. (2007). Cultural mediators of self-reported social anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 45(8), 1779-1789.
- Hoof van, A. (1999). The identity status field re-reviewed: An update of unresolved and neglected issues with a view on some alternative approaches. *Developmental Review*, 19(4), 497-556.

- Hoof van, A., Raaijmakers, Q. A. W. (2002). The spatial integration of adolescent identity: Its relation to age, education, and subjective well-being. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43(3), 201-212.
- Hoof van, A., Raaijmakers, Q. A. W., Beek van, Y., Hale III, W. W., Aleva, L. (2008). Multi-mediation model on the relations of bullying, victimization, identity, and family with adolescent depressive symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(7), 772-782.
- Horen van, F., Pöhlmann, C., Koeppen, K., Hannover, B. (2008). Importance of personal goals in people with independent versus interdependent selves. *Social Psychology*, 39(4), 222-230.
- Hornsey, M. J., Jetten, J. (2005). Loyalty without conformity: Tailoring self-perception as a means of balancing belonging and differentiation. *Self and Identity*, 4(1), 81-95.
- Hsu, C. F. (2004). Sources of differences in communication apprehension between Chinese in Taiwan and Americans. *Communication Quarterly*, 52(4), 370-389.
- Hui, C. M., Fok, H. K., Bond, M. H. (2009). Who feels more ambivalence? Linking dialectical thinking to mixed emotions. *Personality and Individual Differences*, 46(4), 493-498.
- Hurley, J. R. (1998). Agency and communion as related to Big Five self-representations and subsequent behavior in small groups. *Journal of Psychology*, 132(3), 337-351.
- Imamoğlu, E. O. (2003). Individuation and relatedness: Not opposing but distinct and complementary. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 129(4), 367-402.
- Imamoğlu, E. O., Imamoğlu, S. (2007). Relationships between attachment security and self-construal orientations. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 141(5), 539-558.
- Imamoğlu, E. O., Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2006). Actual ideal and expected relatedness with parents across and within cultures. *European Journal of Social Psychology*, 36(5), 721-745.
- Imamoğlu, E. O., Karakitapoğlu-Aygün, Z. (2007). Relatedness of identities and emotional closeness with parents. *Asian Journal of Psychology*, 10(3), 145-161.
- Inder, M., Crowe, M., Moor, S., Luty, S., Carter, J., Joyce, P. (2008). "I actually don't know who I am": The impact of bipolar disorder on the development of self. *Psychiatry*, 71(2), 123-133.
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York: Dover, <http://psychclassics.yorku.ca/James/Principles> (15.01.2009).
- Jarymowicz, M. (1984). *Spostrzeganie własnej indywidualności: percepcja i atrakcyjność odrębności własnej osoby od innych ludzi*. Wrocław: Ossolineum.
- Jarymowicz, M. (2000). Psychologia tożsamości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 107-125.
- Jarymowicz, M., Kwiatkowska, A. (1988). Atrybuty własnej tożsamości: właściwości spostrzegane jako wspólne dla JA i INNYCH versus specyficznie własne. W: M. Jary-

- mowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, indywidualizacja – przynależność*. Wrocław: Ossolineum, 65-79.
- Jarymowicz, M., Szustrowa, T. (1980). Poczucie własnej tożsamości – źródła, funkcje regulacyjne. W: J. Reykowski (red.), *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi*. Warszawa: Książka i Wiedza, 439-473.
- Jørgensen, M., Grimstad, S. (2011). Software development estimation biases: The role of interdependence. *IEEE Transactions on Software Engineering*. IEEE computer Society Digital Library. IEEE Computer Society, <http://doi.ieeecomputersociety.org/10.1109/TSE.2011.40>. (13.05.2011).
- Juczyński, Z. (2001). *Narzędzia pomiaru w promocji psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Keller, H., Demuth, C. (2004) The discursive construction of selfhood in Chinese and Euro-American mother-infant interactions. W: G. Zheng, K. Leung, J. G. Adair (red.), *Perspectives and progress in contemporary cross-cultural psychology: 17th International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology*. International Association for Cross-Cultural Psychology, 77-87, http://ebooks.iaccp.org/xian/PDFs/3_2Keller.pdf (15.02.2011).
- Kenny, D. A., Kashy, D. A., Bolger, N. (1998). Data analysis in social psychology. W: D. Gilbert, S. Fiske, G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology*. Boston, MA: McGraw-Hill, 233-265, <http://dionysus.psych.wisc.edu/lit/Topics/Statistics/Mediation/Kenny1998.pdf> (29.04.2011).
- Kihlstrom, J. F., Beer, J. S., Klein, S. B. (2003). Self and identity as memory. W: M. R. Leary, J. P. Tangney (red.), *Handbook of self and identity*. New York: Guilford Press, 68-90.
- Kihlstrom, J. F., Cantor, N. (1984). Mental representations of the self. W: L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 17. London: Academic Press, 1-47.
- Kihlstrom, J. F., Klein, S. B. (1994). The self as a knowledge structure. W: R. S. Wyer, T. K. Srull (red.), *Handbook of social cognition*, Vol. 1: *Basic processes*. New Jersey: Erlbaum, 153-208, <http://books.google.pl/books?id=5ncW0DyNqVwC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (8.11.2008).
- Killeya-Jones, L. A. (2005). Identity structure, role discrepancy and psychological adjustment in male college student athletes. *Journal of Sport Behavior*, 28(2), 167-185.
- Kim, K., Grimm, L. R., Markman, A. B. (2007). Self-construal and the processing of covariation information in causal reasoning. *Memory and Cognition*, 35(6), 1337-1343.
- Kim, M. S., Sharkey, W. F. (1995). Independent and interdependent construals of self: Explaining cultural patterns of interpersonal communication in multi-cultural organizational settings. *Communication Quarterly*, 43(1), 20-38.
- Kim, Y., Kasser, T., Lee, H. (2003). Self-concept, aspiration, and well-being in Korea and the United States. *Journal of Social Psychology*, 143(3), 277-290.
- King, B., Minium, E. (2009). *Statystyka dla psychologów i pedagogów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kitayama, S., Duffy, S., Uchida, Y. (2007). Self as cultural mode of being. W: S. Kitayama, D. Cohen (red.), *Handbook of cultural psychology*. New York: The Guilford Press, 136-174.

- Kitayama, S., Markus, H. R. (2000). The pursuit of happiness and the realization of sympathy: Cultural patterns of self, social relations, and well-being. W: E. Diener, E. M. Suh (red.), *Culture and subjective well-being*. Cambridge: The MIT Press, 113-161, <http://cognet.mit.edu/library/books/mitpress/0262041820/cache/chap6.pdf> (26.01.2011).
- Kitayama, S., Markus, H. R., Kurokawa, M. (2000). Culture, emotion, and well-being: Good feelings in Japan and the United States. *Cognition and emotion*, 14(1), 93-124.
- Kitayama, S., Markus, H. R., Matsumoto, H., Norasakkunkit, V. (1997). Individual and collective processes in the construction of self: Self-enhancement in the United States and self-criticism in Japan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(6), 1245-1267.
- Kitayama, S., Uchida, Y. (2003). Explicit self-criticism and implicit self-regard: Evaluating self and friend in two cultures. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39(5), 476-482.
- Klaassen, D. W., McDonald, M. J. (2002). Quest and identity development: Re-examining pathways for existential search. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 12(3), 189-200.
- Klaczynski, P. A., Lavalley, K. L. (2005). Domain-specific identity, epistemic regulation, and intellectual ability as predictors of belief-based reasoning: A dual-process perspective. *Journal of Experimental Child Psychology*, 92(1), 1-24.
- Konrath, S., Bushman, B. J., Grove, T. (2009). Seeing my world in a million little pieces: Narcissism, self-construal, and cognitive-perceptual style. *Journal of Personality*, 77(4), 1197-1228.
- Konrath, S., Grynberg, D., Corneille, O., Hammig, S., Luminet, O. (2011). On the social cost of interdependence: Alexithymia is Enhanced among socially interdependent people. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 135-141.
- Kotlarska-Michalska, A. (2007). Czynniki utrudniające proces tworzenia się tożsamości współczesnej młodzieży. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 129-155.
- Kozielecki, J. (1986). *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kozielecki, J. (2007). *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kroger, J. (1985). Separation-individuation and ego identity status in New Zealand university students. *Journal of Youth and Adolescence*, 14(2), 133-147.
- Kroger, J. (1997). Gender and identity: The intersection of structure, content and context. *Gender Roles*, 36(11/12), 747-770.
- Kroger, J. (2003). Identity development during adolescence. W: G. R. Adams, M. D. Berzonsky (red.), *The Blackwell handbook of adolescence*. Oxford: Blackwell Publishers, 205-226.
- Kroger, J. (2004). *Identity in adolescence. The balance between self and other*. New York: Routledge.
- Kroger, J., Martinussen, M., Marcia, J. E. (2010). Identity status change during adolescence and young adulthood: A meta-analysis. *Journal of Adolescence*, 33(5), 683-698.

- Kubacka-Jasiecka, D. (2008). Autodestruktywna tożsamość a kryzys emocjonalny. W: D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.), *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 253-275.
- Kubacka-Jasiecka, D., Kuleta, M. (2008). Wprowadzenie. W: D. Kubacka-Jasiecka, M. Kuleta (red.), *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 7-13.
- Kumru, A, Thompson, R. A. (2003). Ego identity status and self-monitoring behavior in adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 18(5), 481-495.
- Kunnen, E. S., Sappa, V., Geert van, P. L. C., Bonica, L. (2008). The shapes of commitment development in emerging adulthood. *Journal of Adult Development*, 15(3-4), 113-131.
- Kühnen, U., Hannover, B. (2000). Assimilation and contrast in social comparisons as a consequence of self-construal activation. *European Journal of Social Psychology*, 30(6), 799-811.
- Kühnen, U., Hannover, B., Schubert, B. (2001). The semantic-procedural interface model of the self: The role of self-knowledge for context-dependent versus context-independent modes of thinking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(3), 397-409.
- Kühnen, U., Oyserman, D. (2002). Thinking about the self influences thinking in general: Cognitive consequences of salient self-concept. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38(5), 492-499.
- Kwan, V. S. Y., Bond, M. H., Singelis, T. M. (1997). Pancultural explanations for life satisfaction: Adding relationship harmony to self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(5), 1038-1051.
- Lalwani, A., Shavitt, S. (2009). The "me" I claim to be: Cultural self-construal elicits self-presentational goal pursuit. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 88-102.
- Lam, B. T. (2005). Self-construal and depression among Vietnamese-American adolescents. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(2), 239-250.
- Larsen, J. T., McGraw, A. P., Cacioppo, J. T. (2001). Can people feel happy and sad at the same time? *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(4), 684-696.
- Larsen, R. J., Diener, E. (1992). Promises and problems with the circumplex model of emotion. W: M. S. Clark (red.), *Emotion: Review of personality and social psychology*. Newbury Park, CA: Sage, 25-59.
- Larsen, R. J., Eid, M. (2008). Ed Diener and the science of subjective well-being. W: M. Eid, R. J. Larsen (red.), *The science of subjective well-being*. New York: Guilford Press, 1-13.
- Lawal, O. (2009). The relationship between interdependent self-construal and psychological well-being: Mediating roles of important human values. *Journal of Social and Psychological Sciences*, 2(2), 70-92.
- Leary, M. R. (2007). Motivational and emotional aspects of the self. *Annual Review of Psychology*, 58(1), 317-344.
- Leary, M. R., Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 32. San Diego, CA: Academic Press, 1-62.

- Lee, A. Y., Aaker, J. L., Gardner, W. (2000). The pleasures and pains of distinct self-construals: The role of interdependence in regulatory focus. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(6), 1122-1134.
- Lee, A. Y., Semin, G. R. (2009). Culture through the lens of self-regulatory orientations. W: R. S. Wyer, C-y. Chiu, Y. Hong (red.), *Understanding culture: Theory, research and application*. New York: Psychology Press, 271-288.
- Lee, C. T., Beckert, T. E., Goodrich, T. R. (2010). The relationship between individualistic, collectivistic, and transitional cultural value orientations and adolescents' autonomy and identity status. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(8), 882-93.
- Leikas, S., Lonnqvist, J.-E., Verkasalo, M., Lindeman, M. (2009). Regulatory focus systems and personal values. *European Journal of Social Psychology*, 39(3), 415-429.
- Lessem, E. (2006). *Strategies of differentiation: Preferences in contexts of upward or downward comparisons and cooperation or competition* (master thesis). Washington: Georgetown University, <http://hdl.handle.net/1961/3668> (28.02.2009).
- Levine, T. R., Bresnahan, M. J., Park, H. S., Lapinsky, M. K., Wittenbaum, G. M., Shearman, S. M., Lee, S. Y., Chung, D., Ohashi, R. (2003a). Self-construal scales lack validity. *Human Communication Research*, 29(2), 210-252.
- Levine, T. R., Bresnahan, M. J., Park, H. S., Lapinsky, M. K., Lee, T. S., Lee, D. W. (2003b). The (in)validity of self-construal scales revisited. *Human Communication Research*, 29(2), 291-308.
- Levinson, Ch., Langer, J., Rodebaugh, T. (2010). The relationship between self-construal and social anxiety: Mediated and moderated by personality. *Association for Behavioral and Cognitive Therapies (ABCT)*. San Francisco, November 18-21, http://www.artsci.wustl.edu/~trodebau/LevinsonABCT10_Personality.pdf (12.05.2011).
- Lewis, M. D., Ferrari, M. (2001). Cognitive-emotional self-organization in personality development and personal identity. W: H. A. Bosma, E. S. Kunnen (red.), *Identity and emotion: Development through self-organization*. Cambridge: Cambridge University Press, 177-198.
- Lewis, H. L. (2003). Differences in ego identity among college students across age, ethnicity, and gender. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 3(2), 159-189.
- Li, H. Z. (2002). Culture, gender and self-close-other(s) connectedness in Canadian and Chinese samples. *European Journal of Social Psychology*, 32(1), 93-104.
- Liberska, H. (2007). Współczesny obraz moratorium. W: B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność. Nowe tendencje i zagrożenia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 25-51.
- Linville, P. W. (1987). Self-complexity as a cognitive buffer against stress-related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(4), 663-676.
- Liu, F. F., Goto, S. G. (2007). Self-construal, mental distress, and family relations: A mediated moderation analysis with Asian American adolescents. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 13(2), 134-142.
- Locke, K. D., Christensen, L. (2007). Re-construing the relational-interdependent self-construal and its relationship with self-consistency. *Journal of Research in Personality*, 41(2), 389-402.

- Lu, L. (2006). "Cultural fit": Individual and societal discrepancies in values, beliefs and subjective well-being. *Journal of Social Psychology, 146*(2), 203-221.
- Lu, L. (2008). The individual-oriented and social-oriented Chinese bicultural self: Testing the theory. *The Journal of Social Psychology, 148*(3), 347-373.
- Lu, L., Gilmour, R. (2006). Individual-oriented and social-oriented cultural conceptions of subjective well-being: Conceptual analysis and scale development. *Asian Journal of Social Psychology, 9*(1), 36-49.
- Lun, J., Kesebir, S., Oishi, S. (2008). On feeling understood and feeling well: The role of interdependence. *Journal of Research in Personality, 42*(6), 1623-1628.
- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., Beyers, W. (2006). Unpacking commitment and exploration: Preliminary validation of an integrative model of late adolescent identity formation. *Journal of Adolescence, 29*(3), 361-378.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, I., Goossens, L. (2008). Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality, 42*(1), 58-82.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Goossens, L. (2010). The path from identity commitments to adjustment: Motivational underpinnings and mediating mechanisms. *Journal of Counseling and Development, 88*(1), 152-160.
- Luyckx, K., Vansteenkiste, M., Goossens, L., Duriez, B. (2009). Basic need satisfaction and identity formation: Bridging self-determination theory and process-oriented identity research. *Journal of Counseling Psychology, 56*(2), 276-288.
- MacKinnon, J., Marcia, J. E. (2002). Concurring patterns of women's identity status, attachment styles, and understanding of children's development. *International Journal of Behavioral Development, 26*(1), 70-80.
- Madson, L., Trafimow, D. (2001). Gender comparisons in the private, collective, and allocentric selves. *The Journal of Social Psychology, 141*(4), 551-559.
- Majczyna, M. (2000). Podmiotowość a tożsamość. W: A. Gałdowa (red.), *Tożsamość człowieka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 35-52.
- Makros, J., McCabe, M. (2001). Relationships between identity and self-representations during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 30*(5), 623-639.
- Mallory, M. E. (1989). Q-sort definition of ego identity status. *Journal of Youth and Adolescence, 18*(4), 399-412.
- Mandrosz-Wróblewska, J. (1988a). Strategie redukowania problemów tożsamościowych. W: M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, indywidualizacja – przynależność*. Wrocław: Ossolineum, 125-161.
- Mandrosz-Wróblewska, J. (1988b). *Tożsamość i niespójność ja a poszukiwanie własnej odrębności*. Wrocław: Ossolineum.
- Mann, M., Hosman, C. M. H., Schaalma, H. P., Vries de, N. K. (2004). Self-esteem in a broad-spectrum approach for mental health promotion. *Health Education Research, 19*(4), 357-372.
- Mara, C. A., DeCicco, T. L., Stroink, M. L. (2010). An investigation of the relationships among self-construal, emotional intelligence, and well-being. *Interpersonal Journal of Transpersonal Studies, 29*(1), 1-11.

- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.
- Marcia, J. E. (1967). Ego identity status: Relationship to change in self-esteem, "general maladjustment", and authoritarianism. *Journal of Personality*, 35(1), 119-133.
- Marcia, J. E. (1976). Identity six years after: A follow-up study. *Journal of Youth and Adolescence*, 5(2), 145-150.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. W: J. Adelson (red.), *Handbook of adolescent psychology*. New York: Wiley, 159-187, http://egitim.baskent.edu.tr/duy-uruek/ip_chalid/marcia_identity.pdf (15.02.2011).
- Marcia, J. E. (2002a). Identity and psychosocial development in adulthood. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(1), 7-28.
- Marcia, J. E. (2002b). Adolescence, identity, and the Bernardone family. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(3), 199-209.
- Marcia, J. E. (2004). Why Erikson? W: K. R. Hoover (red.), *The future of identity: Centennial reflections on the legacy of Erik Erikson*. Lanham, MD: Lexington Books, 43-60, <http://books.google.pl/books?id=q8jyYoNQ3MoC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (18.12.2010).
- Marcia, J. E., Friedman, M. L. (1970). Ego identity status in college women. *Journal of Personality*, 38(2), 249-263.
- Markstrom-Adams, C., Adams, G. R. (1995). Gender, ethnic group, and grade differences in psychosocial functioning during middle adolescence? *Journal of Youth and Adolescence*, 24(4), 397-417.
- Markstrom, C. A., Marshall, S. K. (2007). The psychosocial inventory of ego strengths: Examination of theory and psychometric properties. *Journal of Adolescence*, 30(1), 63-79.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 63-78.
- Markus, H., Hamedani, M. G. (2007). Sociocultural psychology: The dynamic interdependence among self systems and social systems. W: S. Kitayama, D. Cohen (red.), *Handbook of cultural psychology*. New York: Guilford Press, 3-39.
- Markus, H., Kitayama S. (1991). Culture and self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224-253.
- Markus, H., Kitayama, S. (2003). Culture, self, and the reality of the social. *Psychological Inquiry*, 14(3/4), 277-283.
- Markus, H., Kunda, Z. (1986). Stability and malleability in the self-concept in the perception of others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(4), 858-866.
- Markus, H., Oyserman, D. (1989). Gender and thought: The role of self-concept. W: M. Crawford, M. Gentry (red.), *Gender and thought: Psychological perspectives*. New York: Springer-Verlag, 100-127, http://www.sitemaker.umich.edu/daphna.oyserman/files/markus_oyserman_1989.pdf (25.01.2009).
- Markus, H., Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: a social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, 38(1), 299-337.
- Marsh, H. W., Shavelson, R. J. (1985). Self-concept: Its multifaceted, hierarchical structure. *Educational Psychologist*, 20(3), 107-125.

- Martin, C. L., Ruble, D. N. (1997). A developmental perspective of self-construals and sex differences: Comment on Cross and Madson (1997). *Psychological Bulletin*, 122(1), 45-50.
- Maslow, A. H. (1970/1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: PAX.
- Matteson, D. R. (1977). Exploration and commitment: Sex differences and methodological problems in the use of the identity status interview. *Journal of Youth and Adolescence*, 6(4), 353-374.
- McAdams, D. P. (1982). Experiences of intimacy and power: Relationships between social motives and autobiographical memory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(2), 292-302.
- McAdams, D. P. (1996). Personality, modernity, and the storied self: A contemporary framework for studying persons. *Psychological Inquiry*, 7(4), 295-321.
- McClelland, D. C. (1985). How motives, skills, and values determine what people do. *American Psychologist*, 40(7), 812-825.
- Meeus, W. (1996a). Studies on identity development in adolescence: An overview of research and some new data. *Journal of Youth and Adolescence*, 25(5), 569-598.
- Meeus, W. (1996b). Toward a psychosocial analysis of adolescent identity. W: K. Hurlmann, S. F. Hamilton (red.), *Social problems and social contexts in adolescence*. New York: Walter de Gruyter, 83-105, <http://books.google.pl/books?id=CydfSvZIUyEC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (2.05.2009).
- Meeus, W., Iedema, J., Helsen, M., Vollebergh, W. (1999). Patterns of adolescent identity development: Review of literature and longitudinal analysis. *Developmental Review*, 19(4), 419-461.
- Mellibruda, J. (2008). *Praca nad zmianą tożsamości alkoholowej*, http://www.terapia.rubikon.net.pl/html/1999/Tozsamosc8_d.htm (19.04.2009).
- Miluska, J. (2006). Społeczno-kulturowe podstawy procesu kształtowania tożsamości we współczesnym świecie. *Przegląd Zachodni*, 4, 3-23.
- Mischel, W., Shoda, Y. (1995). A cognitive-affective system theory of personality: Reconceptualizing situations, dispositions, dynamics, and invariance in personality structure. *Psychological Review*, 102(2), 246-268.
- Morry, M. M., Kito, M. (2009). Relational-interdependent self-construal as a predictor of relationship quality: The mediating roles of one's own behaviors and perceptions of the fulfillment of friendship functions. *Journal of Social Psychology*, 149(3), 205-222.
- Moscovitch, D. A., Hofmann, S. G., Litz, B. T. (2005). The impact of self-construals on social anxiety: A gender-specific interaction. *Personality and Individual Differences*, 38(3), 659-672.
- Moshman, D. (1999). *Adolescent psychological development: Rationality, morality, and identity*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mruk, C. (2006). *Self-esteem research, theory, and practice: Toward a positive psychology of self-esteem*. New York: Springer.
- Muraven, M. (2005). Self-focused attention and the self-regulation of attention: Implications for personality and pathology. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(3), 382-400.

- Myers, J. E., Sweeney, T. J., Witmer, J. M. (2000). The wheel of wellness counseling for wellness: A holistic model for treatment planning. *Journal of Counseling & Development*, 78(3), 251-266.
- Niedenthal, P. M., Beike, D. R. (1997). Interrelated and isolated self-concepts. *Personality and Social Psychology Review*, 1(2), 106-128.
- Njus, D., Johnson, D. R. (2008). Need for cognition as a predictor of psychosocial identity development. *The Journal of Psychology*, 142(6), 645-655.
- Norasakkunkit, V. (2003). *Self-construal priming and emotional distress: Testing for cultural biases in the concept of distress* (doctoral thesis), <http://krypton.mnsu.edu/~norasv/cultpsy.htm> (31.01.2009).
- Norasakkunkit, V., Kalick, S. M. (2002). Culture, ethnicity, and emotional distress measures: The role of self-construal and self-enhancement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(1), 56-70.
- Nurmi, J.-E. (2004). Socialization and self-development: Channeling, selection, adjustment, reflexion. W: R. Lerner, L. Steinberg (red.), *Handbook of adolescent psychology*. New Jersey: John Wiley & Sons, 85-124.
- Obuchowski, K. (2000). *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Oguri, M., Gudykunst, W. (2002). The influence of self construals and communication styles on sojourners' psychological and sociocultural adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 26(5), 577-593.
- Oishi, S., Diener, E., Lucas, R. E., Suh, E. (1999). Cross-cultural variations in predictors of life satisfaction: Perspectives from needs and values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(8), 980-990.
- Okazaki, S. (2002). Cultural variations in self-construal as a mediator of distress and well-being. W: K. S. Kurasaki, S. Okazaki, S. Sue (red.), *Asian American mental health: Assessment theories and methods*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 107-122, http://books.google.pl/books?id=-3sRIOeXfesC&printsec=frontcover&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false (8.04.2009).
- Oleś, M. (2010). Wymiary tożsamości a subiektywna jakość życia u młodzieży. *Czasopismo Psychologiczne*, 16(1), 61-76.
- Oleś, P. K. (2004). Niespójność osobowości – wartość adaptacyjna. *Kolokwia Psychologiczne*, 12, 70-90.
- Oleś, P. K. (2008). O różnych rodzajach tożsamości oraz ich stałości i zmianie. W: P. K. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 41-84.
- Orlofsky, J. L. (1977). Sex-role orientation, identity formation, and self-esteem in college men and women. *Sex Roles*, 3(6), 561-575.
- Orlofsky, J. L. (1978). Identity formation, achievement, and fear of success in college men and women. *Journal of Youth and Adolescence*, 7(1), 49-62.
- Orlofsky, J. L., Marcia, J. E., Lesser, I. M. (1973). Ego identity status and the intimacy versus isolation crisis of adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(2), 211-219.
- Oshman, H., Manosevitz, M. (1974). The impact of the identity crisis on the adjustment of late adolescent males. *Journal of Youth and Adolescence*, 3(3), 207-216.

- Oyserman, D. (2001). Self-concept and identity. W: A. Tesser, N. Schwarz (red.), *Blackwell handbook of social psychology: Intraindividual processes*. Oxford: Blackwell, 499-517.
- Oyserman, D., Coon, H., Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72.
- Oyserman, D., Lee, S. W. (2007). Priming "culture": Culture as situated cognition. W: S. Kitayama, D. Cohen (red.), *Handbook of cultural psychology*. New York: Guilford Press, 255-279.
- Oyserman, D., Packer, M. (1996). Social cognition and self-concept: A socially contextualized model of identity. W: J. L. Nye, A. M. Brower (red.), *What's social about social cognition?* California: Sage Publications, 175-201, http://sitemaker.umich.edu/daphna.oyserman/files/oyserman_packer_1996_social_cognition_and_self_concept.pdf (25.04.2009).
- Palus, K. (2010). *Wybrane uwarunkowania trudności w inicjowaniu związków intymnych we wczesnej dorosłości (maszynopis rozprawy doktorskiej)*. Poznań: Instytut Psychologii UAM.
- Patterson, S. J. (1991). *Autonomy and connection: Identity, moral reasoning and coping among new mothers* (doctoral thesis). Burnaby: Simon Fraser University, <http://ir.lib.sfu.ca/bitstream/1892/5262/1/b14153099.pdf> (24.01.2009).
- Perosa, L. M., Perosa, S. L., Tam, H. P. (1996). The contribution of family structure and differentiation to identity development in females. *Journal of Youth and Adolescence*, 25(6), 817-837.
- Pilarska, A. (2008). Właściwości struktury tożsamości a nasilenie symptomów depresyjnych. *Przegląd Psychologiczny*, 51(3), 375-392.
- Pilarska, A. (2011a). *Konstrukt Ja a afektywne korelaty struktury tożsamości (maszynopis rozprawy doktorskiej)*. Poznań: Instytut Psychologii UAM.
- Pilarska, A. (2011b). Polska adaptacja Skali Konstruktywów Ja. *Studia Psychologiczne*, 49(1), 21-34.
- Pilarska, A. (2012a). Eksperymentalna stymulacja konstruktów Ja – wnioski i refleksje z badań własnych. *Nauka*, 3, 81-101.
- Pilarska, A. (2012b). Wielowymiarowy Kwestionariusz Tożsamości. W: W. J. Paluchowski (red.), *Nowoczesne metody badawcze w psychologii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, 167-188.
- Porębiak, M. I. (2005). Samoocena jawna i utajona: model dwuskładnikowy. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 93-105.
- Pöhlmann, C., Carranza, E., Hannover, B., Iyengar, S. S. (2007). Repercussions of self-construal for self-relevant and other-relevant choice. *Social Cognition*, 25(2), 284-305.
- Pöhlmann, C., Hannover, B. (2006). Who shapes the self of independents and interdependents? Explicit and implicit measures of the self relatedness to family, friends and partner. *European Journal of Personality*, 20(7), 525-547.
- Preacher, K. J., Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.

- Puchalska-Wasył, M., Oleś, P. K. (2008). Teoria narracyjnej tożsamości Dana P. McAdamsa. W: P. K. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 247-278.
- Pulkkinen, L., Kokko, K. (2000). Identity development in adulthood: A longitudinal study. *Journal of Research in Personality*, 34(4), 445-470.
- Radoszewska, J. (2000). Jestem gruby, więc jestem. *Nowiny Psychologiczne*, 1, 67-73.
- Reich, W. A. (2000). Identity structure, narrative accounts, and commitment to a volunteer role. *Journal of Psychology*, 134(4), 422-434.
- Reykowski, J. (1980). *Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Rhee, E., Uleman, J. S., Lee, H. K., Roman, R. J. (1995). Spontaneous self-concepts and ethnic identities in individualistic and collectivistic cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(1), 142-152.
- Rogers, C. (1959). A theory of therapy, personality and interpersonal relationships as developed in the client-centered framework. W: S. Koch (red.), *Psychology: A Study of a Science*, Vol. 3: *Formulations of the person and the social context*. New York: McGraw Hill, 236-257, <http://books.google.pl/books?id=CRnR87UQbMwC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (25.04.2011).
- Rogers, C. R. (2002). *Sposób bycia*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Rogow, A. M., Marcia, J. E., Slugoski, B. R. (1983). The relative importance of identity status interview components. *Journal of Youth and Adolescence*, 12(5), 387-400.
- Rosenberg, M., Schoenbach, C., Schooler, C., Rosenberg, F. (1995). Global self-esteem and specific self-esteem: Different concepts, different outcomes. *American Sociological Review*, 60(1), 141-156.
- Ross, C. A. (2008). Kontinuum dyssocjacji. W: J. Rowan, M. Cooper (red.), *Jekyll i Hyde. Wielorakie Ja we współczesnym świecie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 186-202.
- Rothman, K. M. (1978). Multivariate analysis of the relationship of psychosocial crisis variables to ego identity status. *Journal of Youth Adolescence*, 7(1), 93-105.
- Rothschild, D. (2009). On becoming one-self: Reflections on the concept of integration as seen through a case of dissociative identity disorder. *Psychoanalytic Dialogues*, 19(2), 175-187.
- Rowan, J., Cooper, M. (1999). Przedmowa. W: J. Rowan, M. Cooper (red.), *Jekyll i Hyde. Wielorakie Ja we współczesnym świecie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 10-18.
- Rudy, D., Sheldon, K., Awong, T., Tan, H. (2007). Autonomy, culture, and well-being: The benefits of inclusive autonomy. *Journal of Research in Personality*, 41(5), 983-1007.
- Ryan, R. M., Brown, K. W. (2003). Why we don't need self-esteem: On fundamental needs, contingent love, and mindfulness. *Psychological Inquiry*, 14(1), 71-76.
- Ryan, R. M., Brown, K. W. (2006). What is optimal self-esteem? The cultivation and consequences of contingent vs. true self-esteem as viewed from the self-determination theory perspective. W: M. Kernis (red.), *Self-esteem: Issues and answers*. New York: Psychology Press, 125-131.

- Ryan, R. M., Deci, E. (2006). Self-regulation and the problem of human autonomy: Does psychology need choice, self-determination and will? *Journal of Personality*, 74(6), 1557-1585.
- Ryan, R. M., Deci, E. L. (2008). A self-determination theory approach to psychotherapy: The motivational basis for effective change. *Canadian Psychology*, 49(3), 186-193.
- Ryckman, R., Houston, D. (2003). Value priorities in American and British female and male university students. *The Journal of Social Psychology*, 143(1), 127-138.
- Sato, T., McCann, D. (1998). Individual differences in relatedness and individuality: An exploration of two constructs. *Personality and Individual Differences*, 24(66), 847-859.
- Schachter, E. P. (2002). Identity constraints: The perceived structural requirements of a "good" identity. *Human Development*, 45(6), 416-433.
- Schenkel, S. (1975). Relationship among ego identity status, field-independence, and traditional femininity. *Journal of Youth and Adolescence*, 4(1), 73-82.
- Schimmack, U. (2008). The structure of subjective well-being. W: R. Larsen, M. Eid (red.), *The science of subjective well-being*. New York: Guilford, 97-123.
- Schimmack, U., Oishi, S., Diener, E. (2002). Cultural influences on the relation between pleasant emotions and unpleasant emotions: Asian dialectic philosophies or individualism-collectivism? *Cognition and Emotion*, 16(6), 705-719.
- Schimmack, U., Radhakrishnan, P., Oishi, S., Dzokoto, V., Ahadi, S. (2002). Culture, personality, and subjective well-being: Integrating process models of life satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(4), 582-593.
- Schultheiss, D. P., Blustein, D. L. (1994). Contributions of family relationship factors to the identity formation process. *Journal of Counseling and Development*, 73(2), 159-166.
- Schwartz, S. J. (2002). Convergent validity in objective measures of identity status: Implications for identity status theory. *Adolescence*, 37(147), 609-626.
- Schwartz, S. J. (2004). Brief report: Construct validity of two identity status measures: The EIPQ and the EOM-EIS-II. *Journal of Adolescence*, 27(4), 477-483.
- Schwartz, S. J. (2007). The structure of identity consolidation: Multiple correlated constructs or one superordinate construct? *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 7(1), 27-49.
- Schwartz, S. J., Adamson, L., Ferrer-Wreder, L., Dillon, F. R., Berman, S. L. (2006). Identity status measurement across contexts: Variations in measurement structure and mean levels among white American, Hispanic American, and Swedish emerging adults. *Journal of Personality Assessment*, 86(1), 61-76.
- Schwartz, S. J., Forthun, L. F., Ravert, R. D., Zamboanga, B. L., Umaña-Taylor, A. J., Filton, B. J., Kim, S. Y., Rodriguez, L., Weisskirch, R. S., Vernon, M., Shneyderman, Y., Williams, M. K., Agocha, V. B., Hudson, M. (2010). Identity consolidation and health risk behaviors in college students. *American Journal of Health Behavior*, 34(2), 214-224.
- Schwartz, S. J., Montgomery, M. J. (2002). Similarities or differences in identity development? The impact of acculturation and gender on identity process and outcome. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(5), 359-372.

- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Wang, W., Olthuis, J. V. (2009). Measuring identity from an Eriksonian perspective: Two sides of the same coin? *Journal of Personality Assessment*, 91(2), 143-154.
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Weisskirch, R. S., Rodriguez, L. (2009). The relationships of personal and ethnic identity exploration to indices of adaptive and maladaptive psychosocial functioning. *International Journal of Behavioral Development*, 33(2), 131-144.
- Seaton, E. K., Scottham, K. M., Sellers, R. M. (2006). The status model of racial identity development in African American adolescents: Evidence of structure, trajectories, and well-being. *Child Development*, 77(5), 1416-1426.
- Sedikides, C. (1993). Assessment, enhancement, and verification determinants of the self-evaluation process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 327-338.
- Sedikides, C., Gaertner, L., Toguchi, Y. (2003). Pancultural self-enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 60-79.
- Sedikides, C., Skowronski, J. J. (2004). O ewolucyjnych funkcjach jJa symbolicznego: motyw samowartościowania. W: A. Tesser, R. B. Felson, J. M. Suls (red.), *Ja i tożsamość*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 90-113.
- Sedikides, C., Strube, M. J. (1997). Self-evaluation: To thine own self be good, to thine own self be sure, to thine own self be true, and to thine own self be better. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 29. New York: Academic Press, 209-269, http://www.soton.ac.uk/~crsi/Sedikides_Strube.pdf (10.01.2011).
- Seeley, E. A., Gardner, W. L. (2003). The "selfless" and self-regulation: The role of chronic other-orientation in averting self-regulatory depletion. *Self and Identity*, 2(2), 103-117.
- Serafini, T. E., Adams, G. R. (2002). Functions of identity: Scale construction and validation. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2(4), 361-389.
- Sheldon, K. M., Elliot, A. J., Ryan, R. M., Chirkov, V., Kim, Y., Wu, C., Demir, M., Sun, Z. (2004). Self-concordance and subjective well-being in four cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(2), 209-223.
- Sheldon, K. M., Ryan, R. M. (2011). Positive psychology and self-determination theory: A natural interface. W: V. I. Chirkov, R. M. Ryan, K. M. Sheldon (red.), *Human autonomy in cross-cultural context perspectives on the psychology of agency, freedom, and well-being*. New York: Springer, 33-44.
- Sheldon, K. M., Ryan, R. M., Rawsthorne L. J., Ilardi, B. (1997). Trait self and true self: Cross-role variation in the Big Five personality trait and its relation with psychological authenticity and subjective well being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1380-1393.
- Sherman, D. K., Cohen, J. L. (2006). The psychology of self-defense: Self-affirmation theory. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 38. San Diego, CA: Academic Press, 183-242.
- Showers, C. (1992). Compartmentalization of positive and negative self-knowledge: Keeping bad apples out of the bunch. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(6), 1036-1049.

- Sinclair, L., Fehr, B. (2005). Voice versus loyalty: Self-construals and responses to dissatisfaction in romantic relationships. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(3), 298-304.
- Singelis, T. M. (1994). The measurement of independent and interdependent self-construals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 580-591.
- Singelis, T. M., Bond, M. H., Sharkey, W. F., Siu Yiu Lai, C. (1999). Unpacking culture's influence on self-esteem and embarrassability. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(3), 315-341.
- Singelis, T. M., Sharkey, W. F. (1995). Culture, self-construal, and embarrassability. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26(6), 622-644.
- Skowron, E. A., Friedlander, M. L. (1998). The Differentiation of Self Inventory: Development and initial validation. *Journal of Counseling Psychology*, 45(3), 235-246.
- Skowron, E. A., Holmes, S. E., Sabatelli, R. M. (2003). Deconstructing differentiation: Self regulation, interdependent relating, and well-being in adulthood. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 25(1), 111-129.
- Slugoski, B. R. (1981). *Information processing mode on ego identity statuses* (master thesis). Vancouver: Simon Fraser University, <http://ir.lib.sfu.ca/handle/1892/5660> (27.02.2009).
- Smith, P. B., Bond, M. H., Kâğıtçıbaşı, C. (2006). *Understanding social psychology across cultures*. London: Sage, http://books.google.pl/books?id=O33U_g0d1jUC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (20.12.2010).
- Sokolik, M. (1996). *Psychoanaliza i Ja*. Warszawa: J. Santorski & Co.
- Sorell, G. T., Montgomery, M. J. (2001). Feminist perspectives on the relevance of Erikson's theory for contemporary identity development research. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1(2), 97-128.
- Spassova, G., Lee, A. Y. (2008). Self-construal and temporal distance (abstrakt). *Advances in Consumer Research*, 35, 841-842.
- St. Louis, G. R., Liem, J. H. (2005) Ego identity, ethnic identity, and the psychosocial well-being of ethnic minority and majority college students. *Identity: An International Journal Of Theory And Research*, 5(3), 227-246.
- Straś-Romanowska, M. (2008). Tożsamość w czasach dekonstrukcji. W: B. Zimorń-Dubownik, M. Gamian-Wilk (red.), *Oblicza tożsamości: perspektywa interdyscyplinarna*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 19-30.
- Streitmatter, J. L. (1993). Gender differences in identity development: An examination of longitudinal data. *Adolescence*, 28(109), 55-66.
- Suarez-Orozco, M. M. (2004). Formulating identity in a globalized world. W: M. M. Suarez-Orozco, D. B. Qin-Hillard (red.), *Globalization, culture and education in the new millenium*. Berkeley: University of California Press, 173-202.
- Suh, E. M. (2002). Culture, identity consistency, and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1378-1391.
- Suh, E. M. (2007). Downsides of an overly context-sensitive self: Implications from the culture and subjective well-being research. *Journal of Personality*, 75(6), 1321-1343.

- Suh, E. M., Diener, E., Oishi, S., Triandis, H. C. (1998). The shifting basis of life satisfaction judgments across cultures: Emotions versus norms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(2), 482-493.
- Suh, E. M., Diener, E., Updegraff, J. A. (2009). From culture to priming conditions: How self-construal influences life satisfaction judgments. W: E. Diener (red.), *Culture and well-being. The collected works of Ed Diener*. London: Springer, 129-142.
- Suszek, H. (2005). Wielość Ja w społeczeństwie postmodernistycznym. *Psychologia. Edukacja i Społeczeństwo*, 2(1), 57-70.
- Suszek, H. (2007). Różnorodność wielości Ja. *Roczniki Psychologiczne*, 10(2), 7-37.
- Swann, W. B. (1990). To be adored or to be known: The interplay of self-enhancement and self-verification. W: R. M. Sorrentino, E. T. Higgins (red.), *Foundations of social behavior*. New York: Guilford, 408-448.
- Swann, W. B., Rentfrow, P. J., Guinn, J. (2002). Self-verification: The search for coherence. W: M. Leary, J. Tagney (red.), *Handbook of self and identity*. New York: Guilford, 367-383.
- Symonds, P. M. (1951). *The ego and the self*. New York: Appleton-Century-Crofts, <http://www.questia.com/library/book/the-ego-and-the-self-by-percival-m-symonds.jsp> (24.01.2009).
- Szczukiewicz, P. (1998). *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Takagi, K. (2002). Relation of culture to motivational orientation. *UPJ-UCLA Undergraduate Psychology Journal*, <http://www.studentgroups.ucla.edu/upj/fall2002/fall2002.html> (29.01.2009).
- Toder, N. L., Marcia, J. E. (1973). Ego identity status and response to conformity pressure in college women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26(2), 287-294.
- Tov, W., Diener, E. (2009). Culture and subjective well-being. W: E. Diener (red.), *Culture and well-being. The collected works of Ed Diener*. New York: Springer, 9-41.
- Trafimow, D., Finlay, K. A. (1996). The importance of subjective norms for a minority of people: Between-subjects and within-subjects analyses. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(8), 820-828.
- Trafimow, D., Triandis, H. C., Goto, S. G. (1991). Some tests of the distinction between the private self and the collective self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(5), 649-655.
- Triandis, H. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review*, 96(3), 506-520.
- Triandis, H. C., Suh, E. M. (2002). Cultural influences on personality. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 133-160.
- Trzebińska, E., Dowgiert, A. (2005). Polipsychizm: pożytki i koszty związane z wielowymiarowością tożsamości. *Przegląd Psychologiczny*, 48(1), 75-94.
- Tsai, J. L., Knutson, B., Fung, H. H. (2006). Cultural variation in affect valuation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(2), 288-307.
- Turopolski, W. (1999). Koncepcja „Ja” w psychologii Williama Jamesa, W: A. Gałdowa (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 31-55.

- Uchida, Y., Norasakkunkit, V., Kitayama, S. (2004). Cultural constructions of happiness: Theory and empirical evidence. *Journal of Happiness Studies*, 5(3), 223-239.
- Urban, M. (2008). *Indywidualizm i kolektywizm w świadomości młodzieży: studium psychologiczno-politologiczne*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Valde, G. A. (1996). Identity closure: A fifth identity status. *Journal of Genetic Psychology*, 157(3), 245-255.
- Vignoles, V. L., Chrysochoou, X., Breakwell, G. M. (2000). The distinctiveness principle: Identity, meaning, and the bounds of cultural relativity. *Personality and Social Psychology Review*, 4(4), 337-354.
- Vignoles, V. L., Chrysochoou, X., Breakwell, G. M. (2002). Evaluating models of identity motivation: Self-esteem is not the whole story. *Self and Identity*, 1(3), 201-218.
- Vignoles, V. L., Manzi, C., Regalia, C., Jemmolo, S., Scabini, E. (2008). Identity motives underlying desired and feared possible future selves. *Journal of Personality*, 76(5), 1165-1200.
- Vignoles, V. L., Regalia, C., Manzi, C., Gollidge, J., Scabini, E. (2006). Beyond self-esteem: Influence of multiple motives on identity construction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(2), 308-333.
- Vleioras, G., Bosma, H. A., (2005). Are identity styles important for psychological well-being? *Journal of Adolescence*, 28(3), 397-409.
- Wang, Q. (2000). *Reliability and validity tests of Singelis's Self-Construal Scale (1994)* (paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Communication Association in Pittsburgh), http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/16/37/59.pdf (14.05.2009).
- Wang, W.-H. (2009). *Chinese international students' cross-cultural adjustment in the U.S.: The roles of acculturation strategies, self-construals, perceived cultural distance, and english self-confidence* (doctoral thesis). Austin: University of Texas, <http://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/6588/wangw58087.pdf?sequence=2> (13.05.2011).
- Waterman A. S. (1999). Identity, the identity statuses, and identity status development: A contemporary statement. *Developmental Review*, 19(4), 591-621.
- Waterman, A. S. (2007). Doing well: The relationship of identity status to three conceptions of well-being. *Identity: An International Journal Of Theory And Research*, 7(4), 289-307.
- Waterman, C. K., Nevid, J. S. (1977). Sex differences in the resolution of the identity crisis. *Journal of Youth and Adolescence*, 6(4), 337-342.
- Waterman, C. K., Waterman, A. S. (1974). Ego identity status and decision styles. *Journal of Youth and Adolescence*, 3(1), 1-6.
- Watkins, D. (2000). The nature of self-conception: Findings of a cross-cultural research program. W: R. G. Craven, H. W. Marsh (red.), *Self-concept theory, research and practice: Advances for the new millennium*. Collected Papers of the Inaugural Self-Concept Enhancement and Learning Facilitation (SELF) Research Centre International Conference in Sydney, 108-117, http://www.self.ox.ac.uk/Conferences/2000_Proceedings.pdf#page=116 (17.05.2009).
- Watkins, D., Cheng, C., Mpofu, E., Olowu, S., Singh-Sengupta, S., Regmi, M. (2003). Gender differences in self-construal: How generalizable are western findings? *The Journal of Social Psychology*, 143(4), 501-519.

- Watson, D., Clark, A. L. (1994). *The Panas-X. Manual for the Positive and Negative Affect Schedule – Expanded Form*. The University of Iowa, <http://www.psychology.uiowa.edu/Faculty/Watson/PANAS-X.pdf> (24.02.2009).
- Watson, D., Clark, L. A., Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070.
- Watson, D., Tellegen, A. (1985). Toward a consensual structure of mood. *Psychological Bulletin*, 98(2), 219-235.
- Wiekens, C. J., Stapel, D. A. (2008). I versus we: The effects of self-construal level on diversity. *Social Cognition*, 26(3), 368-377.
- Woike, B., Matic, D. (2004). Cognitive complexity in response to traumatic experiences. *Journal of Personality*, 72(3), 633-658.
- Wojciszke, B. (2003). Pogranicze psychologii osobowości i społecznej: samoocena jako cecha i jako motyw. W: B. Wojciszke, M. Plopa (red.), *Osobowość a procesy psychiczne i zachowanie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 15-49.
- Wojciszke, B., Doliński, D. (2008). Psychologia społeczna. W: D. Doliński, J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 293-448.
- Wyer, R. S. (2007). Principles of mental representation. W: A. Kruglanski, E. T. Higgins (red.), *Social psychology: Handbook of basic principles*. New York: Guilford, 285-231.
- Yamada, A-M., Singelis, T. M. (1999). Biculturalism and self-construal. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(5), 697-709.
- Ybarra, O., Trafimow, D. (1998). How priming the private self or collective self affects the relative weights of attitudes or subjective norms. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(4), 362-370.
- Yoder, A. E. (2000). Barriers to ego identity status formation: A contextual qualification of Marcia's identity status paradigm. *Journal of Adolescence*, 23(1), 95-106.
- Zaborowski, Z. (1989). *Psychospołeczne problemy samoświadomości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zaborowski, Z. (1994). *Współczesne problemy psychologii społecznej i psychologii osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Profi.
- Zajonc, R. B. (1960). The concepts of balance, congruity, and dissonance. *Public Opinion Quarterly*, 24(2), 280-286.
- Zakrzewska, M. (2004). Konfirmacyjna analiza czynnikowa w ujęciu pakietu statystycznego LISREL 8.51 (2001) Karla G. Jureskoga i Daga Sorboma. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 442-478.
- Zakrzewska, M. (2010). *Analiza regresji i analiza ścieżek w ujęciu pakietu statystycznego LISREL 8. 51 (2001) Karla G. Jöreskoga i Daga Sörboma* (materiały niepublikowane). Poznań: Instytut Psychologii UAM.
- Zauszniewski, J., Rong, J. (1999). Depressive cognitions and psychosocial functioning: A test of Beck's cognitive theory. *Archives of Psychiatric Nursing*, 13(6), 286-293.